university of groningen

umcg

University of Groningen

Burgerschap in beeld

Daas, Remmert; Dam, Geert ten; Dijkstra, Anne Bert; Karkdijk, Esther; Naaijer, Harm; Nieuwelink, Hessel; van der Veen, Ineke

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version
Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:
2023

Link to publication in University of Groningen/UMCG research database

Citation for published version (APA):
Daas, R., Dam, G. T., Dijkstra, A. B., Karkdijk, E., Naaijer, H., Nieuwelink, H., & van der Veen, I. (2023). *Burgerschap in beeld: Burgerschapscompetenties en burgerschapsonderwijs in vergelijkend perspectief.* Amsterdam University Press.

Copyright
Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the “Taverne” license. More information can be found on the University of Groningen website: https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment.

Take-down policy
If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): http://www.rug.nl/research/portal. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

Download date: 05-10-2026

Remmert Daas, Geert ten Dam, Anne Bert Dijkstra, Esther Karkdijk,
Harm Naayer, Hessel Nieuwelink, Ineke van der Veen

Burgerschap in beeld

Burgerschapscompetenties en burgerschapsonderwijs in vergelijkend perspectief

Amsterdam
University
Press

Burgerschap in beeld

Burgerschapscompetenties en burgerschapsonderwijs in vergelijkend perspectief

Resultaten uit de ICCS 2022 studie

Remmert Daas
Geert ten Dam
Anne Bert Dijkstra
Esther Karkdijk
Harm Naayer
Hessel Nieuwelink
Ineke van der Veen

Amsterdam University Press
Universiteit van Amsterdam

Colofon

Deze studie is uitgevoerd door een consortium gevormd door de Universiteit van Amsterdam, afdeling Pedagogische en Onderwijswetenschappen, het Kohnstamm Instituut en GION Onderwijs/Onderzoek van de Rijksuniversiteit Groningen. De coördinatie van de dataverzameling berustte (met dank aan Dorothé Elshof en Annabel Vaessen resp. Harm Naayer) bij Kohnstamm en GION.

Het onderzoek is uitgevoerd in het kader van de *International Civic and Citizenship Education Study* (ICCS) 2022, onder auspiciën van de *International Association for the Evaluation of Educational Achievement* (IEA).

Het onderzoek is gefinancierd door het Nationaal Regieorgaan Onderwijsonderzoek onder de titel 'Burgerschap in Beeld. Burgerschapscompetenties en burgerschapsonderwijs in het voortgezet onderwijs in vergelijkend perspectief" (Projectnummer 405-13-341) en het Ministerie van OCW.

Bij vermelding van dit rapport kan gerefereerd worden aan:
Daas, R., ten Dam, G., Dijkstra, A.B., Karkdijk, E.M., Naayer, H.M., Nieuwelink, H., & van der Veen, I. (2023). *Burgerschap in Beeld. Burgerschapscompetenties en burgerschapsonderwijs in vergelijkend perspectief*. Amsterdam University Press.

© De auteurs, 2023
Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 jº het Besluit van 20 juni 1974, Stb. 351, zoals gewijzigd bij het Besluit van 23 augustus 1985, Stb. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

Inhoudsopgave

Voorwoord 1

1. Inleiding: Burgerschap in het voortgezet onderwijs 4
   1.1 Achtergrond en onderzoeksvraag 4
   1.2 Burgerschapsonderwijs in Nederland anno 2022 6
   1.3 Centrale begrippen: burgerschapscompetenties en burgerschapsonderwijs 7
   1.4 De International Civic and Citizenship Education Study 2022 9
   1.5 Opzet van het onderzoek 14
   1.6 Opbouw van het rapport, tabellen en figuren 20

2. Burgerschapscompetenties van middelbare scholieren 22
   2.1 Introductie 22
   2.2 Burgerschapskennis 24
   2.3 Burgerschapshoudingen en betrokkenheid van jongeren 38
   2.4 Toekomstige deelname aan de samenleving 52
   2.5 Houdingen ten aanzien van politiek en democratie 60
   2.6 Houdingen ten aanzien van gelijkheid 69
   2.7 Houding ten aanzien van mondiale vraagstukken 74
   2.8 Samenvatting 82

3. Burgerschapscompetenties: verschillen tussen leerlingen 84
   3.1 Introductie 84
   3.2 Burgerschapscompetenties van leerlingen naar sekse, opleiding ouders en migratieachtergrond 86
   3.3 Burgerschapscompetenties van leerlingen in verschillende onderwijsniveaus 95
   3.4 Samenvatting 96

4. Burgerschapscompetenties: de rol van de school 98
4.1 Introductie 99
4.2 Het burgerschapsonderwijs op scholen in Nederland 99
4.3 Ervaren burgerschapsonderwijs 102
4.4 Het aangeboden burgerschapsonderwijs door leraren 114
4.5 De organisatie van burgerschapsonderwijs volgens schoolleiders 125
4.6 Verschillen tussen en binnen scholen in burgerschapskennis van leerlingen 135
4.7 Verschillen tussen leerlingen in verwacht toekomstig stemgedrag 142
4.8 Samenvatting 145

5. Conclusies en discussie 147
5.1 Introductie 147
5.2 Samenvatting en conclusies 147
5.3 Burgerschap leren: hoe verder? 154

Referenties 159

Bijlage A. Overzicht respondenten van ICCS 2022 per land 163

Over de auteurs 164

Voorwoord

Bevordering van burgerschapscompetenties van leerlingen is een belangrijke taak voor onderwijs. Die opdracht is een aantal jaren geleden vastgelegd in de wet, maar is zo oud als de school. Behalve aan kennis, dragen scholen bij aan de vorming van jonge mensen. Scholen helpen leerlingen zich te ontwikkelen en te worden wie ze willen zijn. Ze leren daarbij over de wereld om hen heen en hun plaats daarin. Denk bijvoorbeeld aan de regels, verwachtingen, rechten en ook plichten die in de samenleving en om hen heen gelden. Hoewel accenten verschillen, gaat het daarbij steeds om de vraag wie je wilt zijn, hoe je je tot anderen wilt verhouden en hoe je de samenleving en je plaats daarin ziet. Dat zijn 'grote vragen'. Niet vreemd dus dat scholen ernaar streven leerlingen te helpen bij het vinden van hun weg. Socialisatie is, naast kwalificatie, een centrale functie van onderwijs.

Dat stimuleren van burgerschap een wettelijke taak werd ("bevordering van actief burgerschap en sociale cohesie") is te begrijpen tegen de achtergrond van allerlei maatschappelijke ontwikkelingen. Als de samenleving divers en complex geworden is, en verschillen in opvattingen groot kunnen zijn, is voldoende binding nog meer van belang om gezamenlijke belangen te realiseren. Om ruimte te kunnen geven aan iedereen, en verschil mogelijk te maken, zijn goed functionerende 'afspraken' nodig waaraan iedereen zich houden wil. Dat gaat, kort gezegd, om steun voor democratische waarden, en om een samenleving die in de praktijk volgens democratische uitgangspunten 'werkt'. Daarvoor is het belangrijk dat mensen beschikken over democratische kennis, houdingen en vaardigheden zodat iedereen kan meedoen. Een vrije, open democratische rechtsstaat bestaat niet vanzelf. Het in stand houden daarvan vraagt actieve steun. Dat geldt zeker als je bedenkt dat er niet één antwoord is op de vraag hóe democratie en samenleving er dan uit moeten zien. Dat vraagt meningsvorming, discussie en mogelijkheden voor ieder om mee te praten over wat wenselijk en rechtvaardig is.

Tegen deze achtergrond is het belangrijk oog te hebben voor de vitaliteit van de democratische rechtsstaat. Al langere tijd klinken geluiden van zorg. Ook dat maakt het zinvol dat onderwijs, binnen de mogelijkheden die scholen hebben, bijdraagt aan bevordering van burgerschap. Hoewel de kennis over hoe dat het beste kan langzaam groeit, is de vraag naar 'wat werkt op school' nog niet goed te beantwoorden. Tegelijk zijn er signalen dat de kennis, houdingen en vaardigheden van jongeren rond burgerschap niet op het gewenste niveau liggen. Ook weten we dat daarbij grote verschillen tussen jongeren bestaan.

Dat maakt het van belang regelmatig in kaart te brengen hoe het burgerschapsonderwijs op scholen en de burgerschapscompetenties van jongeren ervoor staan en zich ontwikkelen. Dat is wat deze studie doet.

Nederland participeert daarvoor in vergelijkend onderzoek, de *International Civic and Citizenship Education Study* (ICCS). Dit onderzoek vond in 2022 plaats. De resultaten voor Nederland worden in deze studie weergegeven. Het ICCS-onderzoek vond ook eerder plaats, in 2016 en 2009. Op basis van de periodieke internationale vergelijking wordt de situatie in Nederland afgezet tegen die in andere landen en worden trends in de tijd zichtbaar gemaakt. Tegelijk met dit Nederlandse rapport verschijnt de internationale ICCS-rapportage *Education for citizenship in times of global challenge: IEA international civic and citizenship education study 2022* over alle deelnemende landen (Schulz et al., 2023b).

Deze studie beperkt zich tot een weergave van de stand van zaken. Daarbij is een zo algemeen en open mogelijke benadering gekozen, zodat een breed beeld wordt geschetst. Er is dus geen sprake van een bepaalde opvatting over burgerschap. Het is niet aan onderzoekers, maar aan scholen, om te bepalen hoe burgerschapsonderwijs wordt ingevuld. En aan de overheid, voor zover die wettelijke voorschriften geeft. We denken als onderzoekers wél dat (gegeven de bevindingen, die niet op alle punten rooskleurig zijn) blijvende – en intensievere – aandacht voor versterking van burgerschapsonderwijs nodig is.

De studie presenteert voor een groot aantal onderwerpen de meest recente kennis. Daarmee willen we scholen, beleidsmakers en samenleving zo goed mogelijk informeren, zodat ieder de stand van zaken kan beoordelen. De informatie in deze studie draagt tevens bij aan de vloer onder de verdere ontwikkeling van burgerschapsonderwijs door scholen (welke stappen zijn nodig en welke aanpakken verstandig?) en de invulling van beleid en evaluatie door de overheid en anderen (welke randvoorwaarden en ondersteuning van scholen zijn wenselijk?).

Het ICCS-onderzoek omvat alleen al in Nederland ruim 2600 leerlingen en 1000 leraren van meer dan 120 middelbare scholen. Een dergelijk grootschalig onderzoek is alleen uit te voeren met medewerking van velen. De samenwerking met de collega's van de *International Association for the Evaluation of Educational Achievement* (IEA) was vruchtbaar en ondersteunend. Het Nederlandse onderzoek werd mogelijk gemaakt door het Nationaal

Regieorgaan Onderwijsonderzoek (NRO) en is gefinancierd door het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. We zijn beide erkentelijk voor het prettige en constructieve contact. Die erkentelijkheid geldt ook Johan Bokdam en Mehmet Day, die als *International Quality Observers* hebben meegekeken tijdens de uitvoering van het onderzoek.

Onmisbaar was de hulp van onze 'ICCS-ambassadeurs': een groep ervaren onderwijsmensen. Zij legden contacten met scholen, verstrekten de nodige informatie en begeleidden de intake van scholen. Evenzo bedanken we de groep testleiders, bestaande uit genoemde personen en studenten Onderwijswetenschappen van de UvA, die de uitvoering van het onderzoek op de scholen in goede banen hebben geleid. Die laatste groep hielp ook bij de verwerking van alle onderzoeksmaterialen. Het onderzoek is uitgevoerd door een consortium dat, naast de Universiteit van Amsterdam, bestond uit het Kohnstamm Instituut en GION onderwijs/onderzoek van de Rijksuniversiteit Groningen, waarbij tevens werd samengewerkt met de Hogeschool van Amsterdam. Dorothé Elshof en Annabel Vaessen van het Kohnstamm Instituut en Harm Naayer van GION droegen zorg voor coördinatie van de dataverzameling en leverden daarmee een doorslaggevende bijdrage aan de succesvolle uitvoering van het onderzoek.

Onze grote dank gaat uit naar alle leerlingen, leraren en schoolleidingen die hebben meegedaan aan de voorstudie en het hoofdonderzoek. We waren blij met hun bereidheid en enthousiasme om mee te doen en zo het onderzoek mogelijk te maken. We spreken de wens uit dat de resultaten bijdragen aan de ontwikkeling van het burgerschapsonderwijs in Nederland.

Namens de onderzoeksgroep,

Remmert Daas *projectleider*
Anne Bert Dijkstra *programmaleider*

Amsterdam, november 2023

1. Inleiding: Burgerschap in het voortgezet onderwijs

In het kort:

- Burgerschapsvorming is van oudsher een belangrijke taak van de school. Deze taak is sinds 2006 (en vervolgens in 2021) ook vastgelegd in een wet voor bevordering van burgerschap in het funderend onderwijs.
- Scholen hebben op de burgerschapskennis, -vaardigheden en -houdingen van leerlingen vaak nog weinig zicht.
- Ook het inzicht in de kwaliteit van het burgerschapsonderwijs op scholen is beperkt.
- De ICCS 2022 studie laat de actuele stand van zaken in het voortgezet onderwijs zien, in vergelijking met andere landen én in vergelijking met eerdere ICCS-metingen.
- De resultaten maken beoordeling van de stand van zaken mogelijk, bieden informatie voor scholen en onderwijsbeleid, en laten zien waar mogelijke verbeterpunten liggen.

1.1 Achtergrond en onderzoeksvraag

Het bevorderen van burgerschap van jonge mensen is een kerntaak van onderwijs. Het is belangrijk dat jongeren sociale, maatschappelijke en politieke competenties kunnen ontwikkelen om hun weg te vinden in de wereld waarin ze samenleven met anderen. Dat is, met alle verschillen in achtergrond, culturen en geloven, in opvattingen en oriëntaties, in hulpbronnen en belangen, niet altijd gemakkelijk. Er zijn (geschreven en ongeschreven) ‘spelregels’ in de sociale verbanden waarin mensen leven, voor de samenleving en in de democratische rechtsstaat. Sociale, maatschappelijke en politieke competenties zijn belangrijk ‘gereedschap’ voor mensen om zich in het sociale, maatschappelijke en politieke leven te kunnen redden en onmisbaar voor het voortbestaan van een veerkrachtige, democratische samenleving.

Deze studie gaat over de burgerschapscompetenties van scholieren in het voortgezet onderwijs. Het onderzoek brengt in kaart hoe het ervoor staat met de burgerschapscompetenties van leerlingen in de tweede klas en met het burgerschapsonderwijs op scholen voor voortgezet onderwijs in Nederland.

Afnemende betrokkenheid tussen burgers onderling en tussen burgers en overheid leidt al geruime tijd tot zorg. Die zorg was aanleiding voor een beroep op scholen in het funderend onderwijs om bij te dragen aan burgerschap en sociale cohesie. Zo’n twintig jaar geleden (in

2005) leidde dat tot de opdracht tot bevordering van burgerschap, en het vastleggen van die opdracht in de wet. Vanuit leraren, schoolleiders, bestuurders en beleidsmakers kwamen evenwel kritische opmerkingen over de beleidsmatige kaders en de ontwikkeling van burgerschapsonderwijs op scholen. Ook leidden de resultaten tot zorg (Inspectie van het Onderwijs, 2017, 2020). Mede daarom is er in 2021 een aangescherpte wet op burgerschapsonderwijs gekomen (de Groot et al., 2022).

Dat brengt ons bij de situatie van vandaag, waarin scholen zich geconfronteerd zien met de wettelijke opdracht om in een complexe samenleving burgerschap te bevorderen en met de soms hoge maatschappelijke verwachtingen daaromtrent. In hoeverre en met welke uitkomsten geven scholen invulling aan burgerschapsvorming? De volgende drie vragen staan in dit boek centraal:

- Wat zijn de burgerschapscompetenties waarover leerlingen in het tweede leerjaar van het voortgezet onderwijs beschikken?
- Hoe ziet het burgerschapsonderwijs van scholen eruit?
- In hoeverre zien we een relatie tussen de burgerschapscompetenties van leerlingen en het burgerschapsonderwijs op scholen?

Het onderzoek betreft de Nederlandse deelname aan de *International Civic and Citizenship Education Study* (ICCS) 2022 – een internationaal vergelijkend onderzoek naar de inrichting van burgerschapsonderwijs op scholen en de burgerschapscompetenties van leerlingen. Deze internationale setting maakt het mogelijk de situatie in Nederland met andere landen te vergelijken. De ICCS-studies worden periodiek uitgevoerd zodat de ontwikkeling in de tijd in kaart gebracht kan worden. Ook dat helpt de bevindingen van betekenis te voorzien. Een landen- en tijd-vergelijkend perspectief biedt een belangrijk voordeel bij de interpretatie van de bevindingen. Er kan in beeld worden gebracht of de situatie in Nederland afwijkt van het beeld elders en of er sprake is van een dalende of stijgende trend ten opzichte van voorgaande jaren. Zeker bij het ontbreken van ‘absolute criteria’ – welk niveau van kennis, houdingen en vaardigheden rond burgerschap is gewenst? – biedt een relatieve benadering een zinvolle bijdrage aan de vraag of het Nederlandse onderwijs de burgerschapsopdracht naar verwachting vervult.

Ook de lange traditie van ICCS, waarin al ruim twintig jaar veel ervaring is opgedaan met de conceptualisering, constructie en analyse van valide en betrouwbare metingen, en met het verzamelen van representatieve, generaliseerbare gegevens is van grote waarde. De ICCS

2022 studie biedt een brede en robuuste set gegevens, waarvan de kwaliteit en bruikbaarheid inmiddels ruimschoots zijn bewezen en geborgd. We lichten dit in §1.4 verder toe. Deze voordelen – trends en robuuste data in internationaal vergelijkend perspectief – maken de Nederlandse ICCS deelstudie bij uitstek geschikt als bron van kennis over de burgerschapscompetenties van leerlingen en het burgerschapsonderwijs in het voortgezet onderwijs in Nederland.

1.2 Burgerschapsonderwijs in Nederland anno 2022

De kennis over burgerschapsonderwijs was lange tijd beperkt. Langzaamaan neemt het inzicht toe in kenmerken van 'effectieve scholen' voor bevordering van burgerschapscompetenties, de relatieve bijdrage van de school te midden van andere factoren die van invloed zijn op de ontwikkeling van burgerschapscompetenties en in het effect van onderwijs op de langere termijn (Campbell, 2019; Coopmans et al., 2020; Donbavand & Hoskins, 2021; Teegelbeckers et al., 2023).

Onderwijs kan een bijdrage leveren aan de burgerschapsvorming van leerlingen. Verschillende studies bieden inzicht in de manier waarop dat vorm krijgt en wat de burgerschapscompetenties van leerlingen zijn. Het beeld is niet op alle punten positief. Zo lieten de resultaten van eerdere ICCS-studies (uit 2009 en 2016) zien dat de resultaten in Nederland op meerdere punten achterblijven bij die in omringende landen (zie verder §1.4.2). Daarnaast blijken, zoals we ook zien in de eerdere ICCS-studies, grote verschillen tussen leerlingen in verschillende schooltypen en duidelijke verschillen in het aanbod van burgerschapsonderwijs op scholen (ten Dam & Volman, 2003; Nieuwelink et al., 2019a; Sampermans et al., 2021). Een studie naar basisscholen al wat langer geleden (in 2009) maakte duidelijk dat de burgerschapskennis achter bleef bij wat op grond van kerndoelen zou mogen worden verwacht (Wagenaar et al., 2011). Recent onderzoek liet zien dat de uitkomsten voor leerlingen in groep acht van de basisschool in vergelijking met dat onderzoek verder waren afgenomen (Inspectie van het Onderwijs, 2022; Slijkhuis et al., 2023). De Inspectie van het Onderwijs (2011, 2013, 2017, 2020) rapporteert al langere tijd dat de kwaliteit van het burgerschapsonderwijs in het basis- en voortgezet onderwijs te wensen overlaat, en weinig planmatig en doelgericht is. Verschillende studies laten dit ook voor het middelbaar beroepsonderwijs zien (den Boer & Leest, 2021; Holman et al., 2021; Inspectie van het Onderwijs, 2017).

Al met al laat het actuele inzicht in de kwaliteit van het burgerschapsonderwijs en in de burgerschapscompetenties van leerlingen voor Nederland een gemêleerd beeld zien. Dat komt er kort gezegd op neer dat leerlingen in het basis- en voortgezet onderwijs en het middelbaar beroepsonderwijs enerzijds democratische waarden onderschrijven, maar dat anderzijds de verschillen tussen leerlingen van verschillende komaf en in verschillende schooltypen groot zijn. De burgerschapscompetenties in het basisonderwijs blijven achter bij het gewenste niveau en in het voortgezet onderwijs bij die in andere landen.

1.3 Centrale begrippen: burgerschapscompetenties en burgerschapsonderwijs

1.3.1 Burgerschap en burgerschapscompetenties

Deze studie richt zich onder meer op burgerschapscompetenties (kennis, houdingen, vaardigheden) en gedrag van leerlingen, die hen in staat stellen om burgerschap nu en later in de praktijk te brengen.

In het ICCS-onderzoek wordt een open, algemene omschrijving van burgerschap gehanteerd, die betrekking heeft op de bereidheid en het vermogen van jongeren om op basis van democratische uitgangspunten met anderen samen te leven. Er wordt niet uitgegaan van een specifieke normatieve benadering van 'gewenst burgerschap'. Het ICCS-onderzoek sluit aan bij een brede, generieke opvatting van het begrip burgerschap – de gulden regel – als de grootste gemene deler van burgerschap. Deze 'gulden regel' – ook wel bekend als de *regula aurea* – verwijst naar het beginsel van reciprociteit als universeel uitgangspunt voor menselijk handelen: behandel anderen zoals je ook zelf behandeld wilt worden (Etzioni, 2005).

Hoewel er verschillende invullingen van burgerschap mogelijk zijn, staan democratische waarden (zoals bijvoorbeeld gelijkwaardigheid, vrijheid, verdraagzaamheid of non-discriminatie) als uitgangspunt voor vreedzaam en constructief samenleven doorgaans niet ter discussie. Dat geldt ook voor de sociale, maatschappelijke en politieke competenties die nodig zijn om daaraan invulling te geven. Het belang van competenties die nodig zijn om daarbij zelf een positie te bepalen, en om met anderen en het collectieve belang rekening te houden, wordt breed ondersteund. Het gaat dan om aspecten zoals zelfstandig kunnen handelen, kunnen omgaan met anderen (zoals samenwerken en het overkomen van conflicten), bereidheid om het eigen belang aan overstijgende, algemene belangen ondergeschikt te maken en, meer algemeen, moreel juist te willen handelen (Loobuyck, 2022; Westheimer & Kahne, 2004). Een dergelijke, open benadering van burgerschap geeft ruimte

aan scholen om vanuit de eigen mens- en maatschappijvisie nader invulling te geven aan ‘goed burgerschap’.

1.3.2 Burgerschapsonderwijs

Ook voor burgerschapsonderwijs hanteert ICCS een open omschrijving. Het gaat om alle acties (intentioneel en onbedoeld en/of onbewust) van een school gericht op bevordering van de burgerschapscompetenties van leerlingen. De keuzes die een school in dat verband maakt worden gedekt door de brede, algemene focus van het onderzoek. Het kan dus bijvoorbeeld gaan om invullingen die zich beperken tot één specifiek project of vak, evengoed als om een geïntegreerde school-brede pedagogische aanpak. Het accent ligt op een brede beschrijvende aanpak, waarin in beginsel alle elementen die relevant kunnen zijn voor bevordering van burgerschap op school aandacht krijgen. Er worden in het *Assessment Framework* van IEA geen uitspraken gedaan over al of niet gewenste vormen van burgerschapsonderwijs (Schultz et al., 2023a). Het onderzoek richt zich daarmee op de breedte van het aanbod van voor burgerschap relevante activiteiten, zoals de werkvormen die de school inzet, de bekwaamheid van leraren, het pedagogisch klimaat en andere.

1.3.3 Vergelijkend design en Nederland

Om een vergelijking tussen leerlingen en scholen in andere landen mogelijk te maken, wordt een voor alle landen identieke opzet gehanteerd. Het internationale design van de studie kenmerkt zich zoals gezegd door een open benadering, die ruimte geeft aan verschillende inkleuringen van burgerschap en aan de verschillende manieren waarop scholen burgerschap kunnen bevorderen. Deze benadering sluit goed aan bij de situatie die voor scholen in Nederland van toepassing is. Tegen de achtergrond van de grondwettelijke vrijheid van onderwijs hebben scholen veel ruimte om de inrichting van het burgerschapsonderwijs naar eigen inzicht vorm te geven. Dit omvat de didactische en pedagogische keuzes die scholen maken en de verbinding met levensbeschouwelijke opvattingen van de school. De gevolgde open, op beschrijving gerichte aanpak, omvat ook de wettelijke eisen waarmee scholen in Nederland te maken hebben. Deze hebben betrekking op het bevorderen van democratische waarden en het realiseren van een schoolcultuur die daarmee in overeenstemming is.

1.4 De International Civic and Citizenship Education Study 2022

1.4.1 Het ICCS-project

Het onderzoek waarvan de resultaten in deze studie worden gerapporteerd, wordt uitgevoerd als onderdeel van de *International Civic and Citizenship Education Study (ICCS) 2022*. Deze periodieke op internationale vergelijking gerichte studie naar het burgerschapsonderwijs van scholen en de burgerschapscompetenties van leerlingen wordt uitgevoerd onder auspiciën van de *International Association for the Evaluation of Educational Achievement (IEA)*.

Na een eerste studie naar burgerschapscompetenties in 1971, werd in 1999 en 2009 op grotere schaal onderzoek gedaan, in de zgn. *Civic Education Study* (CIVED) (Torney-Purta et al., 2001) en de *International Civic and Citizenship Education Study* 2009 (Schulz et al., 2010) en 2016 (Schulz et al., 2018). Nederland nam aan de meeste daarvan deel (in 1971, 2009 en 2016; Maslowski et al., 2012; Munniksma et al., 2017). De resultaten van deze studies hebben in de afgelopen jaren een belangrijke bijdrage geleverd aan het inzicht in het burgerschapsonderwijs in Nederland en waren een van de bronnen voor het onderwijsbeleid rond dit thema (Dijkstra et al., 2019).

1.4.2 Terugblik: ICCS Nederland 2016

Uit de ICCS 2016 studie (Munniksma et al., 2017) kwam onder meer naar voren dat er zeer brede steun bestaat voor democratische waarden onder leerlingen in Nederland en elders. Zo bleken leerlingen in de tweede klas van het voortgezet onderwijs in meerderheid democratische opvattingen over burgerschap te ondersteunen. Volgens de meeste leerlingen was het respecteren van verschil in opvattingen het belangrijkste aspect van ‘goed burgerschap’. Ook voor gelijke rechten voor mannen en vrouwen en, in wat mindere mate, voor alle etnische groepen bestond steun, maar minder dan in de omringende andere landen. Dat gold ook voor het vertrouwen in maatschappelijke instituties en de intentie om later te gaan stemmen. Leerlingen gaven aan relatief beperkt (minder dan leeftijdsgenoten in andere landen) vertrouwen te hebben in de eigen vaardigheden om actief aan de samenleving mee te doen. De kennis over de manier waarop de democratische samenleving ‘in elkaar zit’ bleek gemiddeld, met als opvallende bevinding dat één op de drie leerlingen een hoog kennisniveau heeft, en een derde deel juist (zeer) weinig kennis.

In vergelijking met andere landen bleken de verschillen tussen leerlingen met ouders die een hbo of universitaire opleiding hadden gevolgd en leerlingen met ouders met een

andere onderwijsachtergrond, groot. Verschillen waren er vooral bij burgerschapskennis en steun voor gelijke rechten voor alle etnische groepen en mannen en vrouwen. Leerlingen met ouders met een hbo of universitaire opleiding hadden meer kennis en stemden vaker in met de genoemde gelijke rechten. Ook tussen leerlingen binnen verschillende schooltypen bleken, meer dan in andere landen, verschillen. Leerlingen in de havo en vwo hebben meer burgerschapskennis, meer vertrouwen in de eigen burgerschapsvaardigheden en vinden maatschappelijke en politieke participatie belangrijker dan leerlingen in het vmbo. Dat verschil in burgerschapskennis tussen schooltypen bleek in 2016 bovendien groter dan in 2009.

De resultaten van de vorige ICCS-studie lieten tevens zien dat Nederlandse leerlingen in vergelijking met leeftijdsgenoten uit andere landen vinden dat hun school relatief weinig aandacht aan burgerschap schenkt. Dat kwam ook naar voren bij leraren en schoolleiders: leraren maken relatief weinig gebruik van verschillende leermiddelen en aanpakken, hun didactisch repertoire is beperkt, ze maken vooral gebruik van lesboeken en verwerkingsopdrachten, en ze voelen zich minder bekwaam als het om burgerschapsonderwerpen gaat dan collega's in andere landen. Ook vonden Nederlandse leerlingen het klasklimaat weinig open voor discussie.

Het niet onverdeeld positieve beeld uit de ICCS-studie uit 2016 kwam niet als een verrassing. Het onderzoek dat daaraan in 2009 voorafging, wees eveneens in die richting (Maslowski et al., 2012). Nederlandse leerlingen uit de tweede klas van het voortgezet onderwijs hadden in vergelijking met ons omringende landen minder kennis over burgerschap. Ze hechtten, evenals in 2016, daarentegen veel waarde aan vrijheid van meningsuiting en waren in meerderheid voorstander van sociale en politieke rechten voor alle burgers. Het percentage leerlingen dat geen steun geeft aan gelijke burgerrechten voor iedereen, was ook in 2009 relatief hoog en leerlingen in Nederland stonden meer afwijzend tegenover gelijke rechten voor immigranten dan leeftijdsgenoten in andere landen. Tevens kwam naar voren dat leerlingen in meerderheid vertrouwen hadden in de politiek, meer dan in de omringende landen. Tegelijkertijd waren leerlingen op scholen in Nederland minder geïnteresseerd in politieke en maatschappelijke kwesties dan elders. Ook de steun voor (verdergaande) Europese politieke integratie bleek beperkt. Wel vonden Nederlandse leerlingen over het algemeen samenwerking tussen landen binnen Europa belangrijk en hadden vertrouwen in Europese instituties.

De bevindingen uit de laatste ICCS-studie trokken bij publicatie eind 2017 de nodige aandacht en leidden tot bezorgde krantenkoppen en politieke reacties. Hoewel de resultaten en de interpretatie daarvan tot discussie leidden, klonken de conclusies die de onderzoekers aan de resultaten verbonden – 'beeld niet gunstig' en 'het komt niet vanzelf goed' – door in onderzoek en beleid, zoals in de landelijke programmering van onderzoek, adviezen en toekomstverkenningen, voorbereiding van specifieke kerndoelen gericht op burgerschap, beleidsinitiatieven en de aanscherping van de burgerschapswet in 2021 (Dijkstra et al., 2021).

1.4.3 Waarom ICCS Nederland 2022?

Overwegingen voor deelname aan de ICCS 2022 studie waren de tegenvallende resultaten uit de eerdere metingen (2009 en 2016) en de wens om – met de geplande wetswijziging in het vizier – de ontwikkeling van de burgerschapscompetenties en het burgerschapsonderwijs systematisch te blijven volgen. Het ICCS-ontwerp biedt een breed bereik (met aandacht voor kennis, houdingen, vaardigheden en gedrag), aandacht voor zowel burgerschapscompetenties van leerlingen als voor de kenmerken van het onderwijs van de school, een robuust design (met hoge eisen aan steekproef en dataverzameling) en een vergelijkend karakter.

De resultaten van de ICCS-studies leveren informatie die bijdraagt aan de sturing van onderwijsontwikkeling en -beleid. Ook bieden de gegevens een rijke bron voor analyse van de kenmerken van effectief burgerschapsonderwijs, en maken ze verder onderzoek naar de achtergrond van uitkomstverschillen tussen scholen en groepen leerlingen mogelijk. Dergelijke kennis kan worden benut voor gerichte ontwikkeling van burgerschapsonderwijs. De aansluiting bij de opzet van de ICCS-studie 2022 bij de voorgaande ICCS-onderzoeken stelt bovendien in staat na te gaan welke ontwikkelingen zich in het Nederlandse burgerschapsonderwijs in de afgelopen jaren hebben voorgedaan, en hoe zich dat verhoudt tot de ontwikkeling die andere landen hebben doorgemaakt. Zoals ook internationaal onderzoek naar domeinen als taal en rekenen laat zien, leveren dergelijke vergelijkende landenstudies een belangrijke bijdrage aan onderwijsontwikkeling en -beleid.

1.4.4 Internationale vergelijking

Naast Nederland hebben 23 landen aan het ICCS 2022 onderzoek meegedaan.[1] Het betreft voor het merendeel over heel Europa verspreide landen, enkele landen uit Zuid-Amerika en Taiwan. In totaal gaat het om 3400 scholen, ruim 82.000 leerlingen, en meer dan 40.000 leraren (zie Bijlage A). Het internationale beeld en de bevindingen voor de andere landen zijn beschreven in het internationale onderzoeksrapport (Schultz et al., 2023b).

Zoals gezegd is de mogelijkheid tot internationale vergelijking een groot voordeel van de ICCS-studies. De vergelijkende doelstelling leidt tot gebruik van identieke (voor het betreffende land vertaalde) meetinstrumenten en toepassing van een gelijke onderzoeksopzet, zoals steekproefkader, trekking van aselecte steekproeven, de werkwijze rond non-respons, de afnamecondities in de deelnemende scholen en klassen, de borging van representativiteit en de generaliseerbaarheid van de bevindingen. Ook de conceptualisering van de centrale begrippen, de operationalisering van de bijbehorende variabelen en de constructie van schalen is voor alle landen gelijk. Dat leidt tot gegevens die vergelijking van de uitkomsten tussen landen, en voor Nederland met andere landen, mogelijk maken.[2]

1.4.5 Vergelijkingslanden

Hoewel allerlei vergelijkingen mogelijk zijn, is voor een interpretatie van het beeld voor Nederland niet alleen gekozen voor vergelijking met de (gemiddelde) uitkomsten van alle landen die aan het ICCS-onderzoek 2022 hebben meegedaan. De Nederlandse uitkomsten worden tevens vergeleken met die van een groep specifieke ‘vergelijkingslanden’. Het gaat om Denemarken, de Duitse deelstaat Noordrijn-Westfalen, Noorwegen en Zweden; landen die

---

[1] De aan ICCS 2022 deelnemende landen (of deelstaten) zijn, naast Nederland: Brazilië, Bulgarije, Colombia, Cyprus, Denemarken, de Duitse deelstaten Noordrijn-Westfalen en Sleeswijk-Holstein, Estland, Frankrijk, Italië, Kroatië, Letland, Litouwen, Malta, Noorwegen, Polen, Roemenië, Servië, Slovenië, Slowakije, Spanje, Taiwan en Zweden. In de verdere rapportage en tabellen spreken we over landen in plaats van onderwijsstelsels of deelstaten. Voor meer informatie over de deelnemers, zie de internationale rapportage (Schultz et al, 2023b).

[2] IEA hanteert zoals gezegd strenge voorschriften rond onder meer steekproeftrekking en respons. Dit is mede van belang om verantwoorde vergelijkingen mogelijk te maken. Deze voorschriften hebben onder meer betrekking op de verdeling van deelnemende scholen over de opeenvolgende steekproeven die voor het onderzoek zijn gebruikt. In Nederland hebben meer scholen uit de reserve-steekproeven deelgenomen dan in het algemene voorschrift was voorzien. Dit verschil is in de internationale rapportage weergegeven door toevoeging van deze opmerking aan de betreffende tabellen. In de hier gepresenteerde tabellen en figuren is deze toevoeging achterwege gelaten. Ook voor enkele van de vergelijkingslanden zijn dergelijk kanttekeningen te maken (zie verder Schulz et al., 2023b). Dat komt overigens niet in mindering op de representativiteit en vergelijkbaarheid van de gegevens voor Nederland en de groep vergelijkingslanden.

naar leefsituatie, onderwijsdeelname, economische ontwikkeling en democratische kenmerken min of meer overeenkomen met Nederland.

De vergelijking met alle landen die aan de ICCS 2022 studie hebben meegedaan geeft een indruk van de Nederlandse situatie in internationaal perspectief. Dat leidt tot uitspraken over de Nederlandse positie tegen de achtergrond van een internationaal reliëf. De relevantie daarvan hangt grotendeels af van de vergelijkbaarheid van de situatie in die andere landen met die in Nederland. Denk bijvoorbeeld aan landen met een nog jonge democratische traditie, die (op uiteenlopende manieren) van invloed kan zijn op de rol van burgerschapsonderwijs en het belang dat daaraan wordt gehecht, aan verschillen in welvaartspeil die van invloed kunnen zijn op het functioneren van collectieve voorzieningen of aan de kwaliteit van onderwijs in algemene zin. Van belang zijn bovendien de verschillen in de landen die in 2022 en eerdere metingen hebben deelgenomen. In 2022 zijn dat relatief vaak Europese landen, terwijl in 2016 naar verhouding meer landen op andere continenten hebben meegedaan (Munniksma et al., 2017). Dat betekent dat – hoewel het internationale vergelijkingspunt in het ICCS-design mede om deze reden op een vast punt (zie hierna) is gefixeerd – de internationale 'spiegel' die voor vergelijking wordt gebruikt, in opeenvolgende metingen uit andere landen is opgebouwd.

Het tweede referentiepunt, de zgn. vergelijkingsgroep, bestaat uit vier landen in West-Europa die in allerlei opzichten veel op Nederland lijken. Het gaat in de eerste plaats om landen die een met Nederland vergelijkbare positie innemen op de HDI-index. De score op de *Human Development Index* (HDI) uit het *United Nations Development Programme* weerspiegelt de nationale ontwikkeling op de domeinen volksgezondheid (gemiddelde levensverwachting), onderwijsniveau (analfabetisme en deelname aan primair, secundair en tertiair onderwijs) en de levensstandaard (BNP per hoofd van de bevolking) (United Nations Development Programme, 2022). We vatten de HDI-score op als indicatie van het sociaal-structurele ontwikkelingsniveau van een land, en gaan uit van de veronderstelling dat dit een zinvolle vergelijking mogelijk maakt.[3]

De selectie van landen die zodanig op Nederland lijken dat een betekenisvolle vergelijking mogelijk is, is daarnaast gebaseerd op het democratische gehalte van landen. Onder meer de *Freedom in the World Index,* waarin een reeks indicatoren voor democratie en

[3] De selectie betreft de ICCS 2022 landen die, net als Nederland, vallen binnen de top tien van de HDI-index 2021. De score van de vergelijkingslanden ligt tussen .94 en .96 op de index (Nederland: HDI 0.94) (United Nations Development Programme, 2022).

vrijheid zijn verdisconteerd, waaronder borging van politieke rechten (zoals het verkiezingsproces, ruimte voor politieke pluraliteit en het functioneren van de overheid) en burgerlijke vrijheden (zoals vrijheidsrechten, autonomie en de *rule of law)*, geeft daarvan een beeld. De vergelijkingslanden scoren daarop, net als Nederland, binnen de ICCS-studie zeer hoog (Freedom House, 2023).[4] De *Democracy Index* leidt tot een vergelijkbaar beeld. Deze index is samengesteld op basis van tientallen indicatoren die een beeld geven van de nationale politieke cultuur, politieke participatie, burgerlijke vrijheden, vrije verkiezingen en het functioneren van de overheid. Zowel Nederland als de vier vergelijkingslanden zijn geclassificeerd als '*full democracies*' die op de alle voornoemde dimensies hoog scoren (Economist Intelligence Unit, 2023).[5] Soortgelijke indexen leiden tot vergelijkbare conclusies (IDEA, 2022; Papada et al., 2023).

Ook voor de vergelijkingen met de groep vergelijkingslanden geldt dat de samenstelling van deze groep in de voorliggende studie (enigszins) afwijkt van deze groep in 2016 (Munniksma et al., 2017). Ondanks het gegeven dat het in meerderheid om dezelfde landen gaat, is de 'spiegel' van vergelijkingslanden op beide momenten niet identiek.[6] Omdat het ons echter niet te doen is om vergelijking van Nederland met de specifieke landen, is dit geen onoverkomelijk gegeven. Immers, beide groepen fungeren als algemene spiegels van praktijken en resultaten van burgerschapsonderwijs zoals die 'elders' bestaan.

1.5 Opzet van het onderzoek

Vanwege de internationale vergelijkbaarheid is het onderzoek in Nederland, evenals in de andere deelnemende landen, zoveel mogelijk op dezelfde manier en conform de internationale

---

[4] De scores voor zowel Nederland (97 uit 100 punten) als Noordrijn-Westfalen (94/100), Denemarken (97/100) en Noorwegen en Zweden (beide 100/100) behoren tot de hoogste op de index van de ICCS landen met een lange democratische traditie in Europe (Freedom House, 2023).

[5] De scores van de vier vergelijkingslanden variëren in 2022 van 8.80 tot 9.39 (Nederland: 9.00) op een tienpuntschaal (en liggen ruim boven het West-Europees (8.36) en Midden- en Oost-Europees (5.39) gemiddelde. Het merendeel van de Europese ICCS landen valt binnen de categorie *'flawed democracies',* die eveneens gekenmerkt worden door vrije verkiezingen en burgerlijke vrijheden, maar elementen zoals het functioneren van de overheid, persvrijheid of de positie van minderheden tekortschieten (Economist Intelligence, 2023).

[6] De groep vergelijkingslanden voor 2022 omvat, evenals in 2016, Denemarken, Noorwegen en Zweden. In 2022 maakt ook Noordrijn-Westfalen (dat in deze meting wel, maar in 2016 alleen als 'benchmarking participant' met een beperkt aantal scholen deelnam) deel uit van de vergelijkingsgroep, terwijl België (Vlaanderen) en Finland in 2016 wel participeerden en nu ontbreken. Voor de landen die in beide metingen voorkomen (Denemarken, Noorwegen en Zweden) geldt dat de relatieve positie ten opzichte van Nederland op de internationale schaal van bijvoorbeeld burgerschapskennis in 2016 en 2022 globaal genomen dezelfde is. Daarmee bieden deze landen (voor dit aspect) op beide momenten een overwegend vergelijkbaar referentiepunt voor Nederland. Wel moet daarbij worden aangetekend dat Denemarken in 2022 deelnam met een grote representatieve steekproef van leerlingen, maar niet op alle punten voldeed aan de strenge steekproefvoorwaarden van IEA (in 2016 was dat wel het geval).

IEA-afspraken uitgevoerd. Het onderzoeksdesign en de keuzes zoals in de internationale opzet gemaakt, waren leidend voor de in Nederland gevolgde aanpak.

1.5.1 Dataverzameling

Voorafgaand aan de dataverzameling voor deze studie zijn in de periode maart-juni 2021, conform de internationale richtlijnen, de kennistest en de vragenlijsten (leerling, docent, school) in een *Field Trial* getest op 14 Nederlandse scholen. In dit voorbereidend pilot-onderzoek zijn ook de nieuw toegevoegde voor ICCS 2022 ontwikkelde vragen (items) getest.

De gegevensverzameling voor het eigenlijke onderzoek startte in september 2021 met een vooraankondiging aan schoolleidingen en besturen van de scholen in de steekproef, en het verzoek aan het onderzoek deel te nemen. Onderdeel van de aankondiging was een uitgebreide informatiefolder en aanbevelingsbrieven van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap en de VO-raad. Daarna werd telefonisch contact gelegd met de school om het verzoek toe te lichten, om verdere informatie te geven en om afspraken te maken. Daarbij werd afgesproken dat de school een rapportage zou ontvangen van de eigen resultaten afgezet tegen die van andere deelnemende scholen in Nederland. De gegevensverzameling vond plaats in de periode maart-juni 2022.

Voor het leerlingenonderzoek werd onder meer gebruik gemaakt van een kennistest en een leerlingenvragenlijst. Deze werden ingevuld in drie aangesloten lesuren (met pauzes tussen de onderdelen) onder leiding van een getrainde onderzoeksassistent. De vragenlijsten voor leraren en school-/afdelingsleiders werden door de contactpersoon op de school verspreid en per post geretourneerd.

1.5.2 Steekproef en respons

De scholen en klassen in ICCS 2022 zijn in elk land aselect gekozen op grond van strikte (internationaal bepaalde) steekproefvoorschriften. De deelnemende scholen vormen daardoor een goede afspiegeling van alle scholen in de betreffende landen, en in Nederland dus voor het tweede leerjaar voortgezet onderwijs. Door de IEA werd voor Nederland een representatieve steekproef van 150 scholen getrokken, die recht doet aan de externe differentiatie van het Nederlandse schoolsysteem. De steekproef was opgedeeld in drie delen: vmbo, havo-vwo en gemengde klassen. Op scholen in de eerste categorie neemt een (willekeurige) klas mee met één of meerdere leerwegen uit vmbo (bbl, kbl, gl of tl of een combinatie daarvan). In de tweede categorie ging het om een havo-, vwo- of gymnasiumklas

(of een combinatie daarvan), en in de derde groep om een gemengde klas met zowel vmbo als havo/vwo leerlingen (bijvoorbeeld een breed tweede brugjaar).

Scholen die niet op het verzoek tot deelname wilden ingaan, gaven daarvoor in verreweg de meeste gevallen drukte en gebrek aan tijd als reden. Andere argumenten waren 'onderzoeksmoeheid' bij leerlingen en leraren of deelname aan andere onderzoeken naar burgerschap. Voor het opvangen van de non-respons zijn conform het internationale design twee reserve-steekproeven getrokken. Hieruit werd na weigering van de eerste (en eventueel tweede) school een vergelijkbare, vervangende school benaderd. Daartoe was in de twee reservesteekproeven aan elke school uit de hoofdsteekproef een (eerste en tweede) reserveschool gekoppeld met dezelfde kenmerken (schooltype en schoolgrootte/aantal leerlingen).

Van de benaderde scholen reageerden 135 positief op het verzoek om aan het onderzoek deel te nemen (zie Tabel 1.5.1). De belangrijkste overweging die scholen noemden om mee te doen waren het belang dat scholen hechtten aan het onderwerp burgerschapsonderwijs. In sommige gevallen werd verwezen naar (het vermoeden van) het veranderde schoolklimaat als gevolg van de COVID-19 pandemie en de sluiting van scholen. Andere vaak genoemde redenen voor deelname waren de overweging dat deelname de school een 'nulmeting' biedt van de burgerschapscompetenties van de leerlingen, waarbij scholen soms verwezen naar de recente wetswijziging, en de mogelijkheid om de burgerschapscompetenties van de eigen leerlingen te vergelijken met eerdere metingen van burgerschapscompetenties op de school of met die van andere scholen in Nederland.

Na aanmelding voor het onderzoek kwamen acht scholen nadien terug op de toegezegde deelname, waarbij de scholen verwezen naar tijdgebrek voor afname, of bleek dat de leerlingenpopulatie van de school niet overeenkwam met de beoogde doelpopulatie (t.w. een school met alleen NT2-leerlingen die buiten de doelgroep van de studie vallen). Van de 126 overgebleven scholen bleek later (na afronding van de dataverzameling) dat op twee scholen het percentage deelnemende leerlingen in de klas onvoldoende was (vanwege veel ziekte of afwezigheid op de afnamedag, of het ontbreken van ouderlijke toestemming om aan het onderzoek mee te doen). Om die reden zijn de respondenten van deze twee scholen buiten de analyse gebleven. De verder vermelde aantallen (scholen, leraren en leerlingen) verwijzen naar de respondenten zoals die uiteindelijk voor de analyses voor het onderhavige en internationale rapport zijn gebruikt. Voor een overzicht van de deelnemers per land verwijzen we naar Bijlage A.

Tabel 1.5.1 Respons, non-respons en uitval van scholen

	Steekproef			Totaal
	vmbo	havo/vwo	gemengd	
Steekproef	41	48	5	94
1e reserve	9	9	3	21
2e reserve	11	7	2	20
Aanmeldingen	**61**	**64**	**10**	**135**
Geen aanmelding	4	7	4	15
Totaal	**65**	**71**	**14**	**150**

	Uitval na aanmelding			Totaal
	vmbo	havo/vwo	gemengd	
Deelname ingetrokken	3	4	1	8
Technisch non-respons	1	-	-	1
Uit dataset verwijderd*	-	1	1	2
Totaal	**4**	**5**	**2**	**11**

Noot. *) Vanwege meer dan 50% uitval of afwezigheid van leerlingen binnen de deelnemende klas, conform de IEA-richtlijn.

1.5.3 Respondenten in Nederland

Het onderzoek in Nederland is uitgevoerd onder leerlingen in het tweede leerjaar van het voortgezet onderwijs. De gegevens zijn verzameld op 124 scholen voor voorgezet onderwijs; per school (conform ICCS-voorschrift) in één willekeurig geselecteerde klas. Op deze scholen hebben in totaal 57 klassen voor vmbo, 59 klassen voor havo en/of vwo, en 8 gemengde (vmbo/havo/vwo) klassen deelgenomen. De in de volgende hoofdstukken gerapporteerde gegevens over burgerschapskennis, -vaardigheden, -houdingen en -gedrag hebben betrekking op de 2609 leerlingen uit deze klassen. Zoals gezegd vormen de deelnemende scholen een goede afspiegeling van het voortgezet onderwijs in Nederland.

De onder leraren en schoolleiders verzamelde gegevens geven inzicht in de kenmerken van de deelnemende scholen en het burgerschapsonderwijs dat deze scholen verzorgen. Per aangemelde school werden 15 willekeurige leraren geselecteerd uit alle docenten die lesgaven aan tweede klassen van het betreffende schooltype. Ook werd een school- of afdelingsleider gevraagd de schoolvragenlijst in te vullen. Op de 124 deelnemende scholen hebben 1062 leraren en 87 locatie- of afdelingsleiders aan het onderzoek meegedaan.

1.5.4 Concepten en variabelen

De gemeten burgerschapscompetenties van leerlingen omvatten kennis, houdingen, vaardigheden en gedrag binnen het domein burgerschap. Vanuit het internationale ICCS-ontwerp is een conceptueel kader ontwikkeld dat een cognitief en affectief-gedragsdomein omvat. Binnen deze domeinen gaat het om onderwerpen met betrekking tot democratie, waarden, maatschappelijke participatie en identiteit. Het cognitieve domein heeft betrekking op 'weten', 'redeneren' en 'toepassen'. Binnen het affectieve gedragsdomein worden houdingen en participatie (waaronder gedrag, gedragsintenties en de inschatting van de eigen burgerschapsvaardigheden) in kaart gebracht (zie ook Schulz et al., 2023a). Om vergelijking tussen de opeenvolgende ICCS-metingen mogelijk te maken, is het kader in 2022 in hoge mate vergelijkbaar met eerdere metingen. In hoofdstuk 2 worden de variabelen verder toegelicht.

De burgerschapscompetenties van leerlingen en het burgerschapsonderwijs van scholen zijn in kaart gebracht op vier inhoudelijke domeinen van burgerschap.

- Domein 1. Democratie (*Civic institutions & systems*): de maatschappij en haar instellingen, organisaties en systemen.
- Domein 2. Maatschappelijke basiswaarden (*Civic principles*): democratische principes zoals gelijkheid, vrijheid en de rechtstaat.
- Domein 3. Maatschappelijke participatie (*Civic participation*): vormen van burgerschapsparticipatie.
- Domein 4. Identiteit (*Civic roles & identities*): eigen identiteit en verbondenheid met maatschappij.

Voor een meer uitgebreide beschrijving en verantwoording van deze domeinen, zie Schultz et al. (2023a).

Om vergelijkingen in de tijd mogelijk te maken is gebruik van identieke variabelen noodzakelijk. Veel van de meetinstrumenten zijn daarom vrijwel onveranderd gebleven ten opzichte van de metingen in 2009 en 2016. Vanwege de wens recente maatschappelijke ontwikkelingen te verdisconteren zijn in de 2022 meting voor vijf 'focusgebieden' vragen toegevoegd (Schulz et al., 2023a). Het gaat om:

- Duurzaamheid: in reactie op de toegenomen zorgen over de wereldwijde bedreigingen van de natuurlijke leefomgeving is meer aandacht besteed aan duurzaamheid en (onderwijs gericht op) de *sustainable development goals*.

- Digitale betrokkenheid: de laatste twee decennia is het gebruik van sociale media en andere vormen van digitale communicatie onder jongeren sterk toegenomen. Ook over deze nieuwe communicatiemogelijkheden zijn vragen toegevoegd. De vragen richten zich op het gebruik daarvan voor uitingen van maatschappelijke betrokkenheid, om informatie over sociale en politieke onderwerpen te verzamelen, en vanwege de rol bij verspreiding van onjuiste informatie, polarisatie of andere ongewenste uitingen.
- Diversiteit: toegenomen migratie en diversiteit in samenlevingen leiden tot meer diversiteit op scholen en tot maatschappelijk debat. De toegevoegde vragen brengen in kaart hoe scholen met deze thema's omgaan.
- Politieke systeem: zorgen over de wereldwijde 'democratische recessie' en signalen over dalend vertrouwen in overheid en politiek of twijfel over het functioneren van de democratie, evenals het debat over beperking van persoonlijke vrijheden door overheidsmaatregelen vanwege de COVID-19 pandemie, waren reden voor uitbreiding van de vragen over opvattingen over het politieke systeem.
- Wereldburgerschap: wereldburgerschap verwijst naar een bredere benadering van burgerschap en sluit aan bij toenemende globalisering en internationale afhankelijkheden rond duurzaamheid en politieke, sociale en economische kwesties. Dergelijk *Global Citizenship Education* is al langere tijd onderdeel van de uitwerking van burgerschap in ICCS (cf. Schulz et al., 2011, 2016; Torney-Purta et al., 2001) maar is vanwege de toenemende aandacht voor globalisering uitgebreid.

1.5.5 Meetinstrumenten

De kennistest en algemene leerlingenvragenlijst hebben betrekking op kennis, houdingen, vaardigheden en gedrag met betrekking tot actuele maatschappelijke thema's. Aan leerlingen is tevens naar hun perceptie van het burgerschapsonderwijs op school gevraagd. De kennistest voor elke leerling bestond uit 33 vragen. Het betrof overwegend meerkeuzevragen en enkele open (*constructed response*) vragen. Van de totale set van 121 kennis items waren er 55 eerder onderdeel van de ICCS 2016 en 2009 kennistest, zodat vergelijkingen over de tijd gemaakt kunnen worden. De leerlingenvragenlijst was voor iedere leerling gelijk en bestond uit 34 meerkeuzevragen (met bij elke vraag meerdere items) waarvan een groot deel eerder onderdeel van ICCS 2016 en 2009 waren.

De vragenlijsten voor leraren hebben betrekking op de aandacht die leraren aan burgerschap schenken, hoe ze bijdragen aan bevordering van burgerschapscompetenties en op

het beeld dat ze hebben van het klimaat dat bijdraagt aan bevordering van burgerschap. De vragenlijsten voor de school- of afdelingsleider hebben betrekking op de invulling van het burgerschapsonderwijs op de school, het sociale klimaat onder leraren en leerlingen en de maatschappelijke inbedding van de school. Om de resultaten niet alleen te kunnen vergelijken met het beeld uit ICCS 2016 en 2009, maar ook te betrekken op actuele ontwikkelingen, zijn de leraren- en schoolvragenlijst met een aantal variabelen uitgebreid.

1.5.6 Schaalconstructie

De ICCS 2009 schaal voor burgerschapskennis is ontwikkeld aan de hand van een Rasch Model (Rasch, 1960). Het internationale gemiddelde van de kennisschaal psychometrisch vastgesteld op 500, met een standaarddeviatie van 100. Om de uitkomsten van de 2022 meting te kunnen vergelijken met de resultaten uit de twee eerdere metingen, zijn de in 2016 en 2022 verzamelde gegevens op dezelfde schaal gezet als de ICCS 2009 data (zie Schulz et al., 2018). De schalen voor het meten van houdingen en gedrag van leerlingen in 2022, waarvoor (bijna of geheel) identieke items zijn gebruikt als in de 2016 en 2009 metingen, zijn gelijkgesteld aan de schalen die in ICCS 2009 met gebruik van *Item Response Theory* (IRT) werden vastgesteld, met een gemiddelde van 50 en een standaardafwijking van 10. Hierdoor kunnen resultaten uit alle metingen onderling vergeleken worden. Voor items die in ICCS 2022 voor de eerste keer zijn gebruikt, zijn nieuwe IRT-schalen geconstrueerd, met eveneens een gemiddelde van 50 en standaardafwijking van 10 (Schulz et al., 2016, 2023a).

1.6 Opbouw van het rapport, tabellen en figuren

In het volgende hoofdstuk gaan we in op de burgerschapscompetenties van jongeren, en beschrijven de kennis, houdingen, vaardigheden en gedragingen van leerlingen in de tweede klas van het Nederlandse voortgezet onderwijs in internationaal vergelijkend perspectief.

In hoofdstuk 3 komt daarna de vraag naar verschillen tussen groepen leerlingen aan de orde. In hoeverre verschillen de burgerschapscompetenties van leerlingen naar sekse, sociaaleconomische- en migratieachtergrond? En: in hoeverre is sprake van verschillen tussen leerlingen uit verschillende schooltypen?

Vervolgens verschuift in hoofdstuk 4 de aandacht naar het burgerschapsonderwijs op scholen. Centraal staat de manier waarop schoolleiders en leraren hun burgerschapsonderwijs invullen en hoe dit onderwijs door leerlingen ervaren wordt. Aan de orde komen ook verschillen in burgerschapscompetenties van leerlingen tussen scholen, mede in relatie tot het

onderwijsaanbod: in hoeverre hangen (gemiddeld) hogere scores voor burgerschapscompetenties samen met kenmerken van leerlingen en scholen?

In hoofdstuk 5 trekken we de lijnen samen en vatten we de bevindingen aan de hand van de onderzoeksvragen samen. Op basis daarvan trekken we conclusies over de stand van het burgerschapsonderwijs in het voortgezet onderwijs in Nederland en blikken kort vooruit naar de toekomst.

De verschillende hoofdstukken kennen een vergelijkbare opbouw. Steeds wordt gestart met een beschrijving van de situatie in Nederland in het voorjaar van 2022. Daarna wordt de Nederlandse situatie vergeleken met het internationale beeld, gebaseerd op alle deelnemende landen en door specifiek te kijken naar de groep vergelijkingslanden (zie §1.4.5). Dit beeld wordt vervolgens afgezet tegen de trend in tijd, door vergelijking met de eerdere meting(en).

We presenteren in de hoofdstukken 2, 3 en 4 zowel tabellen en figuren om een gedetailleerd beeld te geven, als een weergave van de voornaamste aspecten daarvan in de tekst. Ook in de tabellen en figuren spiegelen we Nederland met de vergelijkingslanden en met het gemiddelde beeld van alle landen in ICCS 2022. De tabellen in de volgende hoofdstukken geven daarmee een beeld van de verschillen die er tussen landen bestaan. Om die verschillen te helpen interpreteren wordt tevens vermeld of en in hoeverre sprake is van statistisch significante verschillen, en worden de standaardfouten gerapporteerd. Tabel 1.6.1 geeft een overzicht van de daarvoor gebruikte symbolen, die ook in de verder volgende hoofdstukken worden gebruikt. Ter wille van de leesbaarheid volstaan we met deze eenmalige vermelding van de legenda voor de hierna gebruikte symbolen.

Tabel 1.6.1 Toelichting op de in de tabellen gebruikte annotatie

Omschrijving	Annotatie in dit rapport
Standaardfouten tussen haakjes ( )	( )
Geen (vergelijkende) data beschikbaar	-
Meer dan 10 procent of 3 punten (bij schaal) boven ICCS 2022 gemiddelde	▲
Significant boven ICCS 2022 gemiddelde	△
Significant onder ICCS 2022 gemiddelde	▽
Meer dan 10 procent of 3 punten (bij schaal) onder ICCS 2022 gemiddelde	▼
Nederland	Oranje arcering
Vergelijkingslanden	Blauwe arcering
Gemiddelde van deelnemende landen die aan steekproefeisen voldaan hebben	Gemiddelde ICCS 2022
Vergelijking gemiddelde van landen die in zowel 2016 als 2022 deelnamen	Gemiddelde 2016/2022
Vergelijking gemiddelde van landen die in zowel 2009 als 2022 deelnamen	Gemiddelde 2009/2022

2. Burgerschapscompetenties van middelbare scholieren

- De burgerschapskennis van jongeren in Nederland is gelijk aan het gemiddelde van alle landen die aan ICCS hebben deelgenomen. Hun kennisniveau ligt lager dan leerlingen in de vergelijkingslanden.
- De burgerschapskennis in Nederland ligt in 2022 lager dan in 2016. Dat is ook internationaal het geval. Eerder (tussen 2009 en 2016) was sprake van een positieve trend, in Nederland en internationaal.
- Onder jongeren in Nederland bestaat brede steun voor democratie als bestuursvorm. Dat is ook in de vergelijkingslanden het geval.
- Het percentage jongeren dat vertrouwen heeft in de landelijke overheid en het nationaal parlement is in Nederland hoger dan het ICCS-gemiddelde, maar lager dan in de meeste vergelijkingslanden. Het vertrouwen in rechtbank en media is hoger dan in 2016.
- Jongeren in Nederland scoren lager dan hun leeftijdsgenoten in vergelijkbare landen op conventionele aspecten van burgerschap, zoals het volgen van politieke ontwikkelingen of meedoen aan politieke discussies. Voor sociaal bewogen burgerschap, zoals meedoen aan vreedzaam protest tegen onrechtvaardigheid, is dat nog meer het geval.
- In Nederland geeft bijna driekwart van de jongeren aan te zullen gaan stemmen bij verkiezingen wanneer zij stemrecht hebben. Dit percentage ligt lager dan onder hun leeftijdsgenoten in de vergelijkingslanden.
- Nederlandse jongeren hebben een lagere verwachting van hun actieve politieke participatie in de toekomst dan leerlingen in de vergelijkingslanden. Deze verwachting is in Nederland ook lager dan in 2016.
- Jongeren in Nederland geven in meerderheid steun aan gelijkheid van mannen en vrouwen en gelijke rechten voor alle etnische groepen, maar doen dat minder dan in vergelijkbare landen.
- Jongeren in Nederland schatten hun eigen burgerschapsvaardigheden lager in dan hun leeftijdsgenoten in vergelijkbare landen.

2.1 Introductie

Wat weten, vinden en kunnen Nederlandse leerlingen in de tweede klas van het voortgezet onderwijs op het gebied van burgerschap? In dit hoofdstuk wordt besproken hoe het er anno

2022 voor staat met de burgerschapscompetenties van Nederlandse leerlingen. De scores van Nederlandse leerlingen worden vergeleken met die van hun leeftijdsgenoten in de andere deelnemende landen, met name de groep vergelijkingslanden (zie §1.4.5) en waar mogelijk met de bevindingen uit de ICCS-studies in 2009 en 2016.

2.1.1 Kennis, houdingen, vaardigheden en gedrag

Onder burgerschapskennis verstaat het ICCS-raamwerk (zie §1.5.4 en Schulz et al., 2023a) kennis over de democratische samenleving (zoals de functie van wetten), over de onderliggende principes van de democratische rechtsstaat (zoals ieders gelijkheid voor de wet), de toepassing van democratische principes in participatie van burgers (zoals verkiezingen) en over de rollen die rond burgerschap van belang zijn (zoals vluchtelingen of wereldburgerschap). Bij houdingen gaat het om hoe jongeren staan ten opzichte van democratische beginselen (zoals vrijheid van meningsuiting en onafhankelijke rechtspraak), opvattingen over goed burgerschap (zoals het naleven van wetten en het respecteren van andersdenkenden), gelijkheid van mannen en vrouwen, gelijke rechten voor alle etnische groepen, en om maatschappelijk vertrouwen (zoals in de overheid en media). Daarnaast komen ook zorgen over de toekomst aan de orde (zoals bedreigingen door oorlog of klimaatverandering).

Burgerschap is niet alleen belangrijk voor ‘later’ als leerlingen zelfstandig zijn en een plaats in de samenleving innemen. Ook in hun dagelijks leven – thuis, op school, bij de sportclub, met vrienden, op straat – zijn uitingen van burgerschap zichtbaar en doen ook jonge mensen ervaringen op die van belang zijn voor burgerschap nu en later. In het ICCS-onderzoek zijn gegevens verzameld over zowel het gedrag gerelateerd aan burgerschap als de verwachtingen die leerlingen hebben over hun burgerschapsgedrag later in het leven. Het gaat dan bijvoorbeeld om het volgen van een debat op tv, het volgen van nieuws over sociale of politieke onderwerpen (zoals de krant lezen of iets opzoeken op internet), het praten daarover (zoals met ouders of online) en de deelname aan activiteiten op het terrein van burgerschap (zoals meedoen aan vrijwilligerswerk of een actiegroep). Bij toekomstig burgerschap gaat het om latere politieke participatie (zoals de verwachting van jongeren om later te gaan stemmen) en om de verwachtingen van leerlingen over hun betrokkenheid later bij sociale en politieke onderwerpen. Daarbij is gevraagd naar zowel legale manieren om betrokkenheid te uiten (zoals meedoen aan online discussies of meedoen aan een vreedzame protestmars) als naar illegale activiteiten (zoals het bezetten van een gebouw). Ten slotte komt het vertrouwen van

leerlingen in het eigen kunnen aan de orde; voelen ze zich vaardig om actief als burger aan de samenleving mee te doen?

Het theoretisch raamwerk van ICCS 2022 borduurt voort op dat uit 2016 (zie §1.5.4, Schulz et al., 2023a). Ten opzichte van dat jaar is er in 2022 meer aandacht voor houdingen ten opzichte van duurzaamheid, diversiteit en het politieke systeem. Zo zijn er nieuwe vragen toegevoegd over percepties van mogelijke bedreigingen voor de democratie en over houdingen ten opzichte van ingrijpen van de overheid bij een nationale crisis, zoals de COVID-19 pandemie. Ook is er ten opzichte van ICCS 2016 meer aandacht voor digitale betrokkenheid en wereldburgerschap.

2.1.2 Nederland, internationale vergelijking en ontwikkeling in de tijd

De gegevens over de burgerschapscompetenties van leerlingen worden vanuit verschillende invalshoeken bezien. In dit hoofdstuk worden de burgerschapscompetenties van leerlingen in Nederland gepresenteerd in vergelijkend perspectief. Per onderdeel worden vergelijkingen gemaakt met de vergelijkingslanden, en met het internationale gemiddelde van alle landen uit de ICCS-studie. Waar mogelijk worden daarna de resultaten van ICCS 2022 vergeleken met die uit de metingen in 2009 en 2016. Daarmee ontstaat er een beeld van de situatie in Nederland ten opzichte van andere landen en in vergelijking met eerdere jaren.

2.2 Burgerschapskennis

De Burgerschapskennis van leerlingen is in ICCS 2022 geschat aan de hand van een kennistoets. Elke leerling maakte een selectie van 33 vragen uit een vragenbank van 121 vragen, bestaande uit overwegend gesloten vragen. Omdat niet elke leerling dezelfde vragen beantwoordde, is het burgerschapskennisniveau gemodelleerd aan de hand van de moeilijkheidsgraad van de gemaakte vragen.

2.2.1 De beheersingsniveaus van burgerschapskennis en voorbeeldvragen

In ICCS 2022 worden vijf beheersingsniveaus onderscheiden: niveau A, B, C, D. Daarbij is niveau A het hoogste niveau en niveau D het laagste. Ook zijn er leerlingen waarvan de score onder het laagste niveau ligt. Deze niveaus werden ook in ICCS 2016 gebruikt om het beheersingsniveau van burgerschapskennis te classificeren. De vier (de facto: vijf) niveaus zijn gebaseerd op de positie van leerlingen op de schaal burgerschapskennis. Hierna geven we per beheersingsniveau een korte omschrijving van de kennis waarover leerlingen op dat

niveau beschikken en een voorbeeldvraag passend bij dat beheersingsniveau. Ook worden de percentages leerlingen weergegeven die de voorbeeldvraag juist beantwoord hebben. De gepresenteerde selectie is gebaseerd op de inhoud van de vragen als zodanig. De verschillende percentages (tussen landen) zijn niet noodzakelijk representatief voor hoe leerlingen alle vragen binnen dat niveau gemaakt hebben. Voor meer informatie over de onderscheiden niveaus verwijzen we naar het internationale rapport (Schultz et al., 2023a).

Laagst onderscheiden beheersingsniveau

Het laagste niveau dat onderscheiden wordt heeft betrekking op leerlingen die scoren onder beheersingsniveau D. Voor dit 'beheersingsniveau' is geen inhoudelijke omschrijving beschikbaar anders dan 'onder het minimale niveau'. Voorbeeldvraag 1 (Figuur 2.1) vraagt leerlingen aan te geven wat het doel is van de gedragsregels in een nationaal park. Dit is een voorbeeld van een vraag die correspondeert met een scoring onder beheersingsniveau D. Tabel 2.2.1 laat zien dat 95 procent van de leerlingen in Nederland deze vraag goed heeft beantwoord. De percentages in de vergelijkingslanden variëren tussen 88 en 95 procent. Het ICCS-gemiddelde is 91 procent.

Beheersingsniveau D

Beheersingsniveau D correspondeert met kennis over basale begrippen, zoals ieders gelijkheid voor de wet, of het belang van geheime stemmingen bij verkiezingen. In voorbeeldvraag 2 (Figuur 2.2) wordt leerlingen gevraagd aan te geven waarom de regering van een land ervoor zou kiezen om informatie te verzamelen over de ervaringen op school van leerlingen met een handicap. Deze vraag gaat over het verbinden van gelijkheid in onderwijs aan het begrijpen van de ervaringen van leerlingen met een handicap. Uit de tabel blijkt dat 81 procent van de leerlingen in Nederland deze vraag goed heeft beantwoord. De percentages in de vergelijkingslanden variëren tussen 77 en 87 procent. Het ICCS-gemiddelde is 82 procent.

Beheersingsniveau C

Leerlingen die de belangrijke principes van een democratische manier van samenleven begrijpen (zoals vrijheid of gelijkheid) scoren op beheersingsniveau C. Voorbeelditem 3 (Figuur 2.3) toetst of leerlingen het principe van gelijkheid voor de wet herkennen. Tabel 2.2.3 laat zien dat in Nederland 60 procent van de leerlingen de vraag correct beantwoordt. De

percentages in de vergelijkingslanden variëren tussen 62 en 73 procent. Het ICCS-gemiddelde is 68 procent.

Beheersingsniveau B

Leerlingen die scoren op beheersingsniveau B laten zien dat ze begrijpen hoe de democratie werkt, en begrijpen bijvoorbeeld de functie van de grondwet. De voorbeelditems 4, 5 en 6 vormen een cluster en hebben betrekking op de morele aspecten van consumptie (Figuur 2.4). Daarbij worden drie invalshoeken aan de leerling voorgelegd. De vragen zijn voorbeelden van items waarin het gaat om de rol van burgers in samenleving en wereld. Uit Tabel 2.2.4 blijkt dat 58 procent van de leerlingen in Nederland voorbeeldvraag 4 correct beantwoordt, 65 procent vraag 5 en 72 procent vraag 6. De percentages van leerlingen in de vergelijkingslanden liggen veelal hoger, en variëren voor vraag 4 tussen 54 en 73 procent, voor vraag 5 tussen 70 en 75 procent, en voor vraag 6 tussen 72 en 84 procent. De internationale gemiddelden liggen alle lager (respectievelijk 48, 52 en 52%).

Beheersingsniveau A

Beheersingsniveau A is het hoogste beheersingsniveau en verwijst naar leerlingen die relaties kunnen leggen tussen de manier waarop sociale en politieke processen werken, en de toepassing en uitkomsten daarvan. Voorbeelditem 7 (Figuur 2.5) bevat een definitie van nepnieuws en vraagt leerlingen uit te leggen hoe nepnieuws een gevaar kan zijn voor de democratie. Er zijn zes antwoordcategorieën voor goede antwoorden, en leerlingen behalen de volledige score (2 punten) als ze twee correcte redenen noemen. In Nederland haalt 32 procent van de leerlingen de maximale score, terwijl 83 procent tenminste één goede reden noemt. In de vergelijkingslanden variëren de percentages van 17 tot 29 procent voor twee juiste redenen en van 67 tot 82 procent voor minstens één juiste reden. Het ICCS-gemiddelde is 21 procent voor twee correcte redenen en 66 procent voor tenminste één.

Figuur 2.1 Voorbeeldvraag 1: beheersingsniveau onder D

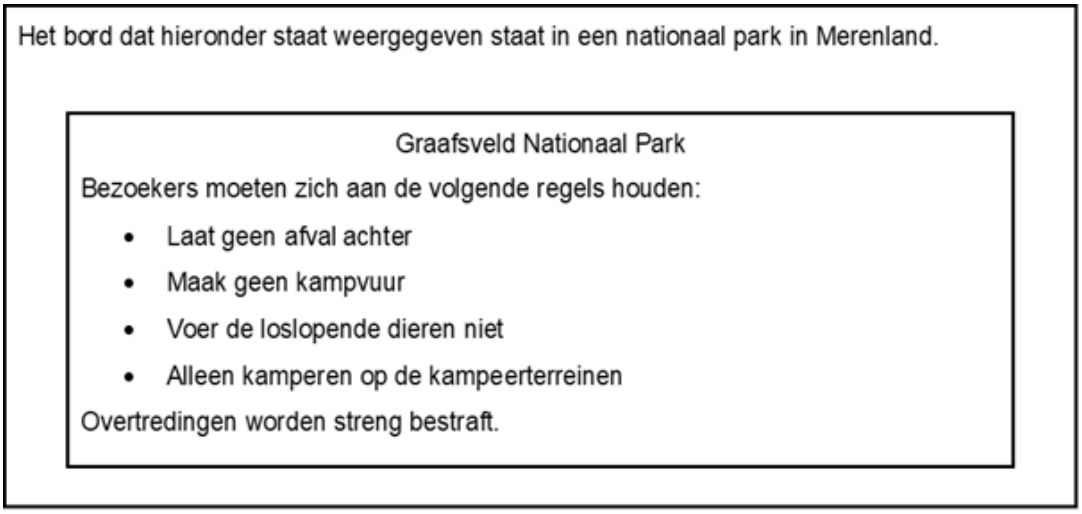

V1 Waarom heeft het nationale park regels?

- ○ om het nationale park te beschermen en voor de veiligheid van bezoekers.*
- ○ om mensen te ontmoedigen om het nationale park te bezoeken.
- ○ om geld voor het nationale park te verdienen met de boetes.
- ○ om mensen voor gevaren in het nationale park te waarschuwen.

*) Geeft juiste antwoord weer.

Tabel 2.2.1 Percentage juiste antwoord voorbeeldvraag 1 per land

Land	Percentage juiste antwoord
Nederland	95 (3.1)
Denemarken	95 (0.7)
Noordrijn-Westfalen	88 (1.3)
Noorwegen	93 (0.7)
Zweden	94 (1.4)
Brazilië	86 (1.2)
Bulgarije	84 (1.7)
Colombia	88 (1.0)
Cyprus	86 (1.4)
Estland	94 (1.3)
Frankrijk	90 (1.2)
Italië	94 (1.0)
Kroatië	97 (0.7)
Letland	88 (1.4)
Litouwen	93 (1.0)
Malta	93 (1.7)
Polen	96 (0.6)
Roemenië	91 (1.6)
Servië	89 (1.4)
Sleeswijk-Holstein	88 (2.2)
Slovenië	95 (0.9)
Slowakije	90 (1.4)
Spanje	90 (1.2)
Taiwan	97 (0.7)
Gemiddelde ICCS 2022	91 (0.3)

Figuur 2.2. Voorbeeldvraag 2: beheersingsniveau D

De regering van Merenland besluit om ook informatie te verzamelen over de ervaringen op school van leerlingen met een handicap.

V2 Welke reden maakt het best duidelijk waarom de regering dit doet?

- ○ Om ervoor te zorgen dat alle leerlingen evenveel van onderwijs profiteren.*
- ○ Om te zorgen dat er minder scholen komen die leerlingen met een handicap kunnen ondersteunen.
- ○ Om mensen te straffen die geen vrienden zijn met leerlingen met een handicap.
- ○ Om iedereen te overtuigen van het beleid van de regering.

*) Geeft juiste antwoord weer.

Tabel 2.2.2 Percentage juiste antwoord voorbeeldvraag 2 per land

Land	Percentage juiste antwoord
Nederland	81 (5.0)
Denemarken	83 (1.3)
Noordrijn-Westfalen	80 (1.7)
Noorwegen	77 (1.4)
Zweden	87 (1.3)
Brazilië	79 (1.3)
Bulgarije	68 (1.8)
Colombia	69 (1.9)
Cyprus	68 (2.0)
Estland	90 (1.7)
Frankrijk	88 (1.3)
Italië	88 (1.6)
Kroatië	90 (1.1)
Letland	83 (1.6)
Litouwen	84 (1.4)
Malta	80 (2.5)
Polen	88 (1.1)
Roemenië	80 (3.1)
Servië	72 (2.0)
Sleeswijk-Holstein	87 (2.1)
Slovenië	87 (1.6)
Slowakije	81 (2.0)
Spanje	83 (1.5)
Taiwan	94 (0.9)
Gemiddelde ICCS 2022	82 (0.4)

Figuur 2.3 Voorbeeldvraag 3: beheersingsniveau C

Tom wordt beschuldigd van een ernstig misdrijf. Toms vader is een belangrijk politicus. Wanneer de politie erachter komt dat Toms vader een belangrijk politicus is, laten ze de aanklacht vallen en mag Tom gaan.

V3 Waarom is het gedrag van de politie ondemocratisch?

- ○ In een democratie is iedereen onschuldig totdat het tegendeel bewezen is.
- ○ In een democratie mag de politie iemand niet beschuldigen van een misdrijf.
- ○ In een democratie hebben alle burgers recht op een advocaat.
- ○ In een democratie geldt de wet voor iedereen gelijk.*

*) Geeft juiste antwoord weer.

Tabel 2.2.3 Percentage juiste antwoord voorbeeldvraag 3 per land

Land	Percentage juiste antwoord
Nederland	60 (1.9)
Denemarken	62 (2.1)
Noordrijn-Westfalen	72 (1.8)
Noorwegen	72 (1.3)
Zweden	73 (2.1)
Brazilië	54 (1.6)
Bulgarije	64 (2.1)
Colombia	64 (2.0)
Cyprus	65 (2.1)
Estland	65 (2.2)
Frankrijk	75 (1.7)
Italië	80 (1.7)
Kroatië	70 (2.0)
Letland	54 (2.1)
Litouwen	68 (2.1)
Malta	68 (2.0)
Polen	79 (1.2)
Roemenië	68 (3.7)
Servië	62 (1.9)
Sleeswijk-Holstein	73 (3.1)
Slovenië	78 (1.6)
Slowakije	69 (2.4)
Spanje	68 (1.8)
Taiwan	80 (1.7)
Gemiddelde ICCS 2022	68 (0.5)

Figuur 2.4 Voorbeeldvraag 4, 5 en 6: beheersingsniveau B

Nanda woont in een rijk land en wil een ethische consument zijn. Dat betekent dat ze goed nadenkt over wat ze koopt. Ze kijkt naar hoe iets gemaakt is, waar het vandaan komt en welke impact haar aankopen hebben op het milieu.

V4 Welke van deze acties is een voorbeeld waarin Nanda een ethische consument is?

- ○ Ze koopt alleen biologische eieren.*
- ○ Ze koopt alleen de goedkoopste kleding.
- ○ Ze koopt alleen producten van kleine bedrijven.
- ○ Ze koopt alleen producten die online goede beoordelingen krijgen.

Nanda bezoekt een website met informatie die bedoeld is voor ethische consumenten.

V5 Wat voor informatie zal ze het meest waarschijnlijk vinden op de website?

- ○ Hoeveel het kost om de producten te laten bezorgen.
- ○ Wat de werkomstandigheden zijn van de mensen die de producten maken.*
- ○ Hoe populair de producten zijn op de internationale markt.
- ○ In welke landen de producten verkocht worden.

Nanda besluit om alleen producten te kopen die gemaakt worden dicht bij waar zij woont.

V6 Wat aan Nanda's beslissing maakt haar een ethische consument?

- ○ Dat de producten maar een kleine afstand vervoerd hoeven te worden om bij haar te komen.*
- ○ Dat de producten van betere kwaliteit zijn dan producten die ergens anders gemaakt worden.
- ○ Dat ze makkelijk contact op kan nemen met de makers als ze een klacht heeft.
- ○ Dat ze haar vrienden waarschijnlijk kan overhalen om dezelfde producten te kopen.

*) Geeft juiste antwoord weer.

Tabel 2.2.4 Percentage juiste antwoord voorbeeldvraag 4, 5 en 6 per land

Land	Percentage juiste antwoord vraag 4	Percentage juiste antwoord vraag 5	Percentage juiste antwoord vraag 6
Nederland	58 (1.9)	65 (2.3)	72 (1.9)
Denemarken	71 (1.7)	74 (1.3)	81 (1.6)
Noordrijn-Westfalen	73 (2.1)	75 (1.6)	72 (2.0)
Noorwegen	54 (1.8)	70 (1.5)	82 (1.3)
Zweden	69 (1.9)	73 (1.8)	84 (1.6)
Brazilië	19 (1.5)	41 (1.8)	42 (2.0)
Bulgarije	40 (1.9)	51 (2.0)	34 (2.1)
Colombia	24 (1.5)	49 (1.7)	40 (1.9)
Cyprus	41 (2.1)	44 (1.9)	34 (2.0)
Estland	48 (2.5)	54 (2.5)	56 (2.4)
Frankrijk	46 (2.2)	55 (1.9)	54 (1.9)
Italië	56 (2.4)	50 (3.4)	61 (3.0)
Kroatië	56 (2.0)	45 (1.9)	42 (2.4)
Letland	30 (1.9)	51 (1.9)	50 (2.0)
Litouwen	46 (2.2)	58 (2.0)	60 (2.4)
Malta	33 (2.3)	53 (2.5)	55 (2.6)
Polen	60 (1.7)	63 (1.8)	49 (1.7)
Roemenië	51 (4.3)	46 (2.9)	43 (1.8)
Servië	47 (2.3)	29 (1.8)	38 (1.7)
Sleeswijk-Holstein	77 (2.5)	75 (2.8)	75 (2.6)
Slovenië	47 (2.0)	46 (1.6)	47 (1.8)
Slowakije	46 (2.0)	49 (2.0)	40 (1.8)
Spanje	48 (1.9)	51 (2.0)	44 (1.7)
Taiwan	62 (1.8)	39 (1.8)	55 (1.9)
Gemiddelde ICCS 2022	48 (0.5)	52 (0.5)	52 (0.5)

Figuur 2.5 Voorbeeldvraag 7: beheersingsniveau A

Nepnieuws is een begrip dat gebruikt wordt voor informatie die niet klopt of misleidend is, en die bewust gepresenteerd wordt alsof het nieuws is.

V7 Hoe kan nepnieuws een gevaar vormen voor de democratie? Geef **twee** redenen.

1. _____

_____

2. _____

_____

Noot. Criteria voor beoordeling. Score 2: bevat redenen uit twee verschillende categorieën: Het ondermijnt het gedeelde concept van waarheid; Het spoort ongepaste/onware sociale reacties aan; Het kan gebruikt worden om normale democratische processen om te buigen of manipuleren; Het kan gebruikt worden om politieke verantwoordelijkheid en rechtvaardiging voor daden te vermijden; Het vermindert het maatschappelijk vertrouwen in overheidsinstelingen/experts/politieke systemen/media; Het kan leiden tot kwalitatief slechte politieke en wettelijke besluiten. Score 1: bevat een antwoord uit één van de genoemde categorieën.

Tabel 2.2.5 Percentage juiste antwoord voorbeeldvraag 7 per land

Land	Percentage score minstens 1	Percentage score 2
Nederland	83 (1.4)	32 (1.7)
Denemarken	77 (1.6)	29 (1.7)
Noordrijn-Westfalen	77 (1.7)	25 (2.0)
Noorwegen	67 (1.7)	17 (1.1)
Zweden	82 (1.6)	26 (1.9)
Brazilië	64 (1.6)	27 (2.2)
Bulgarije	42 (2.1)	12 (1.4)
Colombia	56 (2.3)	13 (1.2)
Cyprus	61 (1.8)	9 (1.1)
Estland	81 (2.1)	37 (2.6)
Frankrijk	45 (2.0)	10 (1.2)
Italië	62 (2.5)	12 (1.7)
Kroatië	70 (1.8)	19 (1.5)
Letland	60 (2.2)	19 (1.7)
Litouwen	62 (2.0)	20 (1.7)
Malta	68 (2.7)	20 (1.8)
Polen	72 (1.5)	25 (1.5)
Roemenië	73 (2.3)	27 (2.8)
Servië	55 (2.5)	14 (1.4)
Sleeswijk-Holstein	80 (3.0)	29 (3.1)
Slovenië	67 (1.8)	14 (1.4)
Slowakije	66 (2.0)	19 (1.7)
Spanje	70 (2.2)	26 (1.9)
Taiwan	86 (1.1)	45 (1.6)
Gemiddelde ICCS 2022	66 (0.5)	21 (0.4)

2.2.2 De beheersingsniveaus van jongeren in verschillende landen

Tabel 2.2.6 geeft de verdeling over de beheersingsniveaus van burgerschapskennis per land weer. Vergelijking van leerlingen in Nederland met het kennisniveau van leeftijdsgenoten in de groep vergelijkingslanden laat zien dat de kennis in Nederland achterblijft. In Nederland scoort circa 31 procent van leerlingen hoog (niveau A). Dit percentage is lager dan in alle vier vergelijkingslanden. Het percentage leerlingen met een laag beheersingsniveau (niveau D) is in Nederland (12%) in vergelijking met de landen die op Nederland lijken hoog. Het percentage leerlingen met de laagste score (onder niveau D) is in Nederland en de vergelijkingslanden laag (tussen 1% en 3%). De verdeling van de scores van leerlingen in Nederland is vrijwel gelijk aan de internationaal gemiddelde percentages.

In Tabel 2.2.7 wordt de verdeling van uitkomsten op de kennistoets weergegeven. De landen zijn geordend van de hoogste gemiddelde score tot de laagste. De tabel laat zien dat de gemiddelde score van Nederlandse leerlingen achterblijft bij die van jongeren in alle vier de vergelijkingslanden. Het gemiddelde kennisniveau in Nederland (508 punten) is gelijk aan het internationaal gemiddelde.

Tabel 2.2.6 Verdeling van leerlingen over de beheersingsniveaus, in percentages

Land	Onder Niveau D	Niveau D	Niveau C	Niveau B	Niveau A
Nederland	2,0 (0,4)	12,0 (1,2)	23,7 (1,3)	31,5 (1,6)	30,8 (1,8)
Denemarken	1,3 (0,3)	6,1 (0,6)	15,3 (0,9)	27,3 (1,1)	49,9 (1,5)
Noordrijn-Westfalen	1,5 (0,2)	9,0 (0,7)	22,8 (1,1)	30,5 (1,2)	36,3 (1,1)
Noorwegen	2,6 (0,4)	9,3 (0,7)	18,1 (0,8)	29,4 (0,8)	40,6 (1,2)
Zweden	1,2 (0,3)	6,4 (0,7)	14,3 (0,8)	25,2 (0,9)	52,8 (1,4)
Brazilië	6,8 (0,6)	22,7 (0,9)	30,7 (1,0)	24,2 (1,0)	15,7 (1,1)
Bulgarije	7,9 (1,0)	22,7 (1,6)	27,5 (1,4)	24,7 (1,4)	17,3 (1,3)
Colombia	5,2 (0,6)	23,6 (1,5)	32,4 (1,4)	26,7 (1,4)	12,2 (1,1)
Cyprus	5,8 (0,6)	21,9 (0,9)	31,0 (1,2)	25,9 (1,0)	15,4 (0,8)
Estland	0,8 (0,3)	5,5 (0,7)	18,9 (1,3)	31,5 (1,5)	43,4 (2,4)
Frankrijk	1,6 (0,3)	9,9 (0,8)	25,5 (0,9)	33,9 (0,9)	29,0 (1,2)
Italië	1,1 (0,3)	7,0 (0,8)	22,3 (1,6)	34,8 (1,4)	34,7 (2,0)
Kroatië	^ ^	5,0 (0,6)	20,9 (1,1)	37,6 (1,3)	36,1 (1,3)
Letland	1,8 (0,3)	11,8 (0,9)	30,8 (1,2)	35,6 (1,5)	20,0 (1,1)
Litouwen	1,8 (0,3)	10,6 (0,9)	24,9 (1,2)	32,5 (1,1)	30,1 (1,8)
Malta	4,4 (1,4)	15,2 (1,6)	25,1 (1,3)	29,3 (1,7)	25,9 (2,1)
Polen	0,5 (0,2)	4,3 (0,5)	15,4 (0,8)	32,2 (1,1)	47,6 (1,3)
Roemenië	5,5 (1,1)	18,8 (2,1)	26,8 (2,1)	30,6 (2,5)	18,3 (3,1)
Servië	4,2 (0,6)	19,4 (1,8)	32,7 (1,7)	29,6 (1,2)	14,0 (1,1)
Sleeswijk-Holstein	1,1 (0,4)	7,8 (1,2)	17,9 (1,6)	27,9 (1,6)	45,2 (1,9)
Slovenië	1,2 (0,2)	9,5 (0,6)	27,8 (1,0)	36,1 (1,2)	25,4 (1,2)
Slowakije	2,9 (0,6)	11,4 (1,1)	25,2 (1,1)	32,5 (1,2)	28,0 (1,3)
Spanje	1,5 (0,3)	9,6 (0,9)	24,1 (1,2)	36,1 (1,1)	28,8 (1,3)
Taiwan	0,3 (0,1)	2,8 (0,4)	9,3 (0,7)	25,5 (1,1)	62,1 (1,2)
Gemiddelde ICCS 2022	2,6 (0,1)	11,8 (0,2)	23,8 (0,3)	31,1 (0,3)	30,6 (0,4)

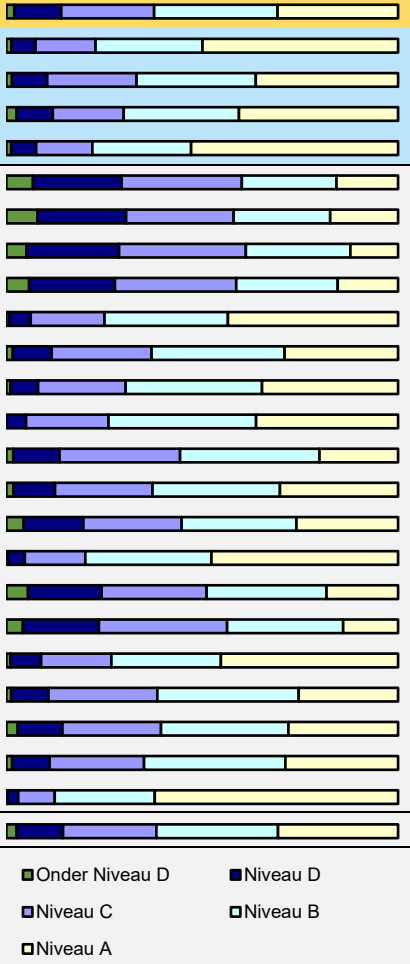

Noot. ^ Aantal leerlingen te laag om percentages te vermelden

Tabel 2.2.7 Vergelijking van burgerschapskennis tussen landen

Land	Jaren onderwijs	Gem. leeftijd	Burgerschapskennis 250 350 450 550 650 750	Gem. schaalscore			HDI
Taiwan	8	14,2		583	(2,3)	▲	0,93
Zweden	8	14,8		565	(3,5)	▲	0,95
Denemarken	8	14,8		556	(3,5)	▲	0,95
Polen	8	14,4		554	(2,5)	▲	0,88
Estland	8	15,0		545	(5,5)	▲	0,89
Sleeswijk-Holstein	8	14,5		544	(4,4)	▲	0,92
Kroatië	8	14,7		531	(2,6)	▲	0,86
Noorwegen	9	14,9		529	(2,8)	▲	0,96
Noordrijn-Westfalen	8	14,3		524	(2,6)	▲	0,94
Italië	8	13,8		523	(3,6)	▲	0,90
Spanje	8	14,0		510	(3,3)		0,91
Litouwen	8	14,8		509	(4,0)		0,88
Nederland	8	14,1		508	(4,1)		0,94
Frankrijk	8	13,9		508	(3,3)		0,90
Slovenië	8	13,9		504	(2,3)		0,92
Slowakije	8	14,3		501	(3,3)	▼	0,85
Letland	8	14,8		490	(2,8)	▼	0,86
Malta	8	13,6		490	(7,4)	▼	0,92
Roemenië	8	15,0		470	(9,1)	▼	0,82
Servië	8	14,6		464	(3,4)	▼	0,80
Cyprus	8	13,9		459	(2,5)	▼	0,90
Brazilië	8	14,1		457	(3,3)	▼	0,75
Bulgarije	8	14,8		456	(4,6)	▼	0,80
Colombia	8	14,1		452	(3,8)	▼	0,75
Gemiddelde ICCS 2022		**14,4**	onder D D C B A	**508**	**(0,9)**		

2.2.3 Verschillen in burgerschapskennis tussen 2009, 2016 en 2022

Op basis van trenditems (kennisvragen die in alle metingen aan leerlingen zijn voorgelegd) kan de burgerschapskennis van leerlingen in 2022 vergeleken worden met die in 2016 en 2009. Er zijn veertien landen die aan de meting in 2022 en 2016 hebben meegedaan, en zeventien landen die aan de meting in 2022 en 2009 hebben meegedaan. Daarvan zijn er dertien, inclusief Nederland, die in alle drie studies deelnamen, zodat informatie uit drie metingen beschikbaar is.

In Tabel 2.2.8 worden de gemiddelde schaalscores op burgerschapskennis van de verschillende landen in 2009, 2016 en 2022 weergegeven. De gemiddelde score voor burgerschapskennis van Nederlandse leerlingen in 2022 is 508, hetgeen gelijk is aan het internationale gemiddelde. In 2016 was de gemiddelde score voor burgerschapskennis van Nederlandse leerlingen 523 en in 2009 was dat 494. Na de stijging in burgerschapskennis van 2009 naar 2016, is er nu dus sprake van een afname. Dat patroon is ook in andere deelnemende landen zichtbaar, zij het dat de verschillen tussen de metingen per land wel variëren.

Voor een internationale vergelijking in de loop der jaren nemen we alleen de landen in beschouwing die in meerdere studies deelnamen. In de landen die in zowel 2009 als 2016 deelnamen, steeg de gemiddelde burgerschapskennis van 510 naar 527. Voor de landen die in 2016 en 2022 deelnamen zien we een daling van 527 naar 514.

Samengevat ontstaat het beeld dat er in Nederland en in veel van de andere deelnemende landen sprake is van een terugval in kennis over burgerschap ten opzichte van 2016, terwijl er eerder sprake was van een positieve trend.

Wanneer gekeken wordt naar de positie van Nederland ten opzichte van de andere landen, zien we dat de gemiddelde score in zowel Nederland als in de vergelijkingslanden gedaald is in 2022. Daarmee is het verschil tussen Nederland en de vergelijkingslanden gelijk gebleven (Zweden) of kleiner geworden (Noorwegen en Denemarken), maar dat komt vooral doordat de score in die landen sterker is gedaald. Zoals eerder opgemerkt scoren leerlingen in alle vergelijkingslanden gemiddeld (nog steeds) hoger dan Nederland

Tabel 2.2.8 Vergelijking van burgerschapskennis tussen landen

Land	Gemiddelde 2022			Gemiddelde 2016		Gemiddelde 2009		Verschil 2022 - 2016		Verschil 2022 - 2009		Verschil 2016 - 2009	
Nederland	508	(4,1)		523	(4,5)	494	(7,6)	**-15**	(6,7)	15	(9,6)	**29**	(9,4)
Denemarken	556	(3,5)	▲	586	(3,0)	576	(3,6)	**-30**	(5,3)	**-20**	(6,5)	10	(5,6)
Noordrijn-Westfalen	524	(2,6)	▲	-		-		-		-		-	
Noorwegen	529	(2,8)	▲	564	(2,2)	538	(4,0)	**-35**	(4,4)	-9	(6,4)	**25**	(5,5)
Zweden	565	(3,5)	▲	579	(2,8)	537	(3,1)	**-15**	(5,2)	**28**	(6,2)	**42**	(5,2)
Brazilië	457	(3,3)		-		-		-		-		-	
Bulgarije	456	(4,6)	▼	485	(5,3)	466	(5,0)	**-29**	(7,6)	-11	(8,0)	**19**	(8,0)
Colombia	452	(3,8)	▼	482	(3,4)	462	(2,9)	**-30**	(5,7)	-10	(6,3)	**20**	(5,5)
Cyprus	459	(2,5)	▼	-		453	(2,4)	-		6	(5,3)	-	
Estland	545	(5,5)	▲	546	(3,1)	525	(4,5)	-1	(6,8)	**20**	(8,2)	**21**	(6,3)
Frankrijk	508	(3,3)		-		-		-		-		-	
Italië	523	(3,6)	▲	524	(2,4)	531	(3,3)	-1	(5,1)	-8	(6,3)	-6	(5,1)
Kroatië	531	(2,6)	▲	531	(2,5)	-		0	(4,5)	-		-	
Letland	490	(2,8)	▼	492	(3,1)	482	(4,0)	-2	(5,0)	9	(6,4)	11	(5,9)
Litouwen	509	(4,0)		518	(3,0)	505	(2,8)	-9	(5,7)	4	(6,4)	**13**	(5,2)
Malta	490	(7,4)	▼	491	(2,7)	490	(4,5)	-2	(8,3)	0	(9,6)	2	(6,1)
Polen	554	(2,5)	▲	-		536	(4,7)	-		**18**	(6,7)	-	
Roemenië	470	(9,1)	▼	-		-		-		-		-	
Servië	464	(3,4)	▼	-		-		-		-		-	
Sleeswijk-Holstein	544	(4,4)		-		-		-		-		-	
Slovenië	504	(2,3)	▼	532	(2,5)	516	(2,7)	**-28**	(4,3)	**-12**	(5,4)	**16**	(4,8)
Slowakije	501	(3,3)	▼	-		529	(4,5)	-		**-28**	(6,9)	-	
Spanje	510	(3,3)		-		505	(4,1)	-		5	(6,7)	-	
Taiwan	583	(2,3)	▲	581	(3,0)	559	(2,4)	2	(4,6)	**24**	(5,3)	**22**	(5,0)
Gemiddelde ICCS 2022	**508**	**(0,9)**											
Gemiddelde 2022/2016	*514*	*(1,1)*		*527*	*(0,9)*			**-13**	*(3,0)*				
Gemiddelde 2022/2009	*511*	*(1,0)*				*509*	*(1,0)*			2	*(4,3)*		
Gemiddelde 2016/2009				*527*	*(1,0)*	*510*	*(1,1)*					**17**	*(3,4)*

2.3 Burgerschapshoudingen en betrokkenheid van jongeren

Hoe kijken jongeren aan tegen hun eigen maatschappelijke betrokkenheid? Welk gedrag zien jongeren als 'goed burgerschap'? ICCS 2022 brengt net als bij voorgaande metingen in kaart in hoeverre jongeren geïnteresseerd zijn in politieke en sociale thema's, in hoeverre zij conventioneel of sociaal bewogen visies op burgerschap onderschrijven, hoe zij informatie tot zich nemen en uitwisselen, hoe zij hun eigen vaardigheden inschatten en hoe zij aankijken tegen hun maatschappelijke participatie in een vrijwilligersgroep of jongerenorganisatie.

Uit de resultaten komt naar voren dat Nederlandse jongeren in vergelijking met andere deelnemende landen relatief weinig traditionele informatiebronnen gebruiken om op de hoogte te zijn van politieke en sociale kwesties, en relatief weinig met hun ouders en vrienden praten over deze onderwerpen. Ook geven jongeren aan niet vaak een online bericht met politieke of sociale inhoud te posten, te delen of een reactie te plaatsen.

2.3.1 Interesse van jongeren in politieke en sociale thema's

Jongeren hebben aangegeven in hoeverre zij en hun ouders of verzorgers geïnteresseerd zijn in politieke of sociale thema's. Tabel 2.3.1 laat zien dat 20 procent van Nederlandse jongeren zeer of behoorlijk geïnteresseerd is, hetgeen lager is dan het internationaal gemiddelde van 30 procent. Het percentage Nederlandse jongeren dat aangeeft zeer of behoorlijk geïnteresseerd te zijn, is ook lager dan in de vier vergelijkingslanden (variërend van 31 tot 43%). Ook in 2016 scoorden jongeren in de vergelijkingslanden hoger dan Nederlandse jongeren. Uit de tijdsvergelijking blijkt dat deze percentages in Nederland en in de vergelijkingslanden nauwelijks veranderd zijn.

Aan jongeren is tevens gevraagd hoe geïnteresseerd hun beide ouders/verzorgers zijn in politieke of sociale thema's. 71 procent van jongeren geeft aan dat minstens één van beide ouders/verzorgers zeer of behoorlijk geïnteresseerd is. Internationaal is dat gemiddeld 75 procent. In de vergelijkingslanden varieert dat percentage tussen 77 en 86 procent. Daarmee is het percentage leerling met minstens één behoorlijk of zeer geïnteresseerde ouder in Nederland lager dan zowel het internationale gemiddelde als in alle vier vergelijkingslanden. We zien geen verschillen ten opzichte van 2016 in Nederland of de vergelijkingslanden.

Tabel 2.3.1 Interesse van leerlingen in politieke en sociale thema's

Land	Percentages leerlingen die aangeven dat zijzelf en hun meest geïnteresseerde ouder/verzorger zeer of behoorlijk geïnteresseerd is in politieke en sociale thema's									
	Leerlingen zelf:						*Meest geïnteresseerde ouder/verzorger:*			
	2022		2016		Verschil (2022-2016)		2022		2016	Verschil (2022-2016)
Nederland	20	(1,0) ▼	18	(1,1)	2	(1,5)	71	(1,2)	71 (1,0)	1 (1,6)
Denemarken	38	(1,1) △	40	(0,9)	2	(1,5)	82	(0,8)	83 (0,6)	-1 (1,0)
Noordrijn-Westfalen	43	(1,3) ▲					86	(0,7)		
Noorwegen	31	(0,7)	31	(0,9)	0	(1,2)	77	(0,9)	78 (0,7)	-1 (1,1)
Zweden	38	(1,1) △	44	(1,2)	**-6**	(1,7)	79	(0,8)	81 (0,8)	-2 (1,2)
Brazilië	41	(1,0)					79	(1,0)		
Bulgarije	29	(1,1)	32	(1,3)	**-4**	(1,7)	71	(1,1)	77 (1,0)	**-6** (1,5)
Colombia	46	(1,1) ▲	29	(1,1)	**16**	(1,6)	78	(0,9)	62 (1,2)	**16** (1,5)
Cyprus	27	(0,9) ▽	-		-		74	(0,8)		
Estland	33	(1,5) △	34	(1,3)	-1	(2,0)	79	(1,3)	81 (0,9)	-2 (1,6)
Frankrijk	34	(0,9) △	-		-		82	(0,8)		
Italië	39	(1,2) △	32	(1,1)	**8**	(1,6)	85	(0,9)	88 (0,7)	**-2** (1,1)
Kroatië	27	(1,1) ▽	36	(1,1)	**-9**	(1,6)	72	(1,0)	82 (1,0)	**-10** (1,4)
Letland	26	(0,9) ▽	28	(0,9)	-2	(1,3)	73	(1,0)	85 (1,0)	**-11** (1,4)
Litouwen	35	(0,9) △	36	(1,1)	-1	(1,4)	86	(0,9)	86 (0,8)	0 (1,2)
Malta	31	(1,2)	34	(0,8)	**-3**	(1,4)	68	(1,3)	73 (0,8)	**-5** (1,5)
Polen	40	(1,0) △	-		-		85	(0,6)		
Roemenië	28	(1,1) ▽	-		-		75	(1,7)		
Servië	17	(0,8) ▼	-		-		47	(1,2)		
Sleeswijk-Holstein	48	(2,0)					86	(1,4)		
Slovenië	22	(0,9) ▽	24	(1,1)	-2	(1,4)	74	(0,8)	78 (1,0)	**-4** (1,3)
Slowakije	21	(0,9) ▽	-		-		70	(1,0)		
Spanje	30	(0,8)	-		-		80	(0,9)		
Taiwan	35	(0,9) △	29	(0,9)	**5**	(1,3)	59	(0,9)	59 (0,9)	1 (1,3)
Gemiddelde ICCS 2022	30	(0,2)					74	(0,2)		
Gemiddelde 2016/2022	32	(0,3)	31	(0,3)	0	(0,4)	75	(0,3)	77 (0,3)	**-2** (0,4)

2.3.2 Conventioneel en sociaal bewogen burgerschap

De set vragen die betrekking heeft op ‘conventioneel burgerschap’ is grondig gewijzigd ten opzichte van 2009 en 2016. De schaal is daarom niet vergelijkbaar met eerdere ICCS-edities. De set items voor ‘sociaal bewogen burgerschap’ is ten opzichte van de eerdere meting ongewijzigd. Hierbij zijn leerlingen gevraagd in hoeverre zij vinden dat verschillende gedragingen belangrijk zijn om een goede volwassen burger te zijn (zie kader). Tabel 2.3.2 geeft de schaalscores voor beide perspectieven op goed burgerschap.

Uit Tabel 2.3.2 blijkt dat Nederlandse leerlingen in 2022 veel van de onderscheiden aspecten van burgerschap gemiddeld genomen minder belangrijk vinden dan hun leeftijdsgenoten in andere deelnemende landen. Dat is zichtbaar in de gemiddelde schaalscores voor het belang van conventioneel burgerschap en het belang van sociaal bewogen burgerschap. In relatie tot de vergelijkingslanden hechten Nederlandse jongeren

minder belang aan de conventionele aspecten van burgerschap (met uitzondering van Denemarken). De tabel laat ook zien dat de Nederlandse score op sociaal bewogen burgerschap lager is dan het internationale gemiddelde. Dit geldt ook voor de vergelijkingslanden, maar Nederlandse jongeren hechten nog minder belang aan deze aspecten van burgerschap dan jongeren in de meeste vergelijkingslanden (maar meer dan in Denemarken).

Conventioneel burgerschap
- Stemmen bij alle landelijke verkiezingen
- Zich aansluiten bij een politieke partij
- Het volgen van politieke onderwerpen in de krant, op de radio, op de televisie of via internet
- Zich mengen in politieke discussies

Sociaal bewogen burgerschap
- Deelnemen aan vreedzame protesten tegen wetten die als onrechtvaardig worden beschouwd
- Deelnemen aan activiteiten om het milieu te beschermen
- Deelnemen aan activiteiten om mensen in de lokale gemeenschap te helpen
- Deelnemen aan activiteiten om de rechten van de mens te bevorderen

In Tabel 2.3.3 worden de percentages leerlingen weergegeven die aangeven positief te staan tegenover de verschillende aspecten van burgerschap. Ten aanzien van conventioneel burgerschap zien we het grootste verschil tussen Nederland en het internationaal gemiddelde voor ‘zich mengen in politieke discussies’. Het percentage Nederlandse jongeren dat dit belangrijk vindt (30%) verschilt 10 procentpunten van het internationale gemiddelde (40%). Het ‘stemmen bij alle landelijke verkiezingen’ vindt gemiddeld 78 procent van de jongeren in ICCS 2022 (zeer) belangrijk terwijl 74 procent van de Nederlandse jongeren dit vindt. De jongeren in de vier vergelijkingslanden vinden dit belangrijker dan Nederlandse jongeren. De score voor het belang van het ‘volgen van politieke onderwerpen in de krant, op de radio, op de televisie of via internet’ is in Nederland lager dan het internationaal gemiddelde (59% versus 67%), en ook hier geven jongeren in de vier vergelijkingslanden vaker aan dit belangrijk te vinden.

Op de vragen over sociaal bewogen burgerschap geven Nederlandse leerlingen op alle vragen minder vaak aan dit belangrijk te vinden dan het internationale gemiddelde. Ten opzichte met conventioneel burgerschap, zijn de verschillen tussen Nederland en het internationaal gemiddelde groter bij sociaal bewogen burgerschap. Zo vindt slechts een derde van de Nederlandse jongeren het ‘deelnemen aan vreedzame protesten tegen wetten die als onrechtvaardig worden beschouwd’ belangrijk om een goede volwassen burger te zijn, tegenover 58 procent jongeren in alle deelnemende landen. Ook in de meeste vergelijkingslanden geven leerlingen vaker aan aspecten van sociaal bewogen burgerschap belangrijk te vinden. Leerlingen in Denemarken antwoorden vergelijkbaar met Nederlandse leerlingen.

Omdat het belang van sociaal bewogen burgerschap op vergelijkbare wijze bevraagd is in ICCS 2016 en 2009, kunnen we tevens ontwikkelingen over de jaren heen bekijken. Tabel 2.3.4 bevat de gemiddelde schaalscore 'sociaal bewogen burgerschap' voor 2009 tot en met 2022 voor de vier vergelijkingslanden. In vergelijking met eerdere metingen zien we dat in alle vier de vergelijkingslanden, het belang dat jongeren hechten aan aspecten sociaal bewogen burgerschap gedaald is sinds de vorige twee metingen.

Tabel 2.3.2 Belang van conventioneel en sociaal bewogen burgerschap

Land	conventioneel burgerschap 2022		sociaal bewogen burgerschap 2022		Correlaties	
Nederland	47	(0,2) ▽	43	(0,2) ▼	**0,51**	(0,03)
Denemarken	47	(0,2) ▽	42	(0,2) ▼	**0,48**	(0,02)
Noordrijn-Westfalen	49	(0,2)	45	(0,2) ▼	**0,52**	(0,02)
Noorwegen	50	(0,2) △	47	(0,2) ▽	**0,65**	(0,01)
Zweden	48	(0,2)	46	(0,2) ▽	**0,54**	(0,02)
Brazilië	54	(0,2)	51	(0,2)	**0,58**	(0,01)
Bulgarije	47	(0,3) ▽	49	(0,3) △	**0,50**	(0,02)
Colombia	52	(0,3) △	52	(0,3) ▲	**0,54**	(0,02)
Cyprus	50	(0,3) △	49	(0,3) △	**0,61**	(0,02)
Estland	44	(0,2) ▼	45	(0,2) ▽	**0,51**	(0,02)
Frankrijk	51	(0,2) △	45	(0,2) ▼	**0,49**	(0,02)
Italië	53	(0,3) ▲	51	(0,3) △	**0,45**	(0,02)
Kroatië	49	(0,2)	51	(0,3) △	**0,42**	(0,03)
Letland	47	(0,3) ▽	46	(0,2) ▽	**0,60**	(0,02)
Litouwen	49	(0,3)	48	(0,3)	**0,59**	(0,02)
Malta	48	(0,3) ▽	49	(0,4)	**0,50**	(0,03)
Polen	50	(0,2) △	51	(0,2) △	**0,39**	(0,02)
Roemenië	48	(0,3) ▽	51	(0,3) △	**0,34**	(0,03)
Servië	45	(0,4) ▼	49	(0,2)	**0,41**	(0,02)
Sleeswijk-Holstein	50	(0,4)	46	(0,3)	**0,50**	(0,03)
Slovenië	50	(0,3) △	48	(0,2) ▽	**0,63**	(0,02)
Slowakije	47	(0,3) ▽	47	(0,2) ▽	**0,44**	(0,02)
Spanje	48	(0,2)	50	(0,2) △	**0,43**	(0,02)
Taiwan	54	(0,2) ▲	52	(0,2) ▲	**0,71**	(0,01)
Gemiddelde ICCS 2022	49	(0,1)	48	(0,1)	**0,51**	(0,00)

Tabel 2.3.3 Belang van conventionele en sociaal bewogen aspecten van burgerschap

Land	Percentages leerlingen dat deze zaken zeer belangrijk of behoorlijk belangrijk vindt om een goede volwassen burger te zijn:															
	conventionele aspecten								sociaal bewogen aspecten							
	Stemmen bij alle landelijke verkiezingen		Zich aansluiten bij een politieke partij		Het volgen van politieke onderwerpen in de krant, op de radio, op de televisie of via internet		Zich mengen in politieke discussies		Deelnemen aan vreedzame protesten tegen wetten die als onrechtvaardig worden beschouwd		Deelnemen aan activiteiten om het milieu te beschermen		Deelnemen aan activiteiten om mensen in de lokale gemeenschap te helpen		Deelnemen aan activiteiten om de rechten van de mens te bevorderen	
	%		%		%		%		%		%		%		%	
Nederland	74	▽	28	▽	59	▽	30	▼	33	▼	69	▼	62	▼	63	▼
Denemarken	81		22	▼	71		24	▼	33	▼	68	▼	49	▼	67	▼
Noordrijn-Westfalen	80		28	▽	76	△	39		53	▽	74	▼	57	▼	74	▽
Noorwegen	83	△	30		72		43	△	55		83		82	△	80	
Zweden	82	△	25	▽	69		38		53	▽	76	▽	71	▽	79	▽
Gemiddelde ICCS 2022	78		33		67		40		58		84		76		81	

Tabel 2.3.4 Het belang van sociaal bewogen burgerschap 2009-2022

Land	2022		2016	2009	Verschil 2022 - 2016	Verschil 2022 - 2009
Nederland	43 (0,2)	▼	45 (0,2)	45 (0,4)	**-2,0** (0,4)	**-2,5** (0,5)
Denemarken	42 (0,2)	▼	44 (0,2)	44 (0,2)	**-2,1** (0,3)	**-2,6** (0,3)
Noordrijn-Westfalen	45 (0,2)	▼	–	–	–	–
Noorwegen	47 (0,2)	▽	50 (0,2)	49 (0,2)	**-2,2** (0,3)	**-1,8** (0,5)
Zweden	46 (0,2)	▽	49 (0,3)	48 (0,2)	**-3,5** (0,4)	**-2,1** (0,5)
Gemiddelde ICCS	48 (0,1)		50 (0,0)	50 (0,1)	-2,0 (0,1)	

2.3.3 Het gebruik van verschillende informatiebronnen

Tabel 2.3.5 laat zien dat Nederlandse jongeren in vergelijking met het internationale gemiddelde minder tv kijken, de krant lezen en op internet naar informatie zoeken over sociale en politieke kwesties.

Ongeveer drie op de tien leerlingen in ICCS 2022 geeft aan (ten minste één keer per week) op internet naar informatie te zoeken over politieke of sociale onderwerpen. Het percentage Nederlandse leerlingen dat aangeeft dat zij (ten minste één keer per week) ook op internet naar informatie zoeken over politieke of sociale onderwerpen is, met 26 procent, iets lager dan het internationale gemiddelde van 29 procent. Ook het gebruik van tv of de krant is lager dan het internationale gemiddelde.

De vergelijking met de vier andere landen geeft geen eenduidig beeld. In de vergelijkingslanden is het percentage jongeren dat aangeeft tv te kijken in twee gevallen lager (Denemarken, Noorwegen), in één land gelijk (Noordrijn-Westfalen) en in één land hoger (Zweden). Het percentage jongeren dat aangeeft de krant te lezen is in drie vergelijkingslanden hoger, maar niet in Zweden. Het internetgebruik in deze context is onder Nederlandse jongeren lager dan in drie vergelijkingslanden (Denemarken, Noordrijn-Westfalen en Noorwegen).

In vergelijking met voorgaande jaren is te zien dat het lezen van kranten en het volgen van nieuws via de tv sinds 2016 gedaald is in Nederland. Het internationale gemiddelde van deze percentages is ook gedaald. Het gebruik van internet om informatie op te zoeken is voor Nederlandse jongeren echter tussen 2016 en 2022 toegenomen: van 10 procent naar 26 procent.

Tabel 2.3.5 Gebruik van traditionele informatiebronnen in 2009-2022

	Percentage leerlingen dat aangeeft zich ten minste eens per week te informeren over politieke en maatschappelijke onderwerpen door middel van…																											
	Tv kijken om te weten te komen wat er in Nederland en de rest van de wereld gebeurt											De krant lezen om te weten te komen wat er in Nederland en de rest van de wereld gebeurt											Via internet informatie zoeken over politieke of sociale onderwerpen						
Land	**2022**			**2016**		**2009**		**Verschil 2022-2016**		**Verschil 2022-2009**		**2022**			**2016**		**2009**		**Verschil 2022-2016**		**Verschil 2022-2009**		**2022**			**2016**		**Verschil 2022-2016**	
Nederland	46	(1,1)	▽	63	(1,3)	62	(1,7)	**-16**	(1,7)	**-16**	(3,0)	12	(0,7)	▽	18	(1,2)	31	(1,8)	**-6**	(1,4)	**-19**	(2,5)	26	(1,2)	▽	10	(0,7)	**15**	(1,4)
Denemarken	43	(1,0)	▽	60	(0,9)	69	(1,0)	**-17**	(1,4)	**-26**	(1,4)	24	(0,9)		20	(0,7)	28	(0,8)	**4**	(0,8)	**-4**	(0,7)	36	(1,1)	△	38	(0,8)	**-2**	(0,9)
Noordrijn-Westfalen	48	(1,3)		-		-		-		-		22	(0,9)		-		-		-		-		30	(1,0)		-		-	
Noorwegen	39	(0,8)	▼	55	(1,0)	71	(1,3)	**-16**	(1,3)	**-32**	(1,5)	29	(0,7)	△	27	(0,8)	54	(1,3)	**2**	(1,1)	**-25**	(1,4)	29	(0,8)		27	(0,7)	**2**	(1,1)
Zweden	50	(1,0)		57	(1,1)	49	(1,0)	**-7**	(1,5)	1	(1,5)	13	(0,6)	▽	29	(0,9)	51	(1,2)	**-16**	(1,1)	**-38**	(1,3)	26	(0,8)	▽	33	(1,1)	**-7**	(1,4)
Brazilië	53	(0,9)										26	(0,9)										37	(0,9)					
Bulgarije	51	(1,1)		72	(1,1)	72	(1,1)	**-21**	(1,6)	**-21**	(1,5)	20	(0,9)		20	(1,0)	37	(0,9)	0	(1,3)	**-16**	(1,3)	25	(0,9)		26	(0,9)	0	(1,3)
Colombia	56	(1,2)	△	79	(0,8)	84	(0,6)	**-22**	(1,4)	**-28**	(1,3)	24	(1,0)	△	35	(1,4)	38	(1,3)	**-11**	(1,7)	**-14**	(1,6)	26	(1,2)	△	29	(0,9)	-2	(1,5)
Cyprus	42	(1,2)	▽	-		49	(1,1)	-		**-7**	(1,6)	11	(0,5)	▽	-		16	(0,7)	-		**-5**	(0,9)	21	(0,7)	▽	-		-	
Estland	44	(1,4)	▽	65	(1,1)	75	(1,0)	**-21**	(1,7)	**-31**	(1,7)	29	(1,6)	△	30	(1,4)	53	(1,2)	-1	(2,1)	**-24**	(2,0)	29	(1,2)	△	26	(1,2)	3	(1,7)
Frankrijk	57	(1,0)	△	-		-		-		-		16	(0,7)	▽	-		-		-		-		25	(0,7)	▽	-		-	
Italië	68	(1,0)	▲	74	(1,0)	78	(0,9)	**-6**	(1,4)	**-10**	(1,4)	28	(1,0)	△	27	(1,1)	36	(1,3)	1	(1,5)	**-8**	(1,7)	43	(1,2)	△	35	(1,0)	**8**	(1,5)
Kroatië	49	(1,3)		64	(1,0)	-		**-16**	(1,6)	-		23	(1,0)	△	25	(1,0)	-		-2	(1,5)	-		30	(1,1)	△	34	(1,2)	**-4**	(1,6)
Letland	33	(1,2)	▼	57	(1,2)	76	(1,1)	**-24**	(1,7)	**-43**	(1,6)	18	(0,9)	▽	20	(0,8)	37	(1,2)	-2	(1,2)	**-19**	(1,5)	34	(1,1)	▽	37	(1,2)	**-4**	(1,6)
Litouwen	48	(1,2)		73	(1,0)	76	(0,9)	**-24**	(1,6)	**-28**	(1,5)	28	(1,0)	△	23	(1,1)	45	(1,2)	**6**	(1,5)	**-17**	(1,5)	40	(1,1)	△	37	(1,1)	2	(1,6)
Malta	44	(1,2)	▽	65	(0,9)	64	(0,9)	-21	(1,5)	-20	(1,5)	19	(0,9)		16	(0,7)	28	(1,0)	4	(1,1)	-9	(1,3)	31	(1,4)		25	(0,7)	6	(1,6)
Polen	59	(1,0)	△	-		78	(0,9)	-		-19	(1,3)	28	(1,0)	△	-		48	(1,1)	-		-20	(1,5)	41	(1,1)	△	-		-	
Roemenië	38	(1,4)	▼	-		-		-		-		17	(0,9)	▽	-		-		-		-		28	(1,7)	▽	-		-	
Servië	45	(1,1)	▽	-		-		-		-		16	(0,8)	▽	-		-		-		-		21	(0,9)	▽	-		-	
Sleeswijk-Holstein	49	(1,5)										24	(1,3)										32	(1,5)					
Slovenië	33	(1,0)	▼	59	(1,2)	54	(1,3)	**-25**	(1,6)	**-21**	(1,6)	12	(0,7)	▽	17	(0,9)	32	(1,0)	**-4**	(1,1)	**-20**	(1,2)	21	(0,8)	▽	20	(0,9)	0	(1,2)
Slowakije	54	(0,9)	△	-		73	(1,2)	-		**-19**	(1,5)	25	(1,0)	△	-		51	(1,4)	-		**-26**	(1,7)	26	(1,0)	△	-		-	
Spanje	62	(1,0)	▲	-		73	(1,1)	-		**-10**	(1,4)	15	(0,6)	▽	-		25	(0,9)	-		**-10**	(1,1)	21	(0,8)	▽	-		-	
Taiwan	75	(0,8)	▲	80	(0,6)	80	(0,6)	**-5**	(1,0)	**-5**	(1,0)	27	(1,1)	△	35	(1,0)	56	(0,9)	**-8**	(1,4)	**-29**	(1,4)	35	(0,9)	△	65	(1,0)	**-30**	(1,3)
Gemiddelde ICCS 2022	50	(0,2)										21	(0,2)										29	(0,2)					
Gemiddelde 2016/2022	49	(0,3)		66	(0,3)			**-17**	(0,4)			22	(0,3)		25	(0,3)			**-3**	(0,4)			30	(0,3)		31	(0,3)	-1	(0,4)
Gemiddelde 2009/2022	51	(0,3)				70	(0,3)			**-20**	(0,4)	22	(0,2)				41	(0,3)			**-19**	(0,4)							

2.3.4 Communiceren over politieke en sociale kwesties

Een andere manier waarop jongeren blijk kunnen geven van hun persoonlijke betrokkenheid bij sociale en politieke kwesties, is praten over deze onderwerpen met ouder(s) en/of vrienden. Tabellen 2.3.6 en 2.3.7 geven de percentages weer van de jongeren die aangeven dit minstens één keer per week te doen.

Tabel 2.3.6 laat zien dat Nederlandse jongeren ten opzichte van hun leeftijdsgenoten in andere deelnemende landen minder vaak met hun ouders praten over sociale en politieke onderwerpen. Het percentage jongeren dat met hun ouders praat over wat er in andere landen gebeurt, is gelijk aan het internationale gemiddelde. Ook ten opzichte van de vergelijkingslanden praten jongeren relatief minder vaak met hun ouders over sociale en politieke onderwerpen (het percentage is in alle vier vergelijkingslanden hoger) of over wat er in andere landen gebeurt (het percentage is in drie van de vergelijkingslanden hoger).

Als het gaat over gesprekken met vrienden (Tabel 2.3.7) blijkt dat Nederlandse jongeren minder vaak met vrienden spreken over politiek of sociale onderwerpen dan jongeren in andere landen. Ook hier verschilt Nederland van de vergelijkingslanden: drie van de vier vergelijkingslanden scoren juist boven het internationale gemiddelde. De verschillen met Nederland zijn groot. Voor één land (Noorwegen) geldt dat de percentages onder of rond het internationaal gemiddelde liggen, maar nog steeds boven die van Nederland.

Ten opzichte van ICCS 2016 is de mate waarin jongeren over dergelijke onderwerpen met hun ouders en vrienden praten toegenomen in Nederland: de percentages voor alle vier de items zijn met enkele procentpunten toegenomen. Ook in de internationale gemiddelden en de percentages van de vergelijkingslanden laat voor alle vier de vragen een toename ten opzichte van 2016 zien.

Tabel 2.3.6 Praten over politieke en sociale onderwerpen met ouders

Land	Percentage leerlingen dat deze activiteiten ten minste eens per week doet																			
	Met je ouders praten over politieke en sociale onderwerpen										Met je ouders praten over wat er in andere landen gebeurt									
	2022			2016		2009		Verschil 2022-2016		Verschil 2022-2009		2022			2016		2009		Verschil 2022-2016		Verschil 2022-2009	
Nederland	27	(1,2)	▽	20	(1,0)	17	(1,3)	**7**	(1,6)	**9**	(1,6)	53	(1,3)		46	(1,2)	31	(1,6)	**7**	(1,5)	**22**	(2,0)
Denemarken	46	(1,2)	▲	35	(0,9)	27	(1,1)	**11**	(1,5)	**19**	(1,3)	67	(0,9)	▲	58	(1,1)	45	(1,1)	**10**	(1,0)	**22**	(1,0)
Noordrijn-Westfalen	54	(1,0)	▲									71	(1,1)	▲								
Noorwegen	35	(0,7)	△	24	(0,8)	22	(1,0)	**11**	(1,1)	**13**	(1,2)	52	(0,9)		43	(0,9)	35	(1,3)	**10**	(1,3)	**18**	(1,6)
Zweden	39	(1,1)	△	27	(1,2)	18	(0,9)	**12**	(1,6)	**21**	(1,4)	57	(1,3)	△	48	(1,4)	28	(1,0)	**10**	(1,9)	**30**	(1,6)
Brazilië	39	(0,8)										39	(0,9)									
Bulgarije	27	(1,0)	▽	20	(0,8)	24	(1,1)	**6**	(1,3)	**3**	(1,5)	38	(1,0)	▼	41	(1,3)	40	(1,3)	**-4**	(1,6)	-2	(1,7)
Colombia	35	(1,0)		22	(0,9)	27	(0,7)	**13**	(1,3)	**8**	(1,2)	49	(1,1)		45	(0,8)	48	(1,0)	**4**	(1,4)	1	(1,5)
Cyprus	34	(1,0)		-		22	(0,8)	-		**12**	(1,3)	55	(1,2)	△	-		39	(0,9)	-		**16**	(1,5)
Estland	34	(1,6)		21	(1,3)	16	(1,0)	**13**	(2,0)	**18**	(1,9)	49	(1,6)		40	(1,1)	30	(1,2)	**8**	(2,0)	**18**	(2,0)
Frankrijk	36	(1,0)	△	-		-		-		-		56	(1,0)	△	-		-		-		-	
Italië	47	(1,3)	▲	34	(1,2)	38	(1,2)	**13**	(1,8)	**9**	(1,8)	70	(1,0)	▲	61	(1,2)	55	(1,2)	**9**	(1,6)	**16**	(1,5)
Kroatië	30	(1,1)	▽	24	(0,8)	-		**6**	(1,4)	-		50	(1,1)		49	(1,1)	-		1	(1,6)	-	
Letland	34	(0,9)		29	(1,0)	32	(1,2)	5	(1,3)	2	(1,5)	50	(1,1)		47	(1,3)	41	(1,4)	3	(1,7)	10	(1,7)
Litouwen	46	(1,1)	▲	26	(0,8)	23	(0,7)	20	(1,4)	**24**	(1,3)	59	(1,1)	△	50	(1,0)	40	(0,9)	9	(1,4)	**19**	(1,4)
Malta	35	(1,2)		29	(0,8)	25	(1,1)	5	(1,4)	**10**	(1,6)	49	(2,0)		51	(0,8)	40	(1,3)	-1	(2,1)	**9**	(2,3)
Polen	42	(1,0)	△	-		29	(1,0)	-		**13**	(1,5)	56	(1,1)	△	-		39	(1,0)	-		**17**	(1,5)
Roemenië	29	(1,6)	▽	-		-		-		-		44	(2,2)	▽	-		-		-		-	
Servië	20	(0,9)	▼	-		-		-		-		33	(1,3)	▼	-		-		-		-	
Sleeswijk-Holstein	57	(1,3)										69	(1,4)									
Slovenië	19	(0,7)	▼	17	(0,9)	12	(0,8)	2	(1,2)	**7**	(1,1)	39	(0,9)	▼	43	(1,2)	33	(1,1)	**-4**	(1,5)	**6**	(1,4)
Slowakije	35	(1,1)		-		22	(0,8)	-		**13**	(1,4)	50	(1,1)		-		30	(0,9)	-		**20**	(1,4)
Spanje	34	(0,9)		-		21	(0,7)	-		**13**	(1,2)	62	(1,0)	▲	-		38	(0,9)	-		**24**	(1,3)
Taiwan	37	(0,9)	△	25	(0,8)	25	(0,7)	**11**	(1,2)	**12**	(1,2)	48	(1,2)	▽	39	(1,0)	38	(0,7)	**9**	(1,6)	**9**	(1,4)
Gemiddelde ICCS 2022	34	(0,2)										51	(0,3)									
Gemiddelde 2016/2022	34	(0,3)		25	(0,3)			**10**	(0,4)			51	(0,3)		46	(0,3)			**5**	(0,4)		
Gemiddelde 2009/2022	35	(0,3)				24	(0,2)			**12**	(0,4)	52	(0,3)				38	(0,3)			**14**	(0,4)

Tabel 2.3.7 Praten over politieke en sociale onderwerpen met vrienden

Land	Percentage leerlingen dat deze activiteiten ten minste eens per week doet																			
	Met je vrienden praten over politieke en sociale onderwerpen										Met vrienden praten over wat er in andere landen gebeurt									
	2022			2016		2009		Verschil 2022-2016		Verschil 2022-2009		2022			2016		2009		Verschil 2022-2016		Verschil 2022-2009	
Nederland	14	(0,9)	▽	9	(0,6)	6	(0,6)	**5**	(1,1)	**8**	(1,1)	25	(1,3)	▼	17	(0,9)	14	(1,0)	**8**	(1,5)	**12**	(1,6)
Denemarken	29	(1,1)	△	19	(0,8)	-		**11**	(1,4)	-		46	(1,2)	△	32	(1,0)	-		**14**	(1,5)	-	
Noordrijn-Westfalen	33	(1,1)	△									46	(1,1)	△								
Noorwegen	21	(0,9)	▽	12	(0,5)	13	(0,8)	**10**	(1,0)	9	(1,2)	37	(0,7)		23	(0,7)	20	(1,1)	**14**	(1,0)	**3**	(1,2)
Zweden	26	(0,9)	△	22	(1,1)	10	(0,7)	**5**	(1,5)	16	(1,1)	41	(1,0)	△	32	(1,3)	15	(0,8)	**9**	(1,6)	**17**	(1,5)
Brazilië	34	(1,1)										36	(0,9)									
Bulgarije	21	(1,0)	▽	16	(1,0)	17	(0,9)	**5**	(1,4)	3	(1,4)	32	(0,9)	▽	32	(1,1)	30	(1,1)	0	(1,5)	2	(1,6)
Colombia	22	(1,0)	▽	14	(0,8)	15	(0,7)	**8**	(1,3)	6	(1,3)	36	(1,0)		26	(0,8)	29	(1,0)	**10**	(1,3)	**-3**	(1,3)
Cyprus	22	(1,0)		-		15	(0,6)	-		8	(1,2)	35	(1,1)				25	(0,8)				
Estland	31	(1,4)	△	18	(1,1)	14	(0,9)	**13**	(1,7)	16	(1,6)	43	(1,3)	△	29	(1,1)	25	(0,9)	**14**	(1,7)	**4**	(1,5)
Frankrijk	21	(0,9)	▽	-		-		-		-		35	(1,1)									
Italië	19	(1,0)	▽	12	(0,7)	15	(0,7)	**8**	(1,2)	4	(1,3)	36	(1,1)		28	(0,9)	24	(0,9)	**8**	(1,4)	**4**	(1,3)
Kroatië	21	(1,0)	▽	15	(1,0)	-		**6**	(1,4)	-		34	(1,2)		32	(1,1)			2	(1,7)		
Letland	30	(0,9)	△	21	(0,9)	22	(1,0)	9	(1,3)	8	(1,4)	43	(1,1)	△	25	(0,9)	29	(1,0)	17	(1,4)	-4	(1,3)
Litouwen	38	(1,0)	▲	18	(0,9)	13	(0,6)	19	(1,4)	**24**	(1,2)	49	(1,1)	▲	34	(1,0)	25	(0,8)	15	(1,5)	**9**	(1,3)
Malta	24	(1,4)		20	(0,7)	16	(1,0)	4	(1,5)	**8**	(1,7)	37	(1,7)		36	(0,7)	26	(1,0)	1	(1,8)	**10**	(1,2)
Polen	36	(1,0)	▲	-		14	(0,8)	-		**22**	(1,3)	44	(1,0)	△			22	(0,9)				
Roemenië	21	(0,8)	▽	-		-		-		-		34	(1,1)	▽								
Servië	18	(0,9)	▽	-		-		-		-		29	(1,1)	▽								
Sleeswijk-Holstein	34	(1,7)										45	(2,0)									
Slovenië	13	(0,8)	▼	8	(0,7)	7	(0,6)	**5**	(1,1)	6	(1,0)	29	(1,0)	▽	27	(1,1)	23	(0,9)	2	(1,5)	**4**	(1,4)
Slowakije	26	(1,1)	△	-		14	(0,9)	-		12	(1,4)	39	(1,2)	△			24	(0,9)				
Spanje	16	(0,9)	▽	-		7	(0,6)	-		9	(1,1)	34	(1,0)	▽			16	(0,8)				
Taiwan	31	(1,0)	△	15	(0,7)	14	(0,6)	**16**	(1,2)	17	(1,1)	36	(1,0)		23	(0,8)	22	(0,8)	**14**	(1,2)	1	(1,1)
Gemiddelde ICCS 2022	24	(0,2)										36	(0,2)									
Gemiddelde 2016/2022	24	(0,3)		15	(0,2)			**9**	(0,3)			37	(0,3)		28	(0,3)			**9**	(0,4)		
Gemiddelde 2009/2022	25	(0,3)				14	(0,2)			**11**	(0,3)	38	(0,3)				24	(0,2)			**14**	(0,4)

2.3.5 Digitale betrokkenheid bij burgerschapsgerelateerde onderwerpen

Jongeren kunnen hun persoonlijke betrokkenheid bij politieke en sociale kwesties ook digitaal uiten. Gezien de grote toename van het gebruik van sociale media, zijn in ICCS 2022 nieuwe vragen toegevoegd met betrekking tot digitale betrokkenheid.

Tabel 2.3.8 laat zien dat het percentage Nederlandse jongeren gelijk aan het internationale gemiddelde scoren op digitale betrokkenheid. Zowel in Nederland als internationaal zijn de meeste percentages evenwel laag. Dat geldt ook voor de vergelijkingslanden. De activiteit die jongeren online het vaakst doen, is een bericht met politieke of sociale inhoud 'liken'. Ongeveer een kwart van de Nederlandse jongeren geeft aan dat regelmatig (eens per week of vaker) te doen. Dit is gelijk aan het internationale gemiddelde.

Ook in relatie tot de vergelijkingslanden valt vooral op dat de scores qua digitale betrokkenheid beperkt zijn. Er is niet echt een patroon zichtbaar tussen Nederland en de vergelijkingslanden. Qua schaalscore zien we in één land (Zweden) een gelijke, twee landen een lagere (Denemarken en Noorwegen) en één land een hogere score (Noordrijn-Westfalen).

2.3.6 Inschatting van de eigen burgerschapsvaardigheid (self-efficacy)

In ICCS 2022 is in kaart gebracht hoeveel vertrouwen leerlingen hebben in de eigen burgerschapsvaardigheden. Leerlingen hebben voor een aantal aan burgerschap gerelateerde activiteiten aangegeven hoe goed ze die denken te kunnen doen. De activiteiten staan weergegeven in het tekstkader. Tabel 2.3.9 geeft de gemiddelde schaalscores per land in 2009, 2016 en 2022 weer.

Burgerschapsvaardigheid (self-efficacy)

- Argumenten geven voor jouw mening over een omstreden politieke of maatschappelijke kwestie;
- Kandidaat zijn bij een verkiezing binnen school (bijvoorbeeld voor de leerlingenraad);
- Het bijeenbrengen van een groep leerlingen om veranderingen op school tot stand te brengen;
- Een debat volgen over een omstreden kwestie;
- Een brief of e-mail schrijven naar een krant om je mening te geven over een actuele kwestie;
- Je klas toespreken over een sociaal of politiek onderwerp.
- De geloofwaardigheid van informatie over een sociaal of politiek onderwerp beoordelen

De resultaten laten zien dat Nederlandse leerlingen hun eigen burgerschapsvaardigheden minder hoog inschatten dan leeftijdsgenoten in andere landen. Nederlandse leerlingen scoren ook lager dan de leerlingen in de vergelijkingslanden. De scores van de vergelijkingslanden liggen dicht bij het ICCS-gemiddelde.

De score van Nederlandse leerlingen is niet veranderd ten opzichte van 2016. Ook toen lag de score onder het internationale gemiddelde.

Ook wat betreft het ICCS-gemiddelde en in de vergelijkingslanden wordt geen dalende of stijgende trend gevonden. Ook ten opzichte van 2009 is in Nederland geen stijging of daling zichtbaar. Internationaal en in twee van de vergelijkingslanden (Noorwegen en Zweden) is er een lichte stijging.

Tabel 2.3.8 Digitale betrokkenheid bij burgerschapsgerelateerde onderwerpen

Land	Percentage leerlingen dat deze activiteit minstens eens per week doet:												Gemiddelde schaalscore digitale betrokkenheid burgerschap		
	Een online bericht over een politiek of sociaal thema 'liken'			Een reactie plaatsen bij een online bericht over een politiek of sociaal thema			Een bericht van iemand anders delen over een politiek of sociaal thema			Een bericht posten op internet of sociale media over een politiek of sociaal thema					
	%			%			%			%					
Nederland	24	(1,1)		7	(0,7)		4	(0,5)	▽	4	(0,5)	▽	50	(0,3)	
Denemarken	22	(1,0)	▽	5	(0,4)	▽	4	(0,4)	▽	3	(0,3)	▽	49	(0,2)	▽
Noordrijn-Westfalen	31	(1,2)	△	9	(0,6)	△	10	(0,7)	△	5	(0,4)	▽	52	(0,2)	△
Noorwegen	21	(0,7)	▽	5	(0,3)	▽	4	(0,3)	▽	5	(0,3)	▽	49	(0,2)	▽
Zweden	24	(1,0)		0	(0,0)	▽	5	(0,4)	▽	3	(0,5)	▽	50	(0,2)	
Brazilië	43	(1,2)		20	(0,7)		18	(0,7)		12	(0,5)		55	(0,3)	
Bulgarije	22	(0,9)		11	(0,8)	△	9	(0,8)	△	9	(0,8)	△	51	(0,3)	△
Colombia	26	(1,2)	△	13	(0,8)	△	13	(0,8)	△	11	(0,7)	△	52	(0,3)	△
Cyprus	28	(0,9)	△	14	(0,7)	△	11	(0,7)	△	9	(0,6)	△	52	(0,2)	△
Estland	19	(1,0)	▽	4	(0,4)	▽	5	(0,4)	▽	3	(0,4)	▽	48	(0,2)	▽
Frankrijk	26	(0,8)	△	9	(0,6)		6	(0,4)		5	(0,5)	▽	50	(0,2)	
Italië	33	(0,9)	△	9	(0,5)		8	(0,6)		4	(0,5)	▽	51	(0,2)	△
Kroatië	16	(0,8)	▽	5	(0,5)	▽	5	(0,4)	▽	3	(0,3)	▽	48	(0,2)	▽
Letland	23	(0,9)		6	(0,4)	▽	7	(0,5)		5	(0,4)	▽	49	(0,2)	▽
Litouwen	26	(0,9)	△	9	(0,7)		9	(0,6)	△	6	(0,5)		51	(0,2)	△
Malta	28	(1,4)	△	10	(0,7)	△	10	(0,9)	△	5	(0,7)		51	(0,3)	
Polen	30	(0,9)	△	9	(0,5)		5	(0,4)	▽	4	(0,3)	▽	51	(0,2)	△
Roemenië	28	(1,0)	△	9	(1,3)		9	(0,9)		6	(0,7)		51	(0,4)	△
Servië	19	(1,1)	▽	8	(0,6)		7	(0,6)		6	(0,6)		49	(0,3)	▽
Sleeswijk-Holstein	31	(1,4)		8	(0,8)		9	(1,0)		4	(0,6)		51	(0,3)	
Slovenië	12	(0,6)	▼	7	(0,5)		6	(0,4)	▽	5	(0,4)		48	(0,2)	▽
Slowakije	26	(1,0)	△	9	(0,8)		7	(0,5)		7	(0,6)	△	50	(0,3)	
Spanje	22	(0,8)		8	(0,5)		7	(0,6)		6	(0,5)		50	(0,2)	
Taiwan	21	(0,8)	▽	9	(0,5)		9	(0,5)	△	10	(0,6)	△	50	(0,2)	▽
Gemiddelde ICCS 2022	24	(0,2)		8	(0,1)		7	(0,1)		6	(0,1)		50	(0,1)	

Tabel 2.3.9 Burgerschapsvaardigheid (*self-efficacy*) in 2009-2022

Land	2022		2016	2009	Verschil 2022 - 2016	Verschil 2022 - 2009
Nederland	48 (0,3)	▼	48 (0,2)	48 (0,6)	-0,5 (0,4)	-0,1 (0,7)
Denemarken	50 (0,2)		51 (0,2)	50 (0,2)	-1 (0,4)	1 (0,4)
Noordrijn-Westfalen	49 (0,2)	▽	-	-	-	-
Noorwegen	50 (0,2)		51 (0,2)	49 (0,3)	-0,2 (0,4)	**1,0** (0,5)
Zweden	51 (0,3)		52 (0,2)	49 (0,3)	-0,6 (0,4)	**2,0** (0,5)
Brazilië	55 (0,2)		-	-	-	-
Bulgarije	52 (0,3)	△	52 (0,3)	50 (0,3)	0,0 (0,4)	**1,6** (0,5)
Colombia	51 (0,3)	△	53 (0,2)	53 (0,3)	**-1,8** (0,4)	**-1,3** (0,5)
Cyprus	53 (0,3)	△	-	51 (0,3)	-	**1,1** (0,5)
Estland	49 (0,3)	▽	49 (0,2)	48 (0,2)	0,2 (0,4)	**1,2** (0,5)
Frankrijk	49 (0,2)	▽	-	-	-	-
Italië	52 (0,2)	△	52 (0,2)	51 (0,3)	**0,7** (0,4)	**1,3** (0,5)
Kroatië	52 (0,2)	△	54 (0,2)	-	**-2,4** (0,4)	-
Letland	49 (0,3)	▽	48 (0,2)	49 (0,2)	**1,0** (0,4)	-0,2 (0,5)
Litouwen	50 (0,2)	▽	51 (0,2)	50 (0,2)	**-1,0** (0,4)	-0,2 (0,4)
Malta	50 (0,4)	▽	50 (0,2)	47 (0,3)	-0,7 (0,4)	**3,3** (0,6)
Polen	51 (0,2)		-	51 (0,2)	-	-0,1 (0,4)
Roemenië	54 (0,4)	▲	-	-	-	-
Servië	49 (0,4)	▽	-	-	-	-
Sleeswijk-Holstein	49 (0,3)		-	-	-	-
Slovenië	50 (0,2)	▽	50 (0,2)	50 (0,3)	0,1 (0,4)	0,3 (0,5)
Slowakije	48 (0,2)	▽	-	48 (0,2)	-	0,0 (0,4)
Spanje	51 (0,2)	△	-	49 (0,2)	-	**2,0** (0,5)
Taiwan	54 (0,2)	▲	52 (0,2)	48 (0,2)	**2,1** (0,4)	**5,7** (0,4)
Gemiddelde ICCS 2022	51 (0,1)					
Gemiddelde 2016/2022	*51 (0,1)*		*51 (0,1)*		-0,2 *(0,1)*	
Gemiddelde 2009/2022	*51 (0,3)*			*50 (0,2)*		**1,2** *(0,5)*

2.3.7 Maatschappelijke participatie

Er zijn uiteenlopende manieren voor leerlingen om maatschappelijk te participeren. Aan leerlingen is gevraagd of zij betrokken zijn geweest bij verschillende typen activiteiten. Leerlingen konden aangegeven of ze dit nooit, langer dan een jaar geleden, of dit jaar nog hadden gedaan. Deze vragen zijn ook in 2009 en 2016 gesteld. Tabel 2.3.10 geeft voor de verschillende metingen de percentages weer van leerlingen die aangeven dat ze twee van de betreffende activiteit hebben ontplooid.

Tabel 2.3.10: Maatschappelijke participatie 2009-2022

Land	Percentage leerlingen dat aangeeft betrokken te zijn geweest bij activiteiten van…															
	Een vrijwilligersgroep die dingen doet om de buurt te helpen										Een jongerenorganisatie van een politieke partij of vakbond									
	2022			2016		2009		Verschil 2022-2016		Verschil 2022-2009		2022			2016		2009		Verschil 2022-2016		Verschil 2022-2009	
Nederland	31	(1,1)	▽	30	(1,3)	24	(2,3)	1	(1,7)	**7**	(2,6)	8	(0,6)	▽	4	(0,4)	6	(1,3)	**4**	(0,7)	2	(1,4)
Denemarken	35	(1,1)		25	(0,8)	12	(0,7)	**10**	(1,4)	**23**	(1,3)	10	(0,6)		5	(0,4)	4	(0,5)	5	(4,7)	**6**	(0,8)
Noordrijn-Westfalen	30	(0,8)	▽	-		-		-		-		10	(0,5)		-		-		-		-	
Noorwegen	24	(0,8)	▼	32	(0,9)	20	(0,9)	**-8**	(1,2)	**4**	(1,2)	10	(0,5)		10	(0,5)	9	(0,6)	0	(0,7)	1	(0,8)
Zweden	14	(0,7)	▼	16	(0,9)	14	(0,7)	-2	(1,1)	0	(1,0)	6	(0,5)	▽	5	(0,5)	7	(0,5)	0	(0,7)	-1	(0,7)
Brazilië	42	(1,2)										12	(0,5)									
Bulgarije	48	(1,2)	▲	50	(1,3)	37	(1,3)	-2	(1,8)	**11**	(1,8)	14	(1,1)	△	10	(0,9)	9	(0,7)	**4**	(1,5)	**5**	(1,3)
Colombia	45	(1,0)	△	54	(1,1)	57	(0,8)	**-10**	(1,5)	**-12**	(1,3)	21	(1,0)	△	12	(0,6)	14	(0,6)	**10**	(1,2)	**7**	(1,2)
Cyprus	48	(1,1)	▲	-		26	(1,0)	-		**23**	(1,5)	16	(0,8)	△	-		18	(0,7)	-		**-3**	(1,1)
Estland	35	(1,5)		43	(1,3)	44	(1,3)	**-8**	(2,0)	**-9**	(2,0)	11	(0,8)		10	(0,7)	9	(0,8)	1	(1,1)	2	(1,1)
Frankrijk	33	(1,0)	▽	-		-		-		-		0	(0,0)	▽	-		-		-		-	
Italië	28	(1,2)	▽	32	(1,0)	23	(1,0)	**-4**	(1,6)	**5**	(1,5)	6	(0,6)	▽	6	(0,5)	5	(0,4)	0	(0,8)	1	(0,7)
Kroatië	28	(1,5)	▽	30	(1,6)	-		-2	(2,2)	-		5	(0,5)	▽	4	(0,4)	-		**1**	(0,6)	-	
Letland	38	(1,1)		42	(1,4)	38	(1,2)	**-4**	(1,8)	-1	(1,7)	12	(0,7)	△	15	(0,9)	9	(0,8)	**-3**	(1,1)	**3**	(1,1)
Litouwen	45	(1,7)	△	42	(1,3)	23	(0,9)	4	(2,1)	**22**	(1,9)	16	(0,8)	△	19	(1,1)	11	(0,6)	**-3**	(1,3)	**5**	(1,0)
Malta	46	(1,6)	△	46	(0,9)	36	(1,3)	**0**	(1,9)	**9**	(2,1)	15	(1,0)	△	17	(0,7)	14	(0,9)	-1	(1,2)	**1**	(1,3)
Polen	59	(1,5)	▲	-		36	(1,3)	-		**23**	(2,0)	5	(0,5)	▽	-		4	(0,4)	-		**0**	(0,6)
Roemenië	55	(2,4)	▲	-		-		-		-		12	(1,6)		-		-		-		-	
Servië	27	(1,0)	▽	-		-		-		-		8	(0,7)		-		-		-		-	
Sleeswijk-Holstein	35	(1,8)										11	(0,8)									
Slovenië	33	(1,0)	▽	31	(1,1)	24	(1,0)	2	(1,5)	**9**	(1,4)	9	(0,5)		5	(0,6)	6	(0,5)	**4**	(0,8)	**3**	(0,7)
Slowakije	37	(1,4)		-		27	(1,3)	-		**9**	(1,9)	8	(0,7)	▽	-		6	(0,6)	-		**2**	(1,0)
Spanje	36	(1,0)		-		26	(0,9)	-		**10**	(1,4)	8	(0,6)	▽	-		5	(0,5)	-		**3**	(0,8)
Taiwan	25	(1,0)	▼	26	(1,0)	20	(0,7)	-1	(1,4)	**5**	(1,2)	3	(0,3)	▽	2	(0,2)	4	(0,3)	**1**	(0,4)	-1	(0,4)
Gemiddelde ICCS 2022	37	(0,3)										10	(0,2)									
Gemiddelde 2016/2022	34	(0,3)		36	(0,3)			**-3**	(0,4)			11	(0,2)		9	(0,2)			**1**	(0,3)		
Gemiddelde 2009/2022	37	(0,3)				30	(0,3)			**7**	(0,4)	11	(0,2)				9	(0,2)			**2**	(0,3)

Uit de resultaten blijkt onder meer dat, net als in de vergelijkingslanden, het aantal jongeren dat op veertienjarige leeftijd maatschappelijk participeert lager is dan het internationale gemiddelde. Het aantal Nederlandse jongeren dat betrokken is geweest bij een vrijwilligersgroep die dingen doet om de buurt te helpen is lager dan het internationale gemiddelde. Dit geldt ook voor het aantal jongeren dat betrokken is geweest bij de jongerenorganisatie van een politieke partij of vakbond.

Het aantal jongeren dat betrokken is geweest bij een jongerenorganisatie van een politieke partij of vakbond is in Nederland toegenomen ten opzichte van 2016. Dit geldt ook internationaal, maar niet voor de vergelijkingslanden. Ten opzichte van 2016 is het percentage Nederlandse leerlingen dat betrokken is geweest bij een vrijwilligersgroep die dingen doet om de buurt te helpen niet veranderd. Internationaal gezien is er sprake van een afname. Wanneer we ook terugkijken naar 2009 zien we dat meer Nederlandse leerlingen aangeven betrokken zijn geweest bij activiteiten om de buurt te helpen; ook internationaal en in twee van de vergelijkingslanden is hier een stijging zichtbaar. Wat betreft betrokkenheid bij een jongerenorganisatie van een politieke partij of vakbond is ten opzichte van 2009 geen verschil zichtbaar onder Nederlandse jongeren; internationaal zien we een kleine stijging.

2.4 Toekomstige deelname aan de samenleving

Deze paragraaf beschrijft verschillende manieren waarop jongeren in de toekomst denken te gaan deelnemen aan de samenleving: verwacht toekomstig stemgedrag, verwachte actieve politieke participatie, verwachte deelname aan legale en illegale politieke activiteiten, en verwachte deelname aan activiteiten om het milieu te beschermen.

Veel leerlingen in Nederland hebben de intentie om later te gaan stemmen, maar deze is veelal minder groot dan de intentie van hun leeftijdsgenoten in de vergelijkingslanden. Nederlandse leerlingen hebben een lagere verwachting van hun toekomstige actieve politieke participatie vergeleken met 2016 en met leeftijdsgenoten in de vergelijkingslanden. Ook verwachten zij minder deel te nemen aan legale (politieke) activiteiten dan hun leeftijdsgenoten in vergelijkbare landen. Nederlandse jongeren verwachten, net als jongeren in de vergelijkingslanden, minder deel te nemen aan activiteiten om het milieu te beschermen in vergelijking met het ICCS-gemiddelde.

2.4.1 Verwacht toekomstig stemgedrag

Verwacht toekomstig stemgedrag
- Stemmen bij de gemeenteraadsverkiezingen;
- Stemmen bij de Tweede Kamer verkiezingen;
- Informatie inwinnen over de kandidaten voordat je gaat stemmen bij een verkiezing.

De intenties van jongeren om (later) te gaan stemmen zijn een belangrijk aspect van burgerschap. ICCS meet daarom ook verwacht toekomstig stemgedrag van leerlingen. Aan leerlingen worden enkele vragen gesteld met betrekking tot stemmen. De vragen zijn weergegeven in het kader. Tabel 2.4.1 geeft de gemiddelde schaalscores in 2009, 2016 en 2022 weer.

Op de vraag in hoeverre jongeren verwachten te stemmen bij Tweede Kamerverkiezingen antwoord 74 procent dit waarschijnlijk of zeker te zullen doen. Dat percentage is respectievelijk 73, 88, 89 en 91 procent in de vergelijkingslanden. Nederlandse leerlingen scoren daarmee gelijk aan hun leeftijdsgenoten in Noordrijn-Westfalen, maar lager dan in de andere drie vergelijkingslanden.

Hetzelfde patroon zien we terug voor de schaalscore. Het Nederlandse gemiddelde op de schaal verwacht stemgedrag ligt onder het internationale gemiddelde (47 versus 49). In drie vergelijkingslanden (Noorwegen, Zweden en Denemarken) ligt de schaalscore juist boven het internationale gemiddelde, en in één geval gelijk aan Nederland en onder het internationale gemiddelde (Noordrijn-Westfalen).

Ten opzichte van 2016 is de schaalscore in Nederland onveranderd. Internationaal gezien en in twee van de vergelijkingslanden (Noorwegen en Zweden) is een afname zichtbaar. Ook ten opzichte van 2009 is de schaalscore in Nederland onveranderd. Ook hier is internationaal een lichte afname te zien. Sinds 2009 is in twee landen het verwacht stemgedrag van jongeren wel toegenomen (Denemarken en Zweden).

Tabel 2.4.1 Verwacht stemgedrag van jongeren in 2009-2022

Land	2022		2016	2009	Verschil 2022 - 2016	Verschil 2022 - 2009
Nederland	47 (0,3)	▽	47 (0,3)	47 (0,4)	0,0 (0,4)	0,3 (0,5)
Denemarken	52 (0,2)	▲	52 (0,2)	49 (0,2)	-0,8 (0,4)	**2,5** (0,4)
Noordrijn-Westfalen	47 (0,3)	▽	-	-	-	-
Noorwegen	52 (0,2)	▲	54 (0,1)	52 (0,3)	**-2,1** (0,3)	0,0 (0,4)
Zweden	51 (0,3)	△	53 (0,2)	49 (0,3)	**-1,9** (0,4)	**2,3** (0,5)
Brazilië	51 (0,2)		-	-	-	-
Bulgarije	47 (0,3)	▽	50 (0,3)	48 (0,3)	**-2,1** (0,4)	-0,3 (0,5)
Colombia	50 (0,2)	△	53 (0,2)	54 (0,2)	**-3,4** (0,4)	**-3,9** (0,4)
Cyprus	46 (0,3)	▽	-	49 (0,2)	-	**-2,5** (0,4)
Estland	46 (0,4)	▼	48 (0,2)	47 (0,3)	**-2,3** (0,5)	-0,9 (0,5)
Frankrijk	53 (0,2)	▲	-	-	-	-
Italië	52 (0,2)	△	54 (0,2)	54 (0,2)	**-2,7** (0,4)	**-2,6** (0,4)
Kroatië	48 (0,3)	▽	51 (0,2)	-	**-3,1** (0,4)	-
Letland	44 (0,3)	▼	49 (0,2)	50 (0,3)	**-5,0** (0,4)	**-5,8** (0,5)
Litouwen	49 (0,3)		52	52 (0,2)	**-2,8** (0,4)	**-2,4** (0,4)
Malta	47 (0,4)	▽	50 (0,2)	49 (0,4)	**-3,2** (0,5)	**-2,5** (0,6)
Polen	50 (0,2)	△	-	48 (0,3)	-	**1,8** (0,4)
Roemenië	52 (0,4)	▲	-	-	-	-
Servië	43 (0,3)	▼	-	-	-	-
Sleeswijk-Holstein	48 (0,3)		-	-	-	-
Slovenië	48 (0,2)	▽	50 (0,3)	50 (0,2)	**-1,6** (0,4)	**-1,5** (0,4)
Slowakije	48 (0,3)	▽	-	48 (0,3)	-	-0,2 (0,5)
Spanje	50 (0,2)	△	-	51 (0,3)	-	-0,6 (0,4)
Taiwan	51 (0,2)	△	53 (0,2)	51 (0,2)	**-1,5** (0,3)	0,5 (0,3)
Gemiddelde ICCS 2022	49 (0,1)					
Gemiddelde 2016/2022	*49 (0,1)*		*51 (0,1)*		**-2,5** *(0,1)*	
Gemiddelde 2009/2022	*49 (0,3)*			*50 (0,3)*		**-1,2** *(0,4)*

2.4.2 Verwachte actieve politieke participatie

Daar waar toekomstig stemgedrag een indicator is van toekomstige *passieve* politieke participatie, is in ICCS ook toekomstige *actieve* participatie gemeten. Aan jongeren is gevraagd of zij verwachten dat zij verschillende vormen van actieve participatie in de toekomst zullen gaan doen. De vier vormen van participatie zijn weergegeven in het kader. In Tabel 2.4.2 zijn de gemiddelde schaalscores van 2009, 2016 en 2022 weergegeven.

Verwachte actieve politieke participatie
- Lid worden van een politieke partij;
- Lid worden van een vakbond;
- Je kandidaat stellen voor gemeenteraadsverkiezingen;
- Lid worden van een organisatie die zich voor een politieke of sociale kwestie inzet.

Over het algemeen hebben Nederlandse leerlingen een lagere verwachting van hun toekomstige politieke participatie dan internationaal gemiddeld. Ook in twee van de

vergelijkingslanden is de schaalscore lager dan het internationale gemiddelde (Noorwegen en Noordrijn-Westfalen). De vergelijkingslanden scoren echter gemiddeld hoger dan Nederland.

Ten opzichte van de meting in 2016 is de gemiddelde score in Nederland verder gedaald, vergelijkbaar met de daling tussen 2016 en 2009. Internationaal gezien is er ook sprake van een lichte daling tussen 2016 en 2022. In twee van de vergelijkingslanden (Noorwegen en Zweden) is de score onveranderd, in één (Denemarken) is net als in Nederland een daling zichtbaar ten opzichte van 2016.

Tabel 2.4.2 Verwachte toekomstige politieke participatie 2009-2022

Land	2022		2016	2009	Verschil 2022 - 2016	Verschil 2022 - 2009
Nederland	47 (0,2)	▽	48 (0,2)	49 (0,4)	**-1,0** (0,3)	**-2,0** (0,6)
Denemarken	50 (0,2)	△	51 (0,1)	50 (0,1)	**-0,8** (0,2)	-0,2 (0,4)
Noordrijn-Westfalen	49 (0,2)	▽	-	-	-	-
Noorwegen	49 (0,2)	▽	49 (0,1)	49 (0,2)	0,2 (0,2)	0,0 (0,5)
Zweden	50 (0,2)	△	50 (0,3)	50 (0,2)	0,2 (0,3)	0,6 (0,5)
Brazilië	53 (0,2)		-	-	-	-
Bulgarije	50 (0,3)	△	50 (0,3)	49 (0,3)	0,6 (0,4)	**1,9** (0,5)
Colombia	53 (0,3)	▲	53 (0,3)	53 (0,3)	-0,2 (0,4)	-0,3 (0,5)
Cyprus	51 (0,3)	△	-	51 (0,2)	-	0,4 (0,5)
Estland	48 (0,2)	▽	48 (0,2)	48 (0,2)	-0,5 (0,3)	-0,4 (0,5)
Frankrijk	52 (0,2)	△	-	-	-	-
Italië	51 (0,2)	△	51 (0,2)	49 (0,2)	0,2 (0,3)	**1,6** (0,5)
Kroatië	47 (0,2)	▽	50 (0,2)	-	**-3,6** (0,4)	-
Letland	49 (0,2)	▽	50 (0,2)	51 (0,2)	**-1,1** (0,3)	**-2,2** (0,5)
Litouwen	50 (0,2)	△	52 (0,2)	49 (0,2)	**-1,3** (0,3)	**1,4** (0,5)
Malta	50 (0,2)		50 (0,2)	48 (0,4)	-0,2 (0,3)	**1,4** (0,5)
Polen	49 (0,1)	▽	-	48 (0,2)	-	**1,5** (0,4)
Roemenië	52 (0,5)	△	-	-	-	-
Servië	46 (0,3)	▼	-	-	-	-
Sleeswijk-Holstein	49 (0,3)		-	-	-	-
Slovenië	49 (0,2)	▽	49 (0,2)	48 (0,2)	0,0 (0,3)	0,7 (0,5)
Slowakije	48 (0,3)	▽	-	48 (0,2)	-	0,4 (0,5)
Spanje	51 (0,2)	△	-	49 (0,2)	-	**1,3** (0,5)
Taiwan	50 (0,2)		50 (0,2)	47 (0,1)	-0,2 (0,3)	**2,4** (0,5)
Gemiddelde ICCS 2022	50 (0,1)					
Gemiddelde 2016/2022	*49 (0,1)*		*50 (0,1)*		**-0,6** *(0,1)*	
Gemiddelde 2009/2022	*50 (0,2)*			*49 (0,2)*		0,7 *(0,5)*

2.4.3 Verwachte deelname aan legale en illegale protestactiviteiten

In ICCS 2022 is net als in de eerdere metingen ook gevraagd naar de verwachte latere deelname aan meer toegankelijke activiteiten met een politieke dimensie. Dit betreffen zowel legale vormen als illegale vormen. Aan jongeren is gevraagd of ze verwachten aan verschillende activiteiten deel te nemen. De activiteiten zijn weergegeven in het tekstkader. Zowel de legale als illegale items zijn in ICCS 2022 omgezet in een schaalscore. De tabellen 2.4.3 en 2.4.4 geven per land de gemiddelde verwachtingen weer van leerlingen om te participeren in legale en illegale activiteiten.

Legale politieke activiteiten
- Tegenover anderen je mening geven over politieke of sociale kwesties;
- Contact opnemen met een volksvertegenwoordiger;
- Deelnemen aan een vreedzame optocht of bijeenkomst;
- Handtekeningen verzamelen voor een petitie;
- Bijdragen aan een online discussie over sociale of politieke kwesties;
- Een online campagne opzetten om een politieke of sociale kwestie te bespreken.

Illegale protest activiteiten
- Protestslogans met een verfbus op muren spuiten;
- Het verkeer blokkeren om te protesteren;
- Openbare gebouwen bezetten om te protesteren.

Tabel 2.4.3 en Tabel 2.4.4 laten zien dat Nederlandse leerlingen voor zowel de verwachte deelname aan legale als illegale activiteiten onder het internationale gemiddelde scoren, evenals de vergelijkingslanden. Daarbij valt op dat het verschil met het internationale gemiddelde bij verwachte deelname aan legale activiteiten relatief groot is. Nederlandse leerlingen scoren hier lager dan de leerlingen in de vergelijkingslanden. Dit betekent dat Nederlandse leerlingen verwachten minder deel te nemen aan legale (politieke) activiteiten dan hun leeftijdsgenoten in vergelijkbare landen. Het verschil tussen de score voor Nederlandse leerlingen en het internationale gemiddelde is kleiner voor illegale activiteiten. Ook in alle vier de vergelijkingslanden scoren leerlingen onder het internationale gemiddelde.

Ten opzichte van de voorgaande meting is er in Nederland geen sprake van een dalende trend of stijging: de scores voor beide verwachtingen voor 2022 zijn vergelijkbaar met die van 2016. Het internationale gemiddelde voor verwachte deelname aan legale (politieke) activiteiten is tussen 2016 en 2022 gedaald, terwijl het internationale gemiddelde voor verwachte deelname aan (illegale) protestactiviteiten is toegenomen.

Tabel 2.4.3 Verwachte deelname aan legale (politieke) activiteiten

Land	2022		2016	Verschil 2022 - 2016
Nederland	44 (0,3)	▼	44 (0,2)	-0,4 (0,4)
Denemarken	47 (0,2)	▽	47 (0,2)	0,2 (0,3)
Noordrijn-Westfalen	48 (0,3)	▽	-	-
Noorwegen	46 (0,2)	▽	46 (0,2)	-0,2 (0,3)
Zweden	48 (0,3)	▽	47 (0,2)	0,6 (0,4)
Brazilië	52 (0,2)		-	-
Bulgarije	50 (0,3)	△	52 (0,2)	**-1,4** (0,4)
Colombia	53 (0,3)	▲	55 (0,2)	**-1,6** (0,4)
Cyprus	51 (0,3)	△	-	-
Estland	46 (0,3)	▽	48 (0,2)	**-1,9** (0,4)
Frankrijk	47 (0,2)	▽	-	-
Italië	49 (0,3)	△	49 (0,2)	0,1 (0,4)
Kroatië	47 (0,2)	▽	50 (0,2)	**-3,2** (0,3)
Letland	46 (0,3)	▽	49 (0,2)	**-3,2** (0,4)
Litouwen	50 (0,2)	△	52 (0,2)	**-1,9** (0,3)
Malta	47 (0,3)	▽	49 (0,2)	**-2,6** (0,4)
Polen	51 (0,2)	△	-	-
Roemenië	51 (0,2)	△	-	-
Servië	48 (0,3)		-	-
Sleeswijk-Holstein	48 (0,4)		-	-
Slovenië	48 (0,2)		48 (0,2)	0,4 (0,3)
Slowakije	50 (0,2)	△	-	-
Spanje	50 (0,2)	△	-	-
Taiwan	48 (0,2)		52 (0,2)	**-3,5** (0,3)
Gemiddelde ICCS 2022	49 (0,1)			
Gemiddelde 2016/2022	*48 (0,1)*		*49 (0,1)*	**-1,4** *(0,1)*

Tabel 2.4.4 Verwachte deelname aan illegale (protest) activiteiten

Land	2022		2016	Verschil 2022 - 2016
Nederland	48 (0,2)	▽	48 (0,2)	0,3 (0,4)
Denemarken	47 (0,2)	▼	46 (0,2)	**0,6** (0,3)
Noordrijn-Westfalen	48 (0,2)	▽	-	-
Noorwegen	49 (0,2)	▽	48 (0,1)	**1,3** (0,3)
Zweden	47 (0,3)	▽	47 (0,2)	0,1 (0,3)
Brazilië	52 (0,3)		-	-
Bulgarije	54 (0,3)	▲	54 (0,3)	0,5 (0,4)
Colombia	55 (0,3)	▲	53 (0,3)	**1,6** (0,4)
Cyprus	54 (0,3)	▲	-	-
Estland	49 (0,3)	▽	48 (0,2)	0,7 (0,4)
Frankrijk	49 (0,2)	▽	-	-
Italië	50 (0,3)		48 (0,2)	**1,6** (0,4)
Kroatië	48 (0,2)	▽	48 (0,2)	0,1 (0,4)
Letland	48 (0,2)	▽	48 (0,2)	0,2 (0,4)
Litouwen	52 (0,3)	△	51 (0,3)	**0,8** (0,4)
Malta	49 (0,3)	▽	50 (0,2)	**-1,0** (0,4)
Polen	51 (0,2)		-	-
Roemenië	51 (0,8)		-	-
Servië	53 (0,3)	△	-	-
Sleeswijk-Holstein	47 (0,4)		-	-
Slovenië	52 (0,2)	△	50 (0,2)	**2,4** (0,4)
Slowakije	51 (0,3)		-	-
Spanje	50 (0,3)		-	-
Taiwan	47 (0,2)	▼	47 (0,2)	0,4 (0,3)
Gemiddelde ICCS 2022	50 (0,1)			
Gemiddelde 2016/2022	*50 (0,1)*		*49 (0,1)*	**0,7** *(0,1)*

2.4.4 Verwachte deelname aan activiteiten om het milieu te beschermen

Er is in ICCS 2022 ook gevraagd naar een specifieke vorm van participatie, namelijk vragen over verwachte deelname aan acties ter bescherming van het milieu. Tabel 2.4.5 bevat de resultaten op deze stellingen alsmede een samengestelde schaalscore 'Verwachte deelname aan activiteiten om het milieu te beschermen'.

Over het algemeen laten de resultaten zien dat Nederlandse jongeren relatief weinig van plan zijn de genoemde acties te gaan ondernemen. De gemiddelde schaalscore van Nederlandse leerlingen ligt ruim onder het internationale gemiddelde. Ook in de vier vergelijkingslanden scoren leerlingen onder het internationale gemiddelde.

Alle vier acties worden in Nederland door aanzienlijk minder leerlingen waarschijnlijk geacht dan in de andere deelnemende landen. Internationaal gezien geeft het grootste deel van

de jongeren aan waarschijnlijk of zeer zeker mee te zullen doen aan deze activiteiten, namelijk tussen 57 tot 72 procent. In Nederland variëren deze percentages tussen 30 en 53 procent. Zo geeft 46 procent van de Nederlandse jongeren aan dat zij tegen iemand zouden zeggen te stoppen het milieu te beschadigen, terwijl het internationale percentage 72 is.

Ook jongeren in de vier vergelijkingslanden verwachten de genoemde milieuacties minder vaak dan internationaal gemiddeld te gaan ondernemen. Toch zien we tussen Nederland en de vergelijkingslanden ook verschillen. Leerlingen in alle vergelijkingslanden geven bij alle vier de activiteiten vaker dan Nederlandse leerlingen aan dat zij deze waarschijnlijk (later) zullen gaan doen. Dat verschil is het grootst bij 'tegen iemand zeggen dat hij/zij moet stoppen met het milieu te beschadigen'.

Tabel 2.4.5 Verwachte deelname aan activiteiten om het milieu te beschermen

Land	Percentage leerlingen dat waarschijnlijk of zeker: Tegen iemand zeggen dat hij/zij moet stoppen met het milieu te beschadigen %			Mensen aanmoedigen om kleine dingen te doen die goed zijn voor het milieu (bijvoorbeeld minder water verspillen) %			Geen producten kopen die schadelijk zijn voor het milieu %			Meedoen aan een protestactie om te eisen dat er meer gedaan wordt om het milieu te beschermen %			Gemiddelde schaalscore voor verwachte deelname aan milieu- en klimaatacties		
Nederland	46	(1,5)	▼	53	(1,6)	▼	48	(1,4)	▼	30	(1,3)	▼	44	(0,3)	▼
Denemarken	56	(1,1)	▼	60	(0,8)	▼	64	(0,9)		36	(1,2)	▼	47	(0,2)	▽
Noordrijn-Westfalen	60	(1,2)	▼	67	(1,2)	▽	55	(1,2)	▼	43	(1,3)	▼	47	(0,3)	▼
Noorwegen	57	(0,9)	▼	58	(0,9)	▼	55	(0,9)	▼	36	(1,0)	▼	46	(0,2)	▼
Zweden	61	(1,1)	▼	65	(1,1)	▽	63	(1,0)	▽	35	(1,1)	▼	47	(0,2)	▽
Brazilië	74	(0,8)		80	(0,8)		67	(0,9)		71	(1,0)		53	(0,2)	
Bulgarije	70	(1,0)	▽	69	(1,3)	▽	67	(1,1)		60	(1,1)	△	50	(0,2)	
Colombia	82	(0,9)	△	83	(1,0)	▲	71	(1,2)	△	77	(0,9)	▲	54	(0,3)	▲
Cyprus	74	(1,0)		71	(1,1)		64	(0,9)		63	(1,0)	△	51	(0,3)	△
Estland	58	(1,4)	▼	64	(1,4)	▽	56	(1,3)	▽	43	(1,3)	▼	47	(0,3)	▼
Frankrijk	75	(1,0)	△	77	(1,0)	△	67	(0,9)		51	(1,0)	▽	51	(0,2)	△
Italië	85	(0,9)	▲	82	(0,9)	△	76	(1,0)	▲	67	(1,1)	▲	53	(0,2)	△
Kroatië	77	(1,1)	△	77	(1,0)	△	65	(1,2)		62	(1,0)	△	51	(0,2)	△
Letland	59	(1,2)	▼	58	(1,3)	▼	56	(1,2)	▽	48	(1,2)	▽	46	(0,3)	▼
Litouwen	73	(0,8)		75	(0,9)	△	68	(1,1)	△	63	(1,0)	△	51	(0,2)	△
Malta	77	(1,4)	△	74	(1,6)		66	(0,8)		55	(0,9)		50	(0,3)	
Polen	84	(0,7)	▲	78	(0,9)	△	73	(0,9)	△	61	(0,9)	△	51	(0,2)	△
Roemenië	86	(1,4)	▲	86	(1,0)	▲	73	(1,5)	△	77	(1,2)	▲	54	(0,3)	▲
Servië	74	(1,2)		69	(1,1)	▽	62	(1,3)	▽	61	(1,3)	△	50	(0,3)	
Sleeswijk-Holstein	60	(1,5)		69	(1,7)		56	(1,6)		48	(1,7)		48	(0,3)	
Slovenië	68	(1,0)	▽	68	(1,1)	▽	63	(1,0)	▽	55	(1,0)		49	(0,2)	▽
Slowakije	79	(1,0)	△	75	(1,1)	△	66	(1,1)		62	(1,3)	△	51	(0,3)	△
Spanje	80	(0,9)	△	80	(0,8)	△	68	(1,0)	△	64	(1,1)	△	52	(0,2)	△
Taiwan	84	(0,7)	▲	85	(0,8)	▲	84	(0,7)	▲	60	(0,8)	△	53	(0,2)	△
Gemiddelde ICCS 2022	72	(0,2)		72	(0,2)		66	(0,2)		57	(0,2)		50	(0,1)	

2.5 Houdingen ten aanzien van politiek en democratie

Om inzicht te krijgen in de houdingen van jongeren ten aanzien van politiek en democratie is aan hen gevraagd in hoeverre zij tevreden zijn met het politieke systeem in Nederland en of zij daar kritiek op hebben, in hoeverre zij vertrouwen hebben in politieke en maatschappelijke instituties en in hoeverre zij bepaalde ontwikkelingen als bedreigend zien voor de democratie. Mede naar aanleiding van de maatregelen in reactie op de coronapandemie, is aan leerlingen gevraagd hoe zij aankijken tegen vrijheidsbeperkende maatregelen die de overheid zou kunnen opleggen bij een nationale crisis.

2.5.1 Tevredenheid met en kritiek op het politieke systeem

ICCS 2022 heeft de mening van leerlingen over het politieke systeem in Nederland in kaart gebracht door middel van verschillende stellingen. De stellingen zijn onderverdeeld in *tevredenheid met het politieke systeem* en *kritiek op het politieke systeem*. De vragen voor de twee schalen staan in het kader weergegeven. In Tabel 2.5.1 worden de nationale gemiddeldes voor beide schalen weergegeven.

Tevredenheid met het politieke systeem

- Het politieke system in Nederland werkt goed;
- Tweede Kamerleden zijn goed in staat om de belangen van jongeren te vertegenwoordigen;
- Tweede Kamerleden vertegenwoordigen de belangen van mensen in hun land meestal goed;
- Tweede Kamerleden behandelen alle mensen in het land eerlijk.

Kritiek op het politieke systeem

- Tweede Kamerleden zijn niet geïnteresseerd in wat het volk wil;
- Ministers hebben te veel macht vergeleken met andere mensen;
- Tweede Kamerleden vergeten meestal de belangen van de mensen die op ze gestemd hebben.

In Nederland scoren leerlingen ten opzichte van het internationale gemiddelde hoger op tevredenheid met het politieke systeem. Ook leerlingen in de vergelijkingslanden scoren hoger. Het percentage is in twee van de vergelijkingslanden (Denemarken en Noorwegen) hoger dan in Nederland en in de andere twee gelijk aan dat van Nederland.

Jongeren in Nederland en in de vergelijkingslanden scoren lager op de schaal kritische kijk op het politieke systeem. De resultaten laten zien dat Nederlandse jongeren in vergelijking met andere deelnemende landen minder kritiek hebben op het (functioneren van het) politieke systeem. Ook jongeren in de vergelijkingslanden hebben minder kritiek op het (functioneren van het) politieke systeem dan internationaal gemiddeld. Nederlandse jongeren zijn minder kritisch dan leerlingen in de vergelijkingslanden. Tabel 2.5.1 laat ten slotte zien dat er in Nederland geen samenhang is tussen de scores van leerlingen op beide vragen:

leerlingen die meer of minder tevreden zijn, zijn niet vanzelfsprekend ook meer of minder kritisch.

In Tabel 2.5.2 worden de percentages van leerlingen die het (zeer) eens zijn met de stellingen over het politieke systeem weergegeven. De tabel laat zien dat Nederlandse jongeren op alle stellingen over 'tevredenheid met het politieke systeem' bovengemiddeld tevreden zijn. Dat geldt in vrijwel alle gevallen ook voor de vergelijkingslanden. Zo is 81 procent van de leerlingen het (zeer) eens met de stelling dat democratie misschien wat problemen heeft, maar desondanks de beste manier blijft om Nederland te besturen. Dit percentage is echter lager dan in drie van de vergelijkingslanden (Noorwegen, Zweden, Denemarken).

Kijkend naar de kritiek op het (functioneren van het) politieke systeem zien we ook daar dat leerlingen op alle vragen minder kritisch zijn dan het internationale gemiddelde. Op drie van de vragen komt dat patroon overeen met de vergelijkingslanden, al zien we dat leeftijdsgenoten in alle vier de landen kritischer zijn ten aanzien van 'leden van het parlement zijn niet geïnteresseerd in wat het volk wil' en 'leden van het parlement vergeten meestal de belangen van de mensen die op ze gestemd hebben' dan jongeren in Nederland. De vraag of politieke besluiten vaker gebaseerd zouden moeten zijn op adviezen van wetenschappers laat een wat ander patroon zien, waarmee Nederlandse leerlingen en die in één vergelijkingsland (Denemarken) het minder vaak eens zijn dan internationaal gemiddeld. Hun leeftijdsgenoten in de drie andere vergelijkingslanden zijn het daar juist relatief vaker mee eens (Noordrijn-Westfalen, Noorwegen en Zweden).

2.5.2 Vertrouwen in maatschappelijke en politieke instituties

Tabel 2.5.3 laat zien in hoeverre leerlingen aangeven verschillende maatschappelijke en politieke instituties te vertrouwen. Uit de resultaten komt naar voren dat het percentage jongeren dat vertrouwen heeft in de landelijke overheid en het nationaal parlement in Nederland hoger ligt dan het ICCS-gemiddelde. In alle vier vergelijkingslanden is het vertrouwen in de nationale overheid nog hoger, en in twee vergelijkingslanden (Noorwegen en Zweden) is ook het vertrouwen in het nationale parlement hoger. Ten opzichte van 2016 en 2009 is het vertrouwen dat Nederlandse jongeren in deze instituties hebben niet veranderd. In de drie vergelijkingslanden waarvoor gegevens beschikbaar zijn, is vooral ten opzichte van 2009 een stijging zichtbaar.

Het percentage jongeren dat de rechtbank en media (tv, krant, radio) vertrouwt, is ook hoger dan internationaal gemiddeld. Dat geldt ook voor alle vier vergelijkingslanden. Nederlandse jongeren hebben gemiddeld meer vertrouwen in de rechtbank dat hun leeftijdsgenoten in twee vergelijkingslanden (Noordrijn-Westfalen en Zweden) en evenveel als in de andere twee (Denemarken en Noorwegen). Wat betreft vertrouwen in de media hebben leeftijdsgenoten in twee vergelijkingslanden meer vertrouwen (Denemarken en Noorwegen), en in de andere twee landen evenveel als Nederlandse jongeren (Noordrijn-Westfalen en Zweden). In Nederland is ten opzichte van zowel 2009 als 2016 een stijging van zowel het vertrouwen in de rechtbank als in de media zichtbaar. Ook in de vergelijkingslanden zien we die stijging in de meeste gevallen terug (met uitzondering van vertrouwen in de rechtbank in Zweden). Het internationale gemiddelde vertrouwen in beide instituties is in de periode 2016-2022 juist gedaald.

Tabel 2.5.1 Schaalscore voor positieve en kritische meningen over het politieke systeem

Land	Tevredenheid met politiek systeem		Kritisch op het politieke systeem		Correlaties	
Nederland	53	(0,3) ▲	44	(0,2) ▼	-0,01	(0,05)
Denemarken	54	(0,2) ▲	46	(0,2) ▼	**-0,14**	(0,03)
Noordrijn-Westfalen	53	(0,2) △	48	(0,2) ▽	**-0,14**	(0,03)
Noorwegen	57	(0,2) ▲	47	(0,2) ▼	0,06	(0,03)
Zweden	54	(0,3) ▲	45	(0,2) ▼	**0,16**	(0,04)
Brazilië	50	(0,2)	51	(0,2)	**0,15**	(0,02)
Bulgarije	47	(0,4) ▽	52	(0,3) △	0,03	(0,04)
Colombia	52	(0,4) △	52	(0,2) △	**0,25**	(0,03)
Cyprus	48	(0,2) ▽	49	(0,2) ▽	**0,18**	(0,03)
Estland	52	(0,2) △	47	(0,2) ▽	**-0,17**	(0,04)
Frankrijk	51	(0,2) △	52	(0,2) △	**-0,08**	(0,04)
Italië	49	(0,2) ▽	51	(0,3) △	**-0,27**	(0,03)
Kroatië	46	(0,2) ▼	53	(0,3) ▲	**-0,29**	(0,05)
Letland	48	(0,2) ▽	50	(0,3)	-0,03	(0,04)
Litouwen	49	(0,2) ▽	51	(0,2) △	**-0,12**	(0,04)
Malta	52	(0,4) △	49	(0,3) ▽	-0,06	(0,08)
Polen	46	(0,2) ▼	51	(0,2) △	**-0,39**	(0,02)
Roemenië	46	(0,5) ▼	55	(0,4) ▲	**-0,29**	(0,04)
Servië	50	(0,3)	50	(0,3)	-0,02	(0,03)
Sleeswijk-Holstein	52	(0,3)	47	(0,3)	-0,05	(0,06)
Slovenië	50	(0,2)	51	(0,2) △	**0,11**	(0,04)
Slowakije	45	(0,3) ▼	51	(0,2) △	-0,06	(0,04)
Spanje	50	(0,2)	52	(0,2) △	-0,05	(0,03)
Taiwan	55	(0,2) ▲	47	(0,2) ▽	**0,07**	(0,03)
Gemiddelde ICCS 2022	50	(0,1)	50	(0,1)		

Tabel 2.5.2 Positieve en kritische houdingen ten aanzien van het politieke systeem

Land	Percentages leerlingen dat het (zeer) eens is met de stelling:																							
	Democratie heeft misschien wat problemen, maar het blijft de beste manier om Nederland te besturen			Het politieke systeem in Nederland werkt goed			Tweede Kamerleden zijn goed in staat om de belangen van jongeren te vertegenwoordigen			Tweede Kamerleden vertegenwoordigen de belangen van mensen in hun land meestal goed			Tweede Kamerleden behandelen alle mensen in het land eerlijk			Tweede Kamerleden zijn niet geïnteresseerd in wat het volk wil			Ministers hebben te veel macht vergeleken met andere mensen			Tweede Kamerleden vergeten meestal de belangen van de mensen die op ze gestemd hebben			Politieke besluiten zouden vaker gebaseerd moeten zijn op adviezen van wetenschappers		
Nederland	81	(1,2)	△	78	(1,4)	▲	54	(1,4)	△	73	(1,3)	▲	59	(1,6)	▲	30	(1,0)	▼	56	(1,3)	▼	49	(1,3)	▼	68	(1,1)	▽
Denemarken	85	(0,8)	▲	90	(0,6)	▲	54	(1,0)	△	70	(1,0)	▲	57	(1,1)	▲	43	(1,2)	▼	55	(1,1)	▼	53	(0,9)	▼	68	(1,1)	▽
Noordrijn-Westfalen	82	(1,0)	△	76	(1,0)	▲	45	(1,2)		69	(1,2)	▲	60	(1,4)	▲	52	(1,0)	▼	68	(1,0)	▽	58	(1,0)	▼	79	(0,7)	△
Noorwegen	91	(0,5)	▲	90	(0,6)	▲	61	(0,9)	▲	73	(0,8)	▲	71	(0,8)	▲	42	(0,8)	▼	56	(0,9)	▼	63	(0,8)	▽	76	(0,7)	△
Zweden	87	(0,9)	▲	79	(1,1)	▲	52	(1,3)	△	73	(1,3)	▲	64	(1,5)	▲	44	(1,0)	▼	52	(1,1)	▼	57	(1,1)	▼	75	(1,0)	△
Brazilië	75	(1,0)		45	(1,0)		54	(1,0)		51	(1,1)		39	(0,8)		64	(0,8)		74	(1,0)		75	(0,7)		74	(0,9)	
Bulgarije	64	(1,3)	▼	34	(1,5)	▼	39	(1,4)	▽	41	(1,4)	▼	33	(1,3)	▼	73	(0,9)	▲	75	(1,2)	△	75	(1,2)	△	76	(1,0)	△
Colombia	72	(1,2)		48	(1,4)	▽	57	(1,6)	▲	55	(1,5)		50	(1,5)	△	68	(0,8)	△	75	(0,8)	△	77	(0,9)	△	71	(1,0)	
Cyprus	54	(1,0)	▼	44	(1,1)	▼	45	(0,9)		54	(1,1)		39	(1,0)	▽	61	(1,1)		71	(0,8)		70	(1,0)		70	(1,0)	▽
Estland	80	(1,1)	△	69	(1,3)	▲	47	(1,2)	△	68	(1,0)	▲	50	(1,2)	△	52	(1,2)	▼	60	(1,5)	▼	61	(1,2)	▼	75	(1,1)	
Frankrijk	81	(0,8)	△	63	(1,2)	△	53	(1,2)	△	63	(1,1)	△	42	(1,1)	▽	74	(0,8)	▲	73	(0,9)	△	78	(0,7)	△	70	(0,9)	▽
Italië	83	(1,0)	△	44	(1,4)	▼	36	(1,0)	▽	52	(1,0)	▽	43	(1,0)	▽	70	(1,5)	△	71	(1,0)		77	(0,8)	△	68	(1,0)	▽
Kroatië	75	(1,0)		36	(1,3)	▼	32	(1,1)	▼	35	(1,1)	▼	29	(1,2)	▼	75	(1,0)	▲	80	(1,1)	△	81	(1,1)	△	72	(1,0)	
Letland	47	(1,2)	▼	47	(1,1)	▽	31	(0,9)	▼	45	(1,0)	▼	38	(0,9)	▽	68	(1,0)	△	74	(1,1)	△	69	(0,9)		78	(0,9)	△
Litouwen	78	(1,0)	△	63	(1,0)	△	40	(1,1)	▽	50	(1,1)	▽	40	(1,1)	▽	67	(0,9)	△	71	(1,2)		75	(0,8)	△	81	(0,9)	△
Malta	76	(1,2)		61	(1,9)	△	56	(1,5)	▲	64	(1,3)	△	52	(2,1)	△	54	(1,2)	▽	73	(1,6)		67	(0,9)	▽	65	(1,4)	▽
Polen	73	(0,8)		34	(1,1)	▼	25	(0,9)	▼	48	(1,1)	▽	29	(1,0)	▼	72	(0,8)	△	75	(0,9)	△	79	(0,9)	△	79	(0,8)	△
Roemenië	71	(2,0)		42	(2,3)	▼	31	(2,5)	▼	42	(1,3)	▼	27	(1,9)	▼	78	(1,8)	▲	81	(1,5)	▲	82	(1,7)	▲	85	(1,1)	▲
Servië	62	(1,3)	▼	53	(1,4)		46	(1,3)		51	(1,5)	▽	44	(1,4)		60	(1,0)		73	(0,9)	△	70	(1,1)		64	(1,6)	▽
Sleeswijk-Holstein	85	(1,2)		73	(1,6)		41	(1,3)		68	(1,3)		57	(1,3)		54	(2,0)		68	(1,3)		57	(1,6)		79	(1,4)	
Slovenië	69	(1,1)	▽	58	(1,1)	△	45	(1,1)		56	(1,1)		44	(1,0)		73	(0,9)	▲	73	(0,9)	△	73	(0,7)	△	65	(1,0)	▽
Slowakije	66	(1,3)	▽	25	(1,3)	▼	29	(1,1)	▼	40	(1,4)	▼	29	(1,3)	▼	63	(1,3)		76	(0,9)	△	78	(1,0)	△	77	(1,1)	△
Spanje	77	(1,1)	△	58	(1,2)	△	43	(1,1)		51	(1,0)	▽	46	(1,0)		69	(0,8)	△	83	(0,9)	▲	74	(0,9)	△	76	(0,8)	△
Taiwan	90	(0,6)	▲	73	(1,0)	▲	61	(0,9)	▲	72	(1,0)	▲	67	(1,0)	▲	51	(1,1)	▼	60	(0,9)	▼	62	(0,9)	▽	63	(1,0)	▽
Gemiddelde ICCS 2022	74	(0,3)		55	(0,3)		44	(0,3)		55	(0,3)		45	(0,3)		62	(0,2)		70	(0,2)		71	(0,2)		73	(0,2)	

Tabel 2.5.3a Vertrouwen in maatschappelijke instituties 2009, 2016 en 2022

Land	Percentage leerlingen dat best veel of volledig vertrouwen heeft in: de nationale overheid										Percentage leerlingen dat best veel of volledig vertrouwen heeft in: het nationale parlement									
	2022			2016		2009		Verschil 2022-2016		Verschil 2022-2009		2022		2016		2009		Verschil 2022-2016		Verschil 2022-2009	
Nederland	73	(1,3)	▲	70	(1,4)	70	(2,2)	3	(1,9)	4	(2,5)	66	(1,4)	▲	63	(1,3)	65	(2,0)	3	(1,9)	1	(2,4)
Denemarken	79	(1,0)	▲	74	(1,0)	72	(1,0)	**3**	(1,4)	**6**	(1,5)	69	(1,2)	▲	65	(1,0)	66	(1,1)	3	(1,5)	**3**	(1,6)
Noordrijn-Westfalen	77	(1,0)	▲					3		-		68	(1,3)	▲							-	
Noorwegen	86	(0,6)	▲	79	(0,7)	67	(1,1)	**7**	(0,9)	**19**	(1,2)	81	(0,7)	▲	77	(0,7)	69	(1,0)	**4**	(1,0)	**12**	(1,2)
Zweden	78	(1,1)	▲	79	(1,0)	73	(1,2)	-1	(1,5)	**5**	(1,7)	76	(1,3)	▲	79	(1,1)	72	(1,2)	-2	(1,6)	**5**	(1,7)
Brazilië	48	(1,0)		-							(1,0)	45	(1,0)		-							(1,0)
Bulgarije	46	(1,3)	▽	59	(1,2)	56	(1,3)	**-12**	(1,8)	**-10**	(1,8)	44	(1,1)	▽	56	(1,1)	44	(1,1)	**-12**	(1,5)	0	(1,5)
Colombia	40	(1,4)	▼	55	(1,2)	62	(1,2)	**-15**	(1,8)	**-22**	(1,9)	35	(1,3)	▼	46	(1,2)	49	(1,4)	**-11**	(1,8)	**-14**	(1,9)
Cyprus	46	(1,1)	▽	-		-		-		-		39	(1,0)	▽	-		-		-		-	
Estland	71	(1,2)	▲	73	(1,2)	62	(1,4)	-2	(1,7)	**9**	(1,9)	57	(1,3)	△	56	(1,4)	45	(1,4)	1	(1,9)	**13**	(1,9)
Frankrijk	54	(1,2)		-		-		-		-		46	(1,1)	▽	-		-		-		-	
Italië	53	(1,1)		57	(1,0)	74	(0,9)	**-4**	(1,5)	**-20**	(1,4)	52	(1,1)	△	65	(0,9)	74	(1,0)	**-13**	(1,4)	**-21**	(1,5)
Kroatië	31	(1,1)	▼	42	(1,5)	-	-	**-11**	(1,9)	-		28	(0,9)	▼	37	(1,4)	-		**-9**	(1,7)	-	
Letland	51	(1,4)		60	(1,3)	32	(1,2)	**-8**	(1,9)	**19**	(1,8)	43	(1,2)	▽	46	(1,2)	20	(1,2)	-2	(1,7)	**24**	(1,7)
Litouwen	68	(1,1)	▲	74	(1,0)	54	(0,9)	**-6**	(1,5)	**14**	(1,5)	52	(1,2)	△	51	(1,3)	34	(1,0)	1	(1,7)	**18**	(1,6)
Malta	50	(1,5)	▽	66	(0,8)	62	(1,4)	**-16**	(1,7)	**-12**	(2,0)	44	(1,4)	▽	59	(0,9)	61	(1,4)	**-15**	(1,7)	**-17**	(2,0)
Polen	27	(1,0)	▼	-		-		-		-		25	(0,8)	▼	-		-		-		-	
Roemenië	44	(1,7)	▽	-		-		-		-		41	(1,4)	▽	-		-		-		-	
Servië	54	(1,4)		-		-		-		-		49	(1,5)		-		-		-		-	
Sleeswijk-Holstein	77	(1,4)	△	-				-		-		70	(1,5)		-		-		-		-	
Slovenia	38	(1,1)	▼	49	(1,4)	56	(1,4)	**-10**	(1,7)	**-18**	(1,8)	42	(1,0)	▽	50	(1,3)	53	(1,3)	**-8**	(1,7)	**-11**	(1,6)
Slowakije	40	(1,3)	▼	-		-		-		-		36	(1,3)	▼	-		-		-		-	
Spanje	44	(1,1)	▽	-		-		-		-		41	(1,1)	▽	-		-		-		-	
Taiwan	70	(1,1)	▲	62	(1,0)	44	(0,9)	**8**	(1,5)	**26**	(1,4)	71	(0,8)	▲	71	(0,9)	54	(0,8)	0	(1,2)	**18**	(1,2)
Gemiddelde ICCS 2022	53	(0,3)										48	(0,3)									
Gemiddelde 2016/2022	58	(0,3)		63	(0,3)			**-5**	(0,5)			53	(0,3)		58	(0,3)			**-5**	(0,5)		

Tabel 2.5.3b Vertrouwen in maatschappelijke instituties 2009, 2016 en 2022 (vervolg)

Land	Percentage leerlingen dat best veel of volledig vertrouwen heeft in: de rechtbank								media (tv, krant, radio)							
	2022		2016		2009		Verschil 2022-2016	Verschil 2022-2009	2022		2016		2009		Verschil 2022-2016	Verschil 2022-2009
Nederland	84 (1,1)	▲	78 (1,1)		74 (1,5)		**7** (1,6)	**10** (1,9)	59 (1,3)	△	47 (1,3)		48 (1,2)		**12** (1,8)	**11** (1,8)
Denemarken	82 (0,9)	▲	84 (0,7)		79 (0,9)		**7** (1,1)	**3** (1,2)	65 (1,1)	▲	59 (0,9)		56 (1,0)			**9** (1,5)
Noordrijn-Westfalen	77 (1,1)	▲						(1,1)	57 (1,1)	△						(1,1)
Noorwegen	82 (0,8)	▲	76 (0,7)		71 (1,2)		**6** (1,0)	**11** (1,4)	67 (0,8)	▲	48 (0,8)		49 (1,4)		**18** (1,1)	**18** (1,6)
Zweden	78 (1,0)	▲	82 (1,2)		79 (1,1)		**-4** (1,6)	-1 (1,5)	58 (1,1)	△	54 (1,0)		54 (0,9)		**3** (1,5)	**4** (1,4)
Brazilië	51 (0,9)		-					(0,9)	51 (0,8)		-					(0,8)
Bulgarije	62 (1,1)	▽	69 (1,0)		62 (1,1)		**-6** (1,5)	0 (1,6)	50 (1,2)		61 (1,0)		70 (1,1)		**-11** (1,5)	**-20** (1,6)
Colombia	40 (1,1)	▼	48 (1,2)		50 (1,0)		**-8** (1,6)	**-10** (1,5)	50 (1,2)		69 (1,3)		72 (1,0)		**-19** (1,8)	**-22** (1,6)
Cyprus	59 (1,1)	▽	-		-		-	(1,1)	49 (0,9)		-		-		-	(0,9)
Estland	73 (1,5)	△	76 (0,9)		68 (1,3)		-3 (1,7)	**6** (2,0)	44 (1,1)	▽	47 (1,2)		54 (1,0)		-3 (1,6)	**-10** (1,5)
Frankrijk	60 (1,1)	▽	-		-		-	(1,1)	46 (1,1)	▽	-		-		-	(1,1)
Italië	64 (0,9)	▽	72 (1,1)		69 (1,0)		**-9** (1,4)	**-6** (1,3)	61 (1,0)	▲	75 (0,7)		81 (0,9)		**-15** (1,2)	**-20** (1,3)
Kroatië	56 (1,3)	▽	66 (1,4)		-		**-9** (1,9)	(1,3)	47 (1,1)	▽	54 (1,0)		-		**-7** (1,5)	(1,1)
Letland	65 (1,2)		71 (1,2)		65 (1,5)		**-6** (1,7)	0 (1,9)	45 (1,1)	▽	51 (1,2)		65 (1,3)		**-6** (1,6)	**-20** (1,7)
Litouwen	74 (1,0)	△	80 (0,9)		74 (0,9)		**-6** (1,3)	0 (1,4)	56 (1,1)	△	65 (0,9)		67 (0,9)		**-9** (1,5)	**-11** (1,4)
Malta	64 (1,6)		76 (0,8)		76 (1,2)		**-12** (1,7)	**-12** (2,0)	55 (1,2)	△	66 (0,8)		70 (1,1)		**-11** (1,5)	**-15** (1,7)
Polen	56 (0,9)	▽	-		-		-	(0,9)	45 (0,9)	▽	-		-		-	(0,9)
Roemenië	66 (1,2)		-		-		-	(1,2)	39 (1,8)	▼	-		-		-	(1,8)
Servië	56 (1,3)	▼	-		-		-	(1,3)	34 (1,0)	▼	-		-		-	(1,0)
Sleeswijk-Holstein	82 (1,2)		-		-		-	(1,2)	58 (1,4)		-		-		-	(1,4)
Slovenia	67 (1,0)		74 (1,0)		72 (1,2)		**-7** (1,4)	**-5** (1,5)	50 (1,0)		65 (1,2)		64 (1,1)		**-15** (1,6)	**-14** (1,5)
Slowakije	63 (1,1)	▽	-		-		-	(1,1)	50 (1,1)		-		-		-	(1,1)
Spanje	62 (1,0)	▽	-		-		-	(1,0)	60 (1,1)	△	-		-		-	(1,1)
Taiwan	81 (0,9)	▲	73 (0,9)		69 (0,8)		**8** (1,3)	**12** (1,2)	42 (0,9)	▽	44 (0,9)		43 (0,8)		-2 (1,3)	-2 (1,2)
Gemiddelde ICCS 2022	66 (0,3)								50 (0,3)							
Gemiddelde 2016/2022	69 (0,3)		72 (0,3)				**-4** (0,4)		52 (0,3)		57 (0,3)				**-5** (0,4)	

Tabel 2.5.4 Percepties van bedreigingen voor de democratie

Land	Percentage leerlingen dat de volgende situaties als slecht of als heel slecht voor de democratie ziet: De regering blokkeert sociale media zodat mensen ze niet kunnen gebruiken om kritiek te uiten op het beleid			De regering sluit kranten, radio- en televisiestations die kritisch zijn over het beleid			De regering controleert alle kranten, radio- en televisiezenders in een land			De regering breekt de wet om een belofte na te komen die ze vóór de verkiezingen gemaakt had			Alleen mensen die de regering steunen worden als rechter benoemd			Oppositieleiders worden gearresteerd omdat ze openlijk kritiek hebben op een nieuwe wet			Ministers geven de banen bij de overheid aan hun familieleden			Gemiddelde schaalscore bedreigingen voor de democratie		
	%			%			%			%			%			%			%					
Nederland	82	(1,1)		77	(1,2)		65	(1,3)	▽	71	(1,2)	▽	73	(1,1)	△	70	(1,0)	△	75	(1,2)	▲	50	(0,3)	
Denemarken	88	(0,8)	△	86	(0,9)	△	86	(0,8)	▲	76	(0,9)	△	72	(1,0)		73	(0,8)	△	76	(0,9)	▲	52	(0,2)	△
Noordrijn-Westfalen	83	(0,7)	△	78	(0,8)		70	(1,0)	▽	74	(0,9)		65	(1,0)	▽	69	(0,9)	△	54	(1,1)	▼	49	(0,2)	▽
Noorwegen	82	(0,7)		79	(0,7)		80	(0,6)	△	76	(0,7)	△	73	(0,9)	△	76	(0,7)	△	56	(0,8)	▽	50	(0,2)	
Zweden	90	(1,0)	△	89	(0,9)	△	85	(0,9)	▲	86	(0,8)	▲	82	(0,9)	▲	84	(0,9)	▲	76	(0,9)	▲	54	(0,3)	▲
Brazilië	81	(0,9)		78	(0,9)		77	(0,9)		64	(0,8)		71	(0,9)		62	(1,1)		57	(0,9)		49	(0,3)	
Bulgarije	74	(1,1)	▽	71	(1,0)	▽	69	(1,2)	▽	63	(1,1)	▼	57	(1,2)	▼	55	(1,1)	▼	61	(1,2)	▽	48	(0,2)	▽
Colombia	72	(1,3)	▽	72	(1,1)	▽	65	(1,3)	▽	66	(0,9)	▽	56	(1,2)	▼	56	(1,1)	▼	42	(1,1)	▼	46	(0,3)	▼
Cyprus	75	(1,0)	▽	73	(0,9)	▽	64	(1,1)	▼	70	(0,9)	▽	68	(1,0)	▽	62	(0,9)	▽	59	(0,9)	▽	48	(0,2)	▽
Estland	82	(1,2)		81	(1,2)	△	67	(1,2)	▽	74	(1,0)		67	(1,0)	▽	69	(1,3)		60	(1,4)	▽	49	(0,3)	
Frankrijk	79	(0,9)	▽	77	(0,9)		72	(0,9)		66	(1,0)	▽	66	(1,0)	▽	59	(1,0)	▽	64	(0,9)		48	(0,2)	▽
Italië	87	(0,9)	△	88	(0,8)	△	67	(1,8)	▽	83	(0,8)	▲	73	(1,1)	△	77	(0,9)	△	67	(1,2)		50	(0,3)	
Kroatië	88	(0,7)	△	85	(0,9)	△	84	(0,9)	▲	76	(0,8)	△	81	(0,8)	▲	68	(1,1)		72	(1,1)	△	52	(0,2)	△
Letland	75	(1,1)	▽	70	(1,1)	▽	66	(1,1)	▽	62	(1,1)	▼	58	(1,0)	▼	56	(1,0)	▼	61	(1,3)	▽	47	(0,2)	▽
Litouwen	78	(1,0)	▽	73	(1,0)	▽	73	(1,1)		63	(1,0)	▽	58	(1,1)	▼	60	(0,9)	▽	58	(0,9)	▽	47	(0,2)	▽
Malta	79	(1,1)	▽	74	(1,5)	▽	72	(1,2)		72	(1,0)		70	(1,3)		68	(1,4)		42	(1,7)	▼	48	(0,3)	▽
Polen	94	(0,5)	▲	92	(0,5)	▲	88	(0,7)	▲	76	(0,7)	△	84	(0,9)	▲	76	(0,9)	△	83	(0,8)	▲	54	(0,2)	▲
Roemenië	87	(1,4)	△	84	(1,5)	△	81	(1,7)	△	83	(1,0)	△	74	(1,9)	△	69	(1,3)		77	(1,3)	▲	51	(0,3)	△
Servië	76	(1,0)	▽	73	(1,3)	▽	70	(1,2)	▽	75	(1,1)	△	66	(1,2)	▽	62	(1,1)	▽	67	(1,1)	△	49	(0,3)	▽
Sleeswijk-Holstein	88	(1,3)		83	(1,4)		77	(1,7)		76	(1,6)		70	(1,2)		69	(1,3)		58	(1,5)		50	(0,3)	
Slovenië	79	(0,8)	▽	76	(0,9)	▽	73	(0,8)		78	(0,8)	△	69	(0,8)		67	(0,9)		67	(1,0)		50	(0,2)	
Slowakije	83	(1,1)		77	(1,0)		71	(1,1)	▽	69	(1,0)	▽	69	(1,0)		63	(1,2)	▽	69	(1,1)	△	49	(0,2)	▽
Spanje	82	(0,9)		82	(0,9)	△	76	(0,9)	△	64	(1,1)	▽	66	(1,2)	▽	63	(1,0)	▽	68	(1,1)	△	50	(0,2)	
Taiwan	86	(0,6)	△	84	(0,7)	△	88	(0,7)	▲	86	(0,7)	▲	89	(0,7)	▲	79	(0,8)	▲	74	(0,9)	△	57	(0,3)	▲
Gemiddelde ICCS 2022	81	(0,2)		79	(0,2)		74	(0,3)		73	(0,2)		70	(0,2)		67	(0,2)		65	(0,3)		50	(0,1)	

2.5.3 Percepties van bedreigingen voor de democratie

In ICCS 2022 zijn voor het eerst verschillende stellingen of situaties voorgelegd aan jongeren die betrekking hebben op bedreigingen voor de democratie. De perceptie van bedreigingen voor de democratie kan ook inzicht geven in de mening van jongeren over het politieke systeem. Tabel 2.5.4 laat de percentages zien van jongeren die de situaties als bedreigend of zeer bedreigend voor de democratie zien. De tabel laat zien dat Nederlandse jongeren in dit opzicht niet afwijken van het internationale gemiddelde. In één van de vergelijkingslanden is de score gelijk aan het internationale gemiddelde (Noorwegen), twee scoren hoger (Denemarken en Zweden) en één lager (Noordrijn-Westfalen). De genoemde situaties worden door veel Nederlandse leerlingen (tussen de 70 en 82%) als best wel slecht of heel slecht gezien. Het blokkeren van sociale media door de regering zodat mensen ze niet kunnen gebruiken om kritiek te uiten op het beleid, wordt door de meeste leerlingen (82%) als slecht voor de democratie gezien (dat geldt ook voor jongeren gemiddeld over alle landen). Het controleren van alle kranten, radio-en televisiezenders door de regering vinden minder Nederlandse leerlingen (65%) slecht voor de democratie. Dit percentage is lager dan het internationale gemiddelde en dan de percentages in de vergelijkingslanden.

2.5.4 Houdingen ten opzichte van vrijheidsbeperkingen bij een nationale crisis

In ICCS 2022 zijn voor het eerst vragen opgenomen over individuele vrijheidsbeperkingen bij een nationale crisis, zoals bij de uitbraak van het coronavirus. Aan leerlingen zijn verschillende maatregelen voorgelegd en hen is gevraagd in hoeverre zij vinden dat de regering het recht heeft om deze maatregelen op te leggen. In Tabel 2.5.5 worden de percentages van leerlingen die het (zeer) eens zijn met de stellingen weergegeven.

Nederlandse leerlingen scoren op alle vragen lager dan het internationale gemiddelde, wat betekent dat er in Nederland minder leerlingen zijn die vinden dat de regering het recht heeft om deze individuele vrijheidsbeperkingen op te leggen bij een nationale crisis. Ook ten opzichte van de vergelijkingslanden is de Nederlandse score lager. In Nederland variëren de percentages van leerlingen die het (zeer) eens zijn met de stellingen van 26 tot 75 procent. Opvallend is vooral dat over de hele linie, Nederlandse leerlingen de maatregelen minder onderschrijven dan hun leeftijdsgenoten in de vergelijkingslanden. Ook de stelling waar het hoogste percentage Nederlandse leerling het meest mee eens zijn, ‘mensen een boete geven als hun gedrag anderen in gevaar kan brengen’, wordt in de vergelijkingslanden door een gelijk of hoger percentage jongeren onderschreven.

Tabel 2.5.5 Houding ten opzichte van vrijheidsbeperkingen bij een nationale crisis

Land	Percentage leerlingen dat het (zeer) eens is met dat de regering het recht heeft om de volgende dingen te doen bij een nationale crisis:																														Gemiddelde schaalscore steun voor maatregelen		
	Mensen een boete geven als hun gedrag anderen in gevaar kan brengen			Scholen sluiten			Beperken hoeveel en waarheen mensen mogen reizen			Verbieden dat grote groepen mensen bij elkaar komen, zoals bij sport of optredens			De vergaderingen van de Tweede Kamer uitstellen			Vreedzame demonstraties en protesten verbieden			Winkels en bedrijven sluiten			Mensen verplichten informatie te geven over waar ze geweest zijn			Mensen verbieden hun huis te verlaten als ze daar geen goede reden voor hebben					
	%			%			%			%			%			%			%			%			%					
Nederland	75	(1,1)	▽	61	(1,1)	▽	45	(1,2)	▼	49	(1,1)	▼	37	(1,1)	▼	39	(1,2)	▼	38	(1,3)	▼	29	(1,0)	▽	26	(0,9)	▽	47	(0,2)	▼
Denemarken	79	(0,8)	△	78	(0,7)	▲	81	(0,9)	▲	70	(1,1)	△	61	(0,9)	△	52	(1,1)	△	68	(1,1)	▲	41	(1,1)		18	(0,8)	▼	52	(0,2)	△
Noordrijn-Westfalen	73	(1,0)	▽	69	(1,0)		72	(1,0)	▲	66	(1,2)	△	50	(0,9)	▽	53	(0,8)		53	(1,1)	▽	40	(1,1)		29	(1,0)	△	51	(0,2)	
Noorwegen	80	(0,6)	△	82	(0,6)	▲	82	(0,7)	▲	71	(0,7)	▲	60	(0,8)	△	59	(0,8)	▲	56	(0,9)	△	29	(0,9)	▽	42	(0,8)	△	53	(0,2)	▲
Zweden	75	(0,7)	▽	67	(1,1)		68	(1,1)	△	70	(1,0)	△	54	(1,0)		54	(1,1)	△	44	(0,9)		24	(0,9)	▼	32	(0,8)	▽	50	(0,3)	
Brazilië	78	(0,8)		56	(0,9)		73	(0,8)		73	(0,8)		57	(0,9)		55	(0,8)		55	(1,0)		36	(0,8)		49	(0,8)		53	(0,2)	
Bulgarije	73	(1,2)	▽	56	(1,2)	▼	53	(1,1)	▽	54	(1,1)	▽	43	(1,1)	▽	44	(1,0)	▽	40	(1,2)	▽	38	(1,2)		35	(1,2)		49	(0,3)	▽
Colombia	78	(1,0)		51	(1,0)	▼	66	(0,8)	△	63	(1,1)	△	62	(1,0)	△	38	(1,0)	△	49	(1,2)	△	41	(1,2)	△	36	(1,2)		51	(0,2)	△
Cyprus	70	(1,0)	▽	62	(1,1)	▽	48	(1,0)	▼	46	(0,9)	▼	43	(1,0)	▽	41	(0,9)	▼	35	(0,9)	▽	39	(1,0)		33	(0,9)	▽	48	(0,2)	▽
Estland	77	(1,1)		74	(1,2)	△	71	(1,3)	▲	68	(1,3)	△	52	(1,0)		44	(0,9)	△	61	(1,2)		31	(1,1)	▽	26	(1,2)	▽	51	(0,2)	△
Frankrijk	76	(0,8)		74	(0,8)	△	64	(1,0)	△	64	(0,9)	△	56	(0,9)	△	61	(1,0)	△	43	(1,0)	△	36	(0,9)	▽	42	(1,0)	△	51	(0,2)	△
Italië	90	(0,9)	▲	64	(1,7)		67	(1,0)	△	74	(1,0)	▲	52	(1,1)		41	(1,0)	▲	51	(1,1)		33	(1,0)	▽	47	(1,2)	▲	51	(0,2)	△
Kroatië	79	(1,0)	△	64	(1,1)	▽	48	(1,2)	▼	54	(1,3)	▽	49	(1,1)	▽	47	(1,0)	▽	27	(1,0)	▽	33	(0,8)	▽	26	(0,9)	▽	48	(0,2)	▽
Letland	68	(1,0)	▽	61	(1,2)	▽	57	(1,2)	▽	59	(1,2)		44	(1,0)	▽	47	(1,0)		31	(1,0)	▽	36	(1,1)	▽	26	(0,9)	▽	48	(0,2)	▽
Litouwen	82	(0,9)	△	76	(1,0)	△	71	(1,1)	▲	71	(1,3)	△	53	(1,1)		43	(0,9)	△	39	(0,9)		49	(1,0)	▲	40	(1,1)	△	51	(0,2)	△
Malta	82	(1,0)	△	61	(1,0)	▽	70	(1,2)	△	64	(1,3)	△	63	(1,0)	▲	48	(1,0)	△	45	(1,4)	▲	57	(0,9)	▲	32	(1,1)	▽	51	(0,2)	△
Polen	79	(0,8)		75	(1,0)	△	59	(0,9)	▽	57	(0,9)	▽	61	(0,9)	△	44	(1,0)	▽	33	(0,8)	△	29	(0,7)	▽	25	(0,7)	▽	49	(0,1)	▽
Roemenië	83	(2,3)	△	56	(1,6)	▼	55	(2,7)	▽	60	(3,0)		47	(1,7)	▽	41	(2,0)		33	(1,2)	▽	39	(1,8)		38	(2,1)		49	(0,5)	
Servië	69	(1,1)	▽	64	(1,0)	▽	44	(1,2)	▼	51	(1,1)	▽	42	(1,1)	▼	43	(1,1)	▽	30	(1,0)	▼	38	(1,3)		38	(1,1)	△	48	(0,2)	▽
Sleeswijk-Holstein	74	(1,7)		68	(1,1)		78	(1,5)		72	(1,5)		55	(1,6)		52	(1,9)		58	(1,7)		42	(1,3)		31	(1,4)		51	(0,3)	
Slovenië	61	(0,8)	▼	68	(1,1)		51	(1,0)	▽	49	(1,1)	▼	53	(0,8)		44	(0,9)	▼	35	(1,0)		34	(0,9)	▽	30	(0,9)	▽	48	(0,2)	▽
Slowakije	75	(1,0)	▽	71	(1,0)	△	55	(1,1)	▽	55	(1,2)	▽	48	(1,1)	▽	42	(1,1)	▽	47	(1,3)	▽	31	(1,0)	▽	35	(1,1)		49	(0,2)	▽
Spanje	89	(0,8)	▲	71	(1,0)	△	74	(1,0)	▲	67	(1,1)	△	66	(0,9)	▲	48	(0,9)	△	48	(0,9)	▲	38	(1,0)		49	(1,0)	▲	52	(0,2)	△
Taiwan	85	(0,6)	△	72	(0,9)	△	70	(0,9)	△	66	(1,0)	△	75	(0,7)	▲	40	(0,9)	△	48	(0,9)	▲	88	(0,6)	▲	38	(1,0)	△	54	(0,2)	▲
Gemiddelde ICCS 2022	77	(0,2)		67	(0,3)		61	(0,3)		61	(0,3)		53	(0,2)		45	(0,3)		42	(0,3)		39	(0,2)		35	(0,3)		50	(0,1)	

2.6 Houdingen ten aanzien van gelijkheid

Burgerschap gaat ook over het respecteren van gelijke rechten. ICCS 2022 gaat om die reden in op de houding van jongeren ten aanzien van gelijkheid van mannen en vrouwen en gelijke rechten voor alle etnische groepen. Ook zijn jongeren gevraagd naar hun houding ten aanzien van immigranten. Uit de resultaten van deze drie houdingen komt een vergelijkbaar beeld naar voren: er is onder Nederlandse jongeren minder steun voor gelijkheid dan in de (meeste) vergelijkingslanden.

2.6.1 Steun voor gelijkheid van mannen en vrouwen

Aan jongeren zijn verschillende stellingen voorgelegd over gelijkheid van mannen en vrouwen.[7] De stellingen zijn weergegeven in het kader. Deze stellingen vormen samen de schaal 'steun voor gelijkheid van mannen en vrouwen'. In Tabel 2.6.1 zijn de gemiddelde schaalscores in 2022, 2016 en 2009 weergegeven.

Steun voor gelijkheid van voor mannen en vrouwen

- Mannen en vrouwen zouden dezelfde mogelijkheden moeten hebben om deel te nemen aan de regering;
- Mannen en vrouwen zouden in elk opzicht dezelfde rechten moeten hebben;
- Vrouwen zouden zich buiten de politiek moeten houden;
- Wanneer er niet veel banen beschikbaar zijn, zouden mannen meer recht op een baan moeten hebben dan vrouwen;
- Mannen en vrouwen zouden evenveel betaald moeten worden wanneer zij hetzelfde werk doen;
- Mannen zijn geschikter om politiek leider te zijn dan vrouwen;

Nederlandse jongeren scoren in 2022 gelijk aan het internationale gemiddelde. De vergelijkingslanden scoren alle vier boven het internationale gemiddelde. Nederland scoort daarmee lager dan de vergelijkingslanden, net als in 2016 en 2009. Dit betekent dat Nederlandse leerlingen minder steun voor gelijkheid van mannen en vrouwen laten zien dan leeftijdsgenoten in de vergelijkingslanden. Tussen 2009 en 2016 was er nog een stijging te zien in de gemiddeldes van zowel Nederland als de vergelijkingslanden, maar tussen 2016 en 2022 zijn de gemiddeldes gelijk gebleven of in één geval gedaald (Noorwegen).

[7] Net als in eerdere edities zijn de stellingen bij deze schaal gericht op gelijkheid tussen mannen en vrouwen. Het internationale ICCS-rapport beschrijft dan men verwacht in de toekomst een bredere benadering van gender, inclusief non-binair, zal kunnen opnemen (Schulz et al., 2023b).

Tabel 2.6.1 Steun voor gelijkheid van mannen en vrouwen in 2009-2022

Land	2022		2016	2009	Verschil 2022 - 2016	Verschil 2022 - 2009
Nederland	52 (0,4)		52 (0,3)	51 (0,5)	-0,2 (0,6)	0,5 (0,8)
Denemarken	55 (0,3)	△	56 (0,2)	54 (0,2)	-0,9 (0,5)	1,0 (0,6)
Noordrijn-Westfalen	54 (0,3)	△	-	-	-	-
Noorwegen	55 (0,2)	△	57 (0,2)	54 (0,3)	**-1,9** (0,4)	0,8 (0,6)
Zweden	56 (0,3)	▲	57 (0,2)	55 (0,3)	-0,8 (0,5)	1,1 (0,7)
Brazilië	51 (0,3)		-	-	-	-
Bulgarije	46 (0,3)	▼	46 (0,3)	46 (0,3)	0,1 (0,5)	0,5 (0,7)
Colombia	48 (0,4)	▼	50 (0,3)	49 (0,2)	**-1,9** (0,6)	-0,9 (0,7)
Cyprus	51 (0,3)	▽		48 (0,2)		**3,2** (0,6)
Estland	51 (0,4)		51 (0,3)	49 (0,3)	0,5 (0,6)	**2,4** (0,7)
Frankrijk	56 (0,3)	▲				
Italië	56 (0,3)	▲	53 (0,2)	52 (0,2)	**2,6** (0,5)	**3,9** (0,7)
Kroatië	54 (0,3)	△	53 (0,3)		0,4 (0,5)	
Letland	48 (0,2)	▼	46 (0,2)	46 (0,2)	**1,9** (0,5)	**2,4** (0,6)
Litouwen	51 (0,3)	▽	49 (0,2)	48 (0,2)	**2,3** (0,5)	**3,0** (0,7)
Malta	54 (0,7)	△	53 (0,2)	51 (0,3)	0,8 (0,8)	**2,4** (0,9)
Polen	51 (0,2)	▽		48 (0,3)		**3,6** (0,6)
Roemenië	50 (0,7)	▽				
Servië	47 (0,2)	▼				
Sleeswijk-Holstein	56 (0,4)		-	-	-	-
Slovenië	50 (0,3)	▽	53 (0,2)	52 (0,2)	**-2,4** (0,5)	**-1,5** (0,7)
Slowakije	49 (0,3)	▼		48 (0,2)		0,5 (0,6)
Spanje	55 (0,3)	△		54 (0,3)		0,0 (0,7)
Taiwan	58 (0,2)	▲	56 (0,2)	55 (0,2)	**1,2** (0,5)	**2,1** (0,6)
Gemiddelde ICCS 2022	52 (0,1)					
Gemiddelde 2016/2022	*52 (0,1)*		*52 (0,1)*		*0,2 (0,2)*	
Gemiddelde 2009/2022	*52 (0,3)*			*50 (0,2)*		**1,6** *(0,7)*

2.6.2 Steun voor gelijke rechten voor alle etnische groepen

ICCS brengt ook de houding van leerlingen ten opzichte van gelijke rechten voor alle etnische groepen in beeld. Aan leerlingen zijn verschillende stellingen voorgelegd, die samen de schaal 'steun voor gelijke rechten voor alle etnische groepen' vormen. De stellingen zijn weergegeven in het tekstkader. Deze

Steun voor gelijke rechten voor alle etnische groepen

- Alle etnische groepen in Nederland zouden gelijke kansen moeten hebben om een goede opleiding te volgen;
- Alle etnische groepen in Nederland zouden gelijke kansen moeten hebben om een goede baan te krijgen;
- Scholen zouden leerlingen moeten leren om mensen van alle etnische groepen te respecteren;
- Mensen van alle etnische groepen zouden aangemoedigd moeten worden om zich kandidaat te stellen voor een politieke functie;
- Mensen van alle etnische groepen zouden dezelfde rechten en plichten moeten hebben.

vragen zijn ook in ICCS 2009 en 2016 afgenomen. In ICCS 2022 was dit onderdeel optioneel en hebben 18 landen deze vragen afgenomen, daaronder bevinden zich ook de vergelijkingslanden Denemarken, Noorwegen en Zweden, maar niet Noordrijn-Westfalen. Tabel 2.6.2 geeft de gemiddelde schaalscores weer in 2022, 2016 en 2009.

Zoals zichtbaar in de tabel, ligt de score van Nederlandse jongeren onder het internationale gemiddelde. Twee vergelijkingslanden (Noorwegen en Zweden) scoren boven het internationale gemiddelde, één (Denemarken) scoort gelijk aan het gemiddelde. Ten opzichte van de vergelijkingslanden is er onder Nederlandse leerlingen dus minder steun voor gelijke rechten voor etnische groepen.

De Nederlandse score is niet veranderd ten opzichte van 2016. In 2016 was er sprake van toename in vergelijking met 2009 (47). De gemiddelde score is in 2022 nog steeds hoger dan in 2009. Ook het internationale gemiddelde is onveranderd ten opzichte van 2016, terwijl het gemiddelde in 2016 hoger was dan in 2009 (50). In de vergelijkingslanden is er ook geen verandering in de gemiddelde steun ten opzichte van 2016. Daarmee is de steun onder Nederlandse leerlingen voor gelijke rechten voor alle etnische groepen, net als in 2009 en 2016, ook in 2022 lager dan internationaal gemiddeld en lager dan in alle drie de vergelijkingslanden.

Tabel 2.6.2 Steun voor gelijke rechten voor alle etnische groepen in 2009-2022

Land	2022		2016	2009	Verschil 2022 - 2016	Verschil 2022 - 2009
Nederland	49 (0,3)	▽	49 (0,3)	47 (0,3)	0,5 (0,5)	**2,3** (0,6)
Denemarken	52 (0,2)		51 (0,2)	48 (0,3)	0,5 (0,5)	**3,2** (0,6)
Noorwegen	56 (0,3)	▲	55 (0,2)	51 (0,3)	0,2 (0,5)	**4,8** (0,6)
Zweden	58 (0,3)	▲	57 (0,3)	52 (0,3)	0,2 (0,5)	**5,6** (0,6)
Brazilië	52 (0,2)		-	-	-	-
Bulgarije	49 (0,3)	▼	49 (0,3)	48 (0,2)	0,1 (0,5)	0,6 (0,6)
Colombia	51 (0,3)	▽	54 (0,2)	53 (0,2)	**-2,8** (0,4)	**-1,8** (0,5)
Cyprus	50 (0,3)	▽		47 (0,2)		**3,6** (0,6)
Estland	51 (0,3)		53 (0,2)	51 (0,2)	**-1,3** (0,5)	0,8 (0,6)
Italië	54 (0,2)	△	52 (0,2)	49 (0,2)	**2,5** (0,5)	**4,9** (0,5)
Kroatië	51 (0,2)		52 (0,2)		-0,6 (0,5)	
Letland	48 (0,2)	▼	48 (0,2)	46 (0,2)	0,0 (0,5)	**1,8** (0,5)
Litouwen	54 (0,3)	△	53 (0,2)	50 (0,2)	0,8 (0,5)	**3,7** (0,5)
Malta	52 (0,5)		51 (0,2)	46 (0,3)	**1,7** (0,7)	**6,0** (0,7)
Polen	50 (0,2)	▽		50 (0,2)		0,4 (0,5)
Roemenië	52 (0,3)					
Slovenië	50 (0,2)	▽	51 (0,2)	49 (0,2)	**-1,0** (0,5)	0,7 (0,5)
Slowakije	49 (0,2)	▼		48 (0,2)		0,2 (0,5)
Spanje	52 (0,3)	△		51 (0,3)		**2,0** (0,5)
Taiwan	58 (0,2)	▲	58 (0,2)	57 (0,2)	0,0 (0,4)	**1,2** (0,5)
ICCS 2022 Gemiddelde	**52 (0,1)**					
Gemiddelde 2016/2022	*52 (0,1)*		*52 (0,1)*		0,0 *(0,1)*	
Gemiddelde 2009/2022	*52 (0,3)*			*50 (0,2)*		**2,3** *(0,5)*

2.6.3 Positieve houding ten opzichte van immigranten

In ICCS 2022 is aan de leerlingen een aantal vragen voorgelegd met betrekking tot de houding tegenover immigranten. In ICCS 2009 en ICCS 2016 waren deze vragen onderdeel van de Europese vragenlijst. Ook is aan de schaal in 2022 een stelling toegevoegd (‘immigranten zorgen voor veel culturele, sociale en economische voordelen voor Nederland’). Vanwege de (inhoudelijke) aanpassingen in de meting is een vergelijking met de twee eerdere meetmomenten niet mogelijk.

Tabel 2.6.3 laat zien dat in Nederland driekwart en meer van de leerlingen er positieve houdingen ten opzichte van migranten op na houdt. De tabel laat ook zien dat voor de meeste stellingen geld dat die steun n enkele procentpunten lager ligt dan in de vergelijkingslanden. Dat is ook het geval als de houdingen van jongeren in Nederland met de internationale gemiddelde percentages vergeleken worden. De gemiddelde schaalscore is in Nederland lager dan het internationaal gemiddelde en lager dan in de vergelijkingslanden.

Tabel 2.6.3: Positieve houding ten opzichte van immigranten in 2022

Land	Percentage leerlingen dat het (zeer) eens is met:										Gemiddelde score positieve houding ten opzichte van immigranten		
	Kinderen van immigranten zouden dezelfde onderwijskansen moeten hebben als de andere kinderen in het land			Immigranten zouden dezelfde rechten moeten hebben als alle anderen in dat land.			Immigranten zouden de mogelijkheid moeten hebben om hun eigen gewoonten en levensstijl voort te zetten			Immigranten die al een aantal jaren in een land wonen, zouden de mogelijkheid moeten hebben om te stemmen bij verkiezingen			Immigranten zorgen voor veel culturele, sociale en economische voordelen voor Nederland					
	%			%			%			%			%					
Nederland	92	(0,7)		86	(0,8)	▽	82	(1,1)	▽	83	(1,0)	△	75	(1,1)		49	(0,3)	▽
Denemarken	95	(0,4)	△	90	(0,7)	△	87	(0,7)		86	(0,8)	△	69	(1,0)	▽	50	(0,3)	
Noordrijn-Westfalen	96	(0,4)	△	92	(0,7)	△	90	(0,6)	△	88	(0,7)	△	77	(1,0)	△	51	(0,2)	△
Noorwegen	94	(0,4)		92	(0,5)	△	89	(0,6)	△	87	(0,6)	△	80	(0,8)	△	53	(0,2)	△
Zweden	96	(0,5)	△	94	(0,6)	△	89	(0,7)	△	87	(0,8)	△	79	(1,0)	△	54	(0,3)	▲
Brazilië	93	(0,4)		87	(0,6)		87	(0,7)		87	(0,6)		83	(0,8)		51	(0,2)	
Bulgarije	86	(1,0)	▽	77	(0,9)	▼	82	(1,0)	▽	68	(1,0)	▼	63	(1,1)	▼	46	(0,3)	▼
Colombia	94	(0,4)	△	87	(0,6)		86	(0,7)		82	(0,8)		74	(0,9)		49	(0,2)	▽
Cyprus	92	(0,6)	▽	84	(0,9)	▽	83	(0,8)	▽	80	(0,9)		64	(1,1)	▽	49	(0,2)	▽
Estland	93	(0,9)		88	(0,8)		83	(0,9)	▽	75	(1,4)	▽	66	(1,1)	▽	48	(0,3)	▽
Frankrijk	95	(0,6)	△	91	(0,6)	△	85	(0,8)		86	(0,7)	△	81	(0,8)	△	52	(0,2)	△
Italië	97	(0,4)	△	94	(0,8)	△	94	(0,6)	△	91	(0,9)	▲	80	(1,0)	△	53	(0,3)	△
Kroatië	96	(0,4)	△	93	(0,6)	△	92	(0,7)	△	81	(1,0)		70	(1,1)	▽	51	(0,2)	△
Letland	88	(0,7)	▽	84	(0,8)	▽	82	(0,8)	▽	75	(1,0)	▽	62	(0,9)	▼	46	(0,2)	▼
Litouwen	92	(0,6)	▽	85	(0,7)	▽	89	(0,8)	△	68	(1,0)	▼	70	(1,0)	▽	48	(0,2)	▽
Malta	93	(1,2)		87	(1,3)		88	(1,3)		84	(0,9)	△	79	(1,4)	△	51	(0,4)	△
Polen	96	(0,3)	△	89	(0,6)	△	89	(0,6)	△	76	(0,7)	▽	72	(0,9)		48	(0,2)	▽
Roemenië	94	(0,8)		90	(0,9)		89	(1,8)		84	(1,6)	△	76	(2,4)		50	(0,6)	
Servië	89	(0,8)	▽	78	(0,9)	▽	79	(0,9)	▽	65	(1,2)	▼	51	(1,2)	▼	46	(0,2)	▼
Sleeswijk-Holstein	96	(0,6)		93	(0,7)		87	(1,0)		89	(0,9)		76	(1,4)		52	(0,3)	
Slovenië	93	(0,6)		87	(0,7)	▽	83	(0,6)	▽	82	(0,8)		77	(0,8)	△	49	(0,2)	▽
Slowakije	94	(0,6)		89	(0,9)		81	(1,0)	▽	82	(0,9)		73	(0,9)		48	(0,2)	▽
Spanje	93	(0,5)		91	(0,7)	△	88	(0,6)	△	87	(0,6)	△	81	(0,9)	△	52	(0,2)	△
Taiwan	97	(0,3)	△	96	(0,4)	△	96	(0,4)	△	94	(0,4)	▲	97	(0,3)	▲	57	(0,2)	▲
Gemiddelde ICCS 2022	93	(0,1)		88	(0,2)		86	(0,2)		81	(0,2)		73	(0,2)		50	(0,1)	

2.7 Houding ten aanzien van mondiale vraagstukken

2.7.1 Houdingen ten aanzien van wereldburgerschap

ICCS 2022 is uitgebreid met vier nieuwe items over mondiale vraagstukken die het gedrag in kaart brengen wat geassocieerd kan met wat UNESCO omschrijft als 'global citizenship': "*a sense of belonging to a broader community and common humanity. It emphasizes political, economic, social, and cultural interdependency and interconnectedness between the local, the national and the global*" (UNESCO, 2015, p. 14). In het Nederlands burgerschapsonderwijs wordt dit veelal vertaald met het begrip 'wereldburgerschap'. Jongeren is gevraagd om het belang aan te geven van vier mondiale vraagstukken. Tabel 2.7.1 bevat de percentages jongeren die aangeven een aspect (zeer) belangrijk te vinden.

De tabel laat zien dat de gemiddelde schaalscore van Nederlandse leerlingen voor het belang van wereldburgerschap lager is dan het internationale gemiddelde. Dat geldt ook voor alle vier de vergelijkingslanden. Twee van de vergelijkingslanden scoren gelijk aan Nederland (Denemarken en Noordrijn-Westfalen) en twee landen scoren hoger (Noorwegen en Zweden). Op alle vier aspecten is het percentage leerlingen dat aangeeft dit belangrijk te vinden in Nederland lager dan het internationale gemiddelde. De Nederlandse percentages variëren tussen 61 en 77 procent, de internationale gemiddelde percentages variëren tussen 72 en 83 procent. Het item 'interesse tonen in andere talen en culturen' wijkt in Nederland het sterkst af van het internationale gemiddelde: 61 procent vindt dit belangrijk tegenover gemiddeld 72 procent in alle deelnemende landen.

Er is geen eenduidig patroon tussen de Nederlandse scores en die in de vergelijkingslanden. Opvallend in vergelijking met deze landen is de lagere score van Nederlandse leerlingen voor het item 'mensen helpen in ontwikkelingslanden'. Nederland is van deze vijf landen het enige land dat onder het internationale gemiddelde scoort. In de vergelijkingslanden ligt het percentage leerlingen dat dit belangrijk vindt 8 tot 11 procent hoger dan in Nederland en daarmee rond het internationale gemiddelde. Daarentegen scoren Nederlandse jongeren hoger dan hun leeftijdsgenoten in alle vier de vergelijkingslanden op 'je eigen manier van leven meer milieuvriendelijk maken'.

Tabel 2.7.1 Houdingen ten aanzien van wereldburgerschap

Land	Percentage leerlingen dat het volgende (zeer) belangrijk acht:												Gemiddelde schaalscore houding ten opzichte van wereldburgerschap		
	Mensen helpen in ontwikkelings-landen			Acties steunen die bijdragen aan gelijke kansen voor iedereen ter wereld			Je eigen manier van leven meer milieuvriendelijk maken			Interesse tonen in verschillende culturen en talen					
	%			%			%			%					
Nederland	74	(1,2)	▽	75	(1,1)	▽	77	(1,2)	▽	61	(1,2)	▼	47	(0,3)	▼
Denemarken	82	(0,8)		73	(0,9)	▽	66	(1,1)	▼	61	(1,0)	▼	46	(0,2)	▼
Noordrijn-Westfalen	84	(0,8)		67	(0,9)	▼	68	(1,0)	▼	57	(1,2)	▼	47	(0,2)	▼
Noorwegen	85	(0,6)	△	84	(0,5)	△	67	(0,8)	▼	74	(0,8)	△	49	(0,2)	▽
Zweden	82	(0,8)		78	(0,8)	▽	74	(0,9)	▽	62	(1,3)	▽	48	(0,2)	▽
Brazilië	85	(0,7)		85	(0,7)		71	(0,7)		78	(0,7)		51	(0,2)	
Bulgarije	70	(0,8)	▼	74	(1,2)	▽	75	(1,0)	▽	69	(1,0)	▽	48	(0,3)	▽
Colombia	90	(0,7)	△	87	(0,6)	△	86	(0,6)	△	79	(0,8)	△	53	(0,2)	△
Cyprus	80	(0,9)	▽	77	(0,9)	▽	78	(1,0)		67	(1,0)	▽	50	(0,3)	
Estland	77	(1,1)	▽	79	(1,1)	▽	80	(1,2)		71	(0,9)		48	(0,3)	▽
Frankrijk	89	(0,7)	△	84	(0,7)	△	85	(0,8)	△	75	(0,9)	△	52	(0,2)	△
Italië	91	(0,6)	△	87	(0,9)	△	89	(0,7)	△	78	(1,0)	△	53	(0,2)	▲
Kroatië	92	(0,6)	△	88	(0,7)	△	88	(0,8)	△	83	(0,9)	▲	52	(0,2)	△
Letland	75	(1,1)	▽	74	(1,0)	▽	72	(1,1)	▽	66	(1,0)	▽	47	(0,2)	▽
Litouwen	84	(0,6)	△	80	(0,8)		84	(0,8)	△	73	(1,0)		50	(0,2)	
Malta	85	(1,3)		82	(1,4)		78	(1,7)		74	(1,4)		51	(0,4)	
Polen	86	(0,6)	△	86	(0,6)	△	84	(0,7)	△	70	(0,7)	▽	50	(0,1)	
Roemenië	83	(1,9)		85	(1,8)	△	82	(1,7)		74	(1,2)		51	(0,4)	△
Servië	77	(1,0)	▽	69	(1,1)	▼	66	(1,2)	▼	71	(0,9)		48	(0,3)	▽
Sleeswijk-Holstein	84	(0,9)		70	(1,1)		70	(1,7)		58	(1,7)		47	(0,3)	
Slovenië	82	(0,8)		80	(0,9)		76	(0,9)	▽	67	(1,0)	▽	49	(0,2)	▽
Slowakije	80	(0,9)	▽	77	(0,9)	▽	80	(0,7)		70	(1,0)		49	(0,2)	▽
Spanje	88	(0,8)	△	86	(0,7)	△	85	(0,8)	△	76	(0,8)	△	52	(0,2)	△
Taiwan	84	(0,7)	△	89	(0,6)	△	90	(0,6)	▲	76	(0,8)	△	52	(0,2)	△
Gemiddelde ICCS 2022	83	(0,2)		81	(0,2)		80	(0,2)		72	(0,2)		50	(0,1)	

2.7.2 Houding ten aanzien van milieubescherming

In ICCS 2022 zijn nieuwe vragen opgenomen over houdingen ten aanzien van acties om het milieu te beschermen. Aan jongeren werd gevraagd in hoeverre zij het eens zijn met verschillende stellingen gerelateerd aan milieubescherming. In Tabel 2.7.2 zijn de gemiddelde schaalscores en de percentages van leerlingen die aangeven dat ze het (zeer) eens zijn met deze stellingen weergegeven.

De gemiddelde schaalscore is in Nederland lager dan het internationale gemiddelde, hetgeen ook geldt voor twee van de vergelijkingslanden (Denemarken en Noordrijn-Westfalen). In de andere vergelijkingslanden (Noorwegen en Zweden) is de schaalscore gelijk aan het internationale gemiddelde. Dit betekent dat er in Nederland en enkele vergelijkbare landen onder jongeren een minder positieve houding ten opzichte van milieubescherming is dan elders.

De resultaten laten zien dat 65 en 88 procent van de Nederlandse leerlingen het eens of zeer eens is met de stellingen. Voor vier van de vijf stellingen zijn deze percentages lager dan de internationale gemiddeldes. Alleen het percentage jongeren dat het (zeer) eens is met de stelling 'overheden zouden zich meer moeten richten op het beschermen van het milieu dan op het stimuleren van economische groei' is gelijk aan het internationale gemiddelde. Internationaal gezien worden met name de eerste drie stellingen door een overgrote meerderheid van de jongeren onderschreven; de internationale gemiddeldes van leerlingen die het eens of zeer eens zijn met deze stellingen liggen tussen 90 tot 92 procent. In Nederland liggen deze percentages tussen de 81 en 88 procent.

2.7.3 Percepties van bedreigingen voor het milieu

Net als in 2016 is aan jongeren gevraagd in hoeverre zij bepaalde zaken als een bedreiging voor het milieu zien. Tabel 2.7.3 geeft de percentages jongeren die aangeven een kwestie in sterke mate als bedreigend te zien voor de toekomst.

Nederlandse jongeren scoren onder het internationaal gemiddelde op de schaalscore voor perceptie van bedreigingen voor het milieu. Van de vergelijkingslanden scoort één land boven het internationale gemiddelde (Noordrijn-Westfalen) en drie landen daaronder (Denemarken, Noorwegen en Zweden). De Nederlandse score ligt lager die van de vier vergelijkingslanden.

De resultaten laten tevens zien dat in Nederland de meeste leerlingen klimaatverandering en vervuiling (beide 66%), en in mindere mate watertekorten (59%) als een grote bedreiging voor de toekomst van de wereld zien. Afname in biodiversiteit wordt door minder leerlingen als bedreiging gezien (46%).

Ten opzichte van 2016 zijn er zowel in Nederland als internationaal meer jongeren die klimaatverandering en watertekort als bedreigingen voor de toekomst van de wereld zien. Ook in de vergelijkingslanden zijn deze percentages toegenomen. In Nederland is het percentage leerlingen dat klimaatverandering en watertekort als grote bedreigingen voor de toekomst van de wereld zien sterk toegenomen.

Tabel 2.7.2 Houding ten aanzien van milieubescherming

Land	Percentage leerlingen dat het eens of zeer eens is met de stelling: Landen moeten samenwerken om natuurlijke hulpbronnen wereldwijd te beschermen %			Elke burger moet helpen om de hoeveelheid vervuiling te verminderen %			Alle mensen zouden verantwoordelijkheid moeten nemen om de natuur te beschermen %			Overheden zouden zich meer moeten richten op het beschermen van het milieu dan op het stimuleren van economische groei %			Nederland zou moeten helpen om het milieu in andere landen te beschermen %			Gemiddelde schaalscore positieve houding t.o.v. bescherming milieu		
Nederland	88	(1,0)	▽	82	(1,3)	▽	82	(1,0)	▽	80	(1,0)		65	(1,3)	▽	47	(0,3)	▼
Denemarken	93	(0,6)	△	88	(0,6)	▽	91	(0,8)		76	(1,1)	▽	71	(1,0)	▽	48	(0,2)	▽
Noordrijn-Westfalen	92	(0,6)		78	(0,8)	▼	86	(0,8)	▽	81	(1,0)		73	(1,0)		48	(0,2)	▽
Noorwegen	94	(0,4)	△	89	(0,5)	▽	92	(0,4)	△	81	(0,7)	△	75	(0,9)	△	50	(0,2)	
Zweden	94	(0,6)	△	88	(0,6)	▽	93	(0,5)	△	81	(0,8)	△	72	(0,8)		50	(0,2)	
Brazilië	91	(0,6)		89	(0,7)		91	(0,6)		80	(0,9)		83	(0,7)		53	(0,2)	
Bulgarije	85	(1,1)	▽	87	(0,9)	▽	85	(1,0)	▽	77	(0,8)	▽	67	(1,0)	▽	49	(0,3)	▽
Colombia	91	(0,7)		91	(0,7)		91	(0,6)	△	84	(0,6)	△	81	(0,8)	△	52	(0,3)	△
Cyprus	86	(0,7)	▽	88	(0,7)	▽	86	(0,9)	▽	79	(1,0)		75	(0,9)	△	50	(0,3)	
Estland	94	(0,6)	△	89	(0,8)		90	(0,7)		76	(1,1)	▽	74	(1,3)		49	(0,3)	▽
Frankrijk	93	(0,6)	△	94	(0,5)	△	94	(0,6)	△	88	(0,7)	△	77	(0,8)	△	53	(0,2)	▲
Italië	95	(0,7)	△	96	(0,4)	△	95	(0,5)	△	82	(0,9)	△	80	(0,9)	△	52	(0,2)	△
Kroatië	96	(0,4)	△	96	(0,4)	△	95	(0,5)	△	84	(0,9)	△	74	(1,0)		51	(0,2)	△
Letland	91	(0,8)		85	(0,8)	▽	89	(0,8)		66	(1,1)	▼	65	(1,1)	▽	47	(0,2)	▽
Litouwen	93	(0,5)	△	93	(0,6)	△	91	(0,6)	△	79	(0,9)		73	(1,0)		50	(0,2)	
Malta	92	(1,9)		91	(1,5)		91	(1,3)		83	(1,2)	△	78	(1,8)	△	51	(0,5)	△
Polen	95	(0,4)	△	89	(0,6)		89	(0,6)		62	(0,9)	▼	71	(0,8)	▽	47	(0,2)	▽
Roemenië	91	(1,3)		91	(1,2)		89	(1,5)		81	(1,3)		62	(1,9)	▼	49	(0,3)	▽
Servië	90	(0,8)		92	(0,7)	△	89	(0,8)		82	(0,9)	△	65	(1,4)	▽	50	(0,3)	
Sleeswijk-Holstein	92	(0,9)		81	(1,1)		90	(0,7)		82	(1,0)		74	(1,3)		49	(0,3)	
Slovenië	89	(0,8)	▽	90	(0,7)		88	(0,8)	▽	87	(0,6)	△	63	(0,9)	▼	49	(0,2)	▽
Slowakije	89	(1,0)	▽	86	(0,7)	▽	68	(0,9)	▼	66	(1,0)	▼	80	(1,0)	△	47	(0,2)	▼
Spanje	94	(0,5)	△	94	(0,5)	△	94	(0,5)	△	83	(0,7)	△	85	(0,7)	▲	53	(0,2)	△
Taiwan	98	(0,3)	△	97	(0,3)	△	98	(0,3)	△	79	(0,7)		87	(0,7)	▲	53	(0,2)	▲
Gemiddelde ICCS 2022	92	(0,2)		90	(0,2)		90	(0,2)		79	(0,2)		73	(0,2)		50	(0,1)	

Tabel 2.7.3 Perceptie van bedreigingen voor het milieu

Land	Percentage leerlingen dat dit in sterke mate ziet als een bedreiging voor de toekomst van de wereld: Vervuiling 2022			Vervuiling 2016		Vervuiling Verschil		Klimaatverandering 2022			Klimaatverandering 2016		Klimaatverandering Verschil		Watertekorten 2022			Watertekorten 2016		Watertekorten Verschil		Minder biodiversiteit 2022			Gemiddelde score perceptie van bedreigingen voor het milieu		
Nederland	66	(1,3)	▼	63	(1,3)	3	(1,8)	66	(1,5)		48	(1,4)	**18**	(2,0)	59	(1,6)		44	(1,1)	**15**	(2,0)	46	(1,5)	▼	47	(0,4)	▽
Denemarken	74	(1,0)	▽	75	(0,9)	-1	(1,3)	76	(0,9)	△	64	(1,2)	**12**	(1,5)	62	(1,0)	▼	54	(0,9)	**8**	(1,3)	49	(1,0)	▼	48	(0,2)	▽
Noordrijn-Westfalen	74	(0,9)	▽					70	(1,1)	△					77	(1,1)	△					68	(1,1)	△	51	(0,2)	△
Noorwegen	73	(0,8)	▽	76	(0,7)	**-2**	(1,1)	75	(0,7)	△	66	(0,8)	**9**	(1,1)	55	(0,8)	△	41	(1,0)	**14**	(1,3)	53	(0,9)	▽	48	(0,2)	▽
Zweden	75	(0,8)	▽	79	(0,8)	**-4**	(1,1)	71	(0,9)	△	68	(0,9)	**3**	(1,3)	61	(0,9)	△	46	(1,1)	**15**	(1,5)	52	(1,1)	▽	49	(0,2)	▽
Brazilië	81	(0,8)						57	(1,0)						73	(1,0)						67	(0,9)		49	(0,2)	▽
Bulgarije	76	(1,2)	▽	74	(1,2)	2	(1,6)	62	(1,2)	▽	51	(1,2)	**11**	(1,7)	72	(1,2)	▽	65	(1,3)	**7**	(1,8)	61	(1,2)		49	(0,3)	▽
Colombia	77	(1,4)		90	(0,7)	**-13**	(1,6)	61	(1,4)	▽	77	(0,9)	**-16**	(1,6)	70	(1,2)	▽	88	(0,7)	**-18**	(1,4)	65	(1,3)	△	49	(0,4)	▽
Cyprus	76	(1,0)	▽					64	(1,1)	▽					64	(0,9)	▽					56	(1,0)	▽	48	(0,2)	▽
Estland	82	(0,9)	△	64	(1,1)	**18**	(1,4)	69	(1,3)		48	(1,4)	**21**	(1,9)	75	(1,1)		72	(1,0)	3	(1,5)	65	(1,3)	△	51	(0,3)	△
Frankrijk	85	(0,7)	△					82	(0,8)	▲					82	(0,8)	▲					74	(0,9)	▲	53	(0,2)	▲
Italië	86	(0,7)	△	84	(0,7)	**2**	(1,0)	76	(0,9)	△	44	(1,2)	**31**	(1,5)	84	(0,8)	△	71	(1,0)	**13**	(1,3)	64	(1,2)		52	(0,2)	△
Kroatië	80	(0,8)		67	(1,1)	**13**	(1,4)	66	(1,2)	▽	47	(1,3)	**19**	(1,7)	78	(1,0)	▽	77	(1,0)	0	(1,4)	66	(1,0)	△	50	(0,2)	△
Letland	82	(0,9)	△	75	(1,0)	**6**	(1,3)	70	(1,3)		50	(1,0)	**20**	(1,7)	72	(1,0)		67	(1,1)	**5**	(1,4)	61	(1,2)		50	(0,3)	
Litouwen	86	(0,7)	△	86	(0,7)	0	(1,0)	75	(1,0)	△	57	(1,1)	**19**	(1,5)	85	(0,8)	△	76	(1,1)	**9**	(1,4)	67	(1,1)	△	52	(0,2)	△
Malta	73	(1,4)	▽	63	(0,9)	**10**	(1,7)	69	(1,3)		51	(0,9)	**17**	(1,6)	67	(1,9)		66	(0,8)	1	(2,0)	57	(1,6)	▽	49	(0,4)	▽
Polen	82	(0,7)	△					65	(0,9)	▽					80	(0,7)	▽					68	(0,9)	△	51	(0,2)	△
Roemenië	84	(2,0)	△					60	(1,8)	▽					81	(2,4)	▽					56	(1,6)	▽	50	(0,5)	
Servië	81	(1,0)						47	(1,1)	▼					62	(1,3)	▼					56	(1,0)	▽	47	(0,3)	▼
Sleeswijk-Holstein	75	(1,3)						73	(1,4)						77	(1,3)						71	(1,6)		51	(0,3)	△
Slovenië	81	(0,8)		81	(0,9)	-1	(1,3)	59	(0,9)	▽	47	(1,0)	**12**	(1,3)	75	(0,9)	▽	77	(1,0)	-1	(1,3)	62	(1,0)		50	(0,2)	
Slowakije	81	(0,9)	△					68	(1,1)						70	(1,2)						59	(1,1)	▽	50	(0,3)	
Spanje	82	(0,8)	△					75	(0,9)	△					77	(1,0)	△					63	(1,0)		51	(0,2)	△
Taiwan	83	(0,7)	△	75	(0,8)	**8**	(1,1)	75	(0,8)	△	61	(1,0)	**14**	(1,2)	80	(0,7)	△	60	(0,9)	**20**	(1,1)	78	(0,7)	▲	53	(0,2)	△
Gemiddelde ICCS 2022	80	(0,2)						68	(0,3)						72	(0,3)						61	(0,3)		50	(0,1)	
Gemiddelde 2016/2022	*78*	*(0,3)*		*75*	*(0,3)*	***3***	*(0,4)*	*69*	*(0,3)*		*55*	*(0,3)*	***14***	*(0,4)*	*72*	*(0,3)*		*65*	*(0,3)*	***6***	*(0,4)*						

2.7.4 Percepties van bedreigingen voor de toekomst van de wereld

Naast vragen over bedreigingen voor de toekomst op het gebied van milieu, zijn in ICCS ook vragen naar andere mondiale kwesties opgenomen die jongeren kunnen zien als bedreigend voor de toekomst. In de vragenlijst is aan leerlingen gevraagd de ernst van verschillende bedreigingen te beoordelen. De resultaten zijn weergegeven in Tabel 2.7.4.

Nederlandse jongeren zien over het algemeen minder dreiging voor de toekomst dan leeftijdsgenoten in andere landen. De tabel laat zien dat de percentages jongeren in Nederland die gewelddadige conflicten, besmettelijke ziekten, wereldwijde financiële crisis, armoede en werkloosheid als bedreiging voor de toekomst van de wereld zien, lager liggen dan de internationale gemiddeldes. Dit geldt ook voor de meeste vergelijkingslanden. Tussen de vergelijkingslanden zijn wel verschillen zichtbaar. Gewelddadige conflicten en armoede als grote bedreigingen voor de toekomst lijken minder voor Nederlandse jongeren minder bedreigend voor de toekomst dan voor jongeren in de vergelijkingslanden (met uitzondering van Denemarken).

Het percentage Nederlandse jongeren dat een wereldwijde financiële crisis, werkloosheid en overbevolking als grote bedreigingen voor de toekomst ziet, is toegenomen sinds 2016. Ten opzichte van 2016 is het internationale gemiddelde percentage leerlingen dat besmettelijke ziektes (zoals mazelen, coronavirus) als grote bedreiging voor de toekomst ziet, iets afgenomen; dit wordt nu door 38 procent van leerlingen als een bedreiging gezien ten opzichte van 42 procent in 2016.

Tabel 2.7.4 Percepties van bedreigingen voor de toekomst van de wereld

Land	Percentage leerlingen dat dit in sterke mate ziet als een bedreiging voor de toekomst van de wereld:														
	Gewelddadige conflicten					Besmettelijke ziektes					Wereldwijde financiële crisis				
	2022		2016		Verschil	2022		2016		Verschil	2022		2016		Verschil
Nederland	28 (1,3)	▼	27 (0,8)		1 (1,5)	38 (1,2)	▼	42 (1,2)		**-4** (1,7)	37 (1,4)	▼	32 (1,0)		**4** (1,7)
Denemarken	33 (1,0)	▼	27 (0,7)		**6** (1,2)	30 (0,9)	▼	46 (0,9)		**-16** (1,3)	34 (0,8)	▼	33 (0,8)		1 (1,1)
Noordrijn-Westfalen	80 (0,9)	▲				44 (1,2)	▽				30 (1,0)	▼			
Noorwegen	43 (0,7)	▼	32 (0,7)		**11** (0,9)	34 (0,8)	▼	40 (0,9)		**-6** (1,2)	38 (0,8)	▼	38 (0,7)		0 (1,1)
Zweden	47 (0,9)	▽	34 (1,2)		**12** (1,5)	41 (1,2)	▼	34 (0,9)		**7** (1,5)	44 (0,9)	▽	31 (0,9)		**12** (1,3)
Brazilië	70 (0,8)					73 (0,9)					64 (1,0)				
Bulgarije	53 (1,2)		48 (1,2)		**5** (1,7)	57 (1,2)	△	62 (1,3)		**-5** (1,7)	56 (1,1)	△	53 (1,3)		3 (1,7)
Colombia	59 (0,9)	△	68 (0,8)		**-9** (1,2)	63 (1,1)	▲	73 (1,1)		**-9** (1,5)	56 (1,2)	△	61 (0,9)		**-6** (1,5)
Cyprus	57 (0,9)	△				54 (0,8)	△				57 (1,1)	△			
Estland	53 (1,2)		44 (1,2)		**9** (1,7)	50 (1,3)		65 (1,1)		**-14** (1,7)	46 (1,4)	▽	26 (1,0)		**21** (1,7)
Frankrijk	55 (1,0)					58 (0,9)	△				52 (0,8)				
Italië	63 (1,0)	△	55 (1,0)		**8** (1,4)	55 (1,3)	△	61 (1,0)		**-5** (1,6)	51 (1,3)		51 (0,9)		-1 (1,5)
Kroatië	53 (1,1)		48 (1,0)		**5** (1,5)	38 (1,1)	▼	69 (0,9)		**-31** (1,4)	49 (1,1)		55 (1,0)		**-6** (1,5)
Letland	58 (1,0)	△	49 (1,1)		**9** (1,5)	50 (1,1)		68 (1,2)		**-18** (1,6)	59 (1,1)	△	44 (1,2)		**15** (1,6)
Litouwen	71 (1,0)	▲	63 (1,1)		**8** (1,5)	63 (1,0)	▲	73 (1,0)		**-10** (1,4)	58 (1,1)	△	48 (1,3)		**10** (1,7)
Malta	53 (1,1)		51 (0,8)		2 (1,3)	58 (1,0)	△	66 (0,8)		**-7** (1,3)	48 (1,4)		42 (0,8)		**6** (1,6)
Polen	78 (0,9)	▲				51 (0,9)					43 (0,8)	▽			
Roemenië	59 (1,2)	△				59 (1,3)	△				60 (1,8)	△			
Servië	47 (1,3)	▽				46 (1,1)	▽				41 (1,1)	▽			
Sleeswijk-Holstein	77 (1,3)					42 (1,8)					32 (1,5)				
Slovenië	44 (1,0)	▼	42 (1,1)		2 (1,5)	49 (0,9)	▽	65 (1,0)		**-16** (1,3)	48 (0,9)	▽	47 (1,0)		1 (1,4)
Slowakije	54 (1,2)					46 (1,0)	▽				50 (1,0)				
Spanje	54 (1,0)					53 (1,0)					51 (0,9)				
Taiwan	50 (0,9)	▽	50 (0,9)		0 (1,3)	74 (0,7)	▲	66 (0,8)		**8** (1,1)	64 (0,8)	▲	48 (1,0)		**17** (1,3)
Gemiddelde ICCS 2022	54 (0,2)					52 (0,2)					50 (0,3)				
Gemiddelde 2016/2022	*52 (0,3)*		*47 (0,3)*		***5** (0,4)*	*52 (0,3)*		*60 (0,3)*		***-9** (0,4)*	*50 (0,3)*		*44 (0,3)*		***6** (0,4)*

Tabel 2.7.4 Percepties van bedreigingen voor de toekomst van de wereld (vervolg)

Land	Percentage leerlingen dat dit in sterke mate ziet als een bedreiging voor de toekomst van de wereld:																	
	Armoede						Werkloosheid						Overbevolking					
	2022			2016		Verschil		2022			2016		Verschil		2022			2016		Verschil	
Nederland	34	(1,1)	▼	36	(1,2)	-2	(1,6)	30	(1,3)	▼	27	(1,1)	**3**	(1,7)	45	(1,6)		37	(1,1)	**7**	(2,0)
Denemarken	37	(1,0)	▼	41	(0,8)	**-4**	(1,3)	28	(0,9)	▼	26	(0,7)	2	(1,2)	46	(1,3)		39	(0,8)	**6**	(1,5)
Noordrijn-Westfalen	41	(1,4)	▼					25	(1,0)	▼					33	(1,2)	▼				
Noorwegen	53	(0,8)		49	(0,6)	**4**	(1,0)	34	(0,7)	▽	28	(0,7)	**6**	(1,0)	44	(1,0)		37	(0,9)	**7**	(1,4)
Zweden	45	(1,1)	▽	43	(1,2)	2	(1,6)	36	(1,0)	▽	27	(1,1)	**8**	(1,4)	45	(1,2)		41	(1,1)	**4**	(1,6)
Brazilië	67	(1,0)						68	(1,0)						50	(0,9)					
Bulgarije	56	(1,1)	△	59	(1,3)	-3	(1,7)	57	(1,1)	▲	53	(1,2)	**3**	(1,6)	44	(1,1)		38	(1,3)	**7**	(1,7)
Colombia	58	(1,2)	△	66	(0,9)	**-8**	(1,5)	55	(1,0)	▲	55	(0,8)	0	(1,3)	54	(1,2)	△	47	(1,0)	**7**	(1,5)
Cyprus	61	(0,8)	△					52	(0,8)	△					44	(0,7)					
Estland	44	(1,3)	▽	41	(1,3)	**4**	(1,8)	50	(1,2)	△	36	(1,1)	**15**	(1,6)	58	(1,2)	▲	39	(1,1)	**20**	(1,6)
Frankrijk	59	(1,0)	△					33	(0,8)	▼					58	(1,0)	▲				
Italië	58	(1,0)	△	57	(1,0)	2	(1,4)	39	(1,0)	▽	45	(1,0)	**-6**	(1,4)	34	(1,1)	▼	31	(1,0)	**3**	(1,5)
Kroatië	58	(1,0)	△	65	(1,0)	**-7**	(1,4)	49	(1,0)	△	57	(1,0)	**-7**	(1,4)	32	(1,0)	▼	29	(1,0)	**3**	(1,4)
Letland	52	(1,0)		51	(1,4)	1	(1,7)	49	(1,2)	△	44	(1,1)	**5**	(1,6)	46	(1,2)		40	(1,2)	**6**	(1,7)
Litouwen	61	(1,0)	△	63	(1,1)	-2	(1,5)	45	(1,2)		41	(1,2)	**4**	(1,7)	46	(1,1)		37	(1,2)	**9**	(1,6)
Malta	55	(1,2)		59	(0,8)	**-4**	(1,4)	39	(1,4)	▽	34	(0,8)	**5**	(1,6)	51	(1,8)	△	43	(0,9)	**8**	(2,0)
Polen	32	(0,9)	▼					35	(0,9)	▽					44	(0,9)					
Roemenië	58	(2,4)	△					39	(1,8)	▽					48	(1,6)					
Servië	51	(1,1)						43	(1,0)						33	(1,0)	▼				
Sleeswijk-Holstein	38	(1,6)						29	(1,2)						39	(1,7)					
Slovenië	55	(0,9)	△	65	(1,0)	**-10**	(1,3)	44	(1,0)		55	(1,1)	**-11**	(1,5)	45	(1,0)		44	(0,9)	1	(1,4)
Slowakije	51	(0,8)	▽					44	(1,1)						45	(1,1)					
Spanje	56	(1,0)	△					47	(1,0)	△					35	(1,1)	▽				
Taiwan	55	(0,9)	△	52	(0,9)	**3**	(1,3)	50	(1,0)	△	40	(0,9)	**10**	(1,3)	49	(1,0)	△	39	(0,9)	**10**	(1,3)
Gemiddelde ICCS 2022	53	(0,3)						44	(0,2)						45	(0,3)					
Gemiddelde 2016/2022	*53*	*(0,3)*		*54*	*(0,3)*	***-2***	*(0,4)*	*45*	*(0,3)*		*42*	*(0,3)*	***3***	*(0,4)*	*46*	*(0,3)*		*39*	*(0,3)*	***7***	*(0,4)*

2.8 Samenvatting

In dit hoofdstuk zijn de burgerschapscompetenties van veertienjarigen in Nederland beschreven. De resultaten zijn vergeleken met het internationale gemiddelde van alle 24 deelnemende landen en met vier specifieke vergelijkingslanden (Denemarken, Noorwegen, Zweden en de Duitse Deelstaat Noordrijn-Westfalen). Waar mogelijk, zijn de resultaten ook met de metingen in 2009 en 2016 vergeleken. In deze paragraaf vatten we de belangrijkste resultaten samen.

Het kennisniveau van de jongeren in Nederland ligt, net als bij de voorgaande metingen in 2009 en 2016, rond het internationale gemiddelde (508). Ook nu ligt het algemene niveau van burgerschapskennis wederom lager dan dat in de vergelijkingslanden. Ten opzichte van 2016 is er in Nederland en in veel van de deelnemende landen een daling in kennisniveau zichtbaar.

In vergelijking met het internationale gemiddelde, en de vergelijkingslanden, gebruiken Nederlandse jongeren weinig traditionele informatiebronnen om op de hoogte te zijn van politieke en sociale onderwerpen en praten ze minder met hun ouders en vrienden over deze kwesties. Ten opzichte van 2016 zijn meer jongeren internet gaan gebruiken om informatie te zoeken over politieke en sociale onderwerpen. Het aantal jongeren dat aangeeft regelmatig via sociale media een bericht met politieke of sociale inhoud te posten, of op te reageren, is net als in veel andere landen echter laag.

Nederlandse jongeren hechten minder belang aan de conventionele aspecten en sociaal bewogen aspecten van burgerschap, ten opzichte van de meeste vergelijkbare landen. Ook hechten Nederlandse leerlingen minder belang aan wereldburgerschap in vergelijking met het ICCS-gemiddelde, dit geldt ook voor sommige vergelijkingslanden.

Nederlandse jongeren zijn over het algemeen positief over het politieke systeem van Nederland, en zijn relatief meer tevreden over datzelfde systeem. De gemiddelde perceptie van Nederlandse jongeren van bedreigingen voor de democratie is vergelijkbaar met de perceptie van jongeren in andere landen. In Nederland is wel minder dan elders steun voor vrijheidsbeperkingen vanuit de regering bij een (inter)nationale crisis, zoals een gezondheid bedreigende pandemie.

Het percentage jongeren dat gelijkheid van mannen en vrouwen steunt, is vergelijkbaar met het internationale gemiddelde. Het is echter lager dan in de vergelijkingslanden landen en bovendien niet (in positieve noch negatieve zin) veranderd ten opzichte van 2016. De gemiddelde steun voor gelijke rechten voor alle etnische groepen van

leerlingen in Nederland ligt net als in 2009 en 2016 onder het internationale gemiddelde, terwijl de gemiddeldes in de vergelijkingslanden hierboven liggen. Dit geldt ook voor de mate waarin leerlingen een positieve houding hebben ten opzichte van immigranten. Nederlandse jongeren onderschrijven gelijkheid van mannen en vrouwen en gelijke rechten voor alle etnische groepen dus in geringere mate en hebben minder positieve houdingen voor immigranten dan hun leeftijdsgenoten in de meeste vergelijkingslanden.

Het percentage jongeren dat vertrouwen heeft in de landelijke overheid en het nationaal parlement is in Nederland hoger dan het ICCS-gemiddelde, maar lager dan in de meeste vergelijkingslanden. Ten opzichte van 2016 zijn er in Nederland meer leerlingen die in de rechtbank en de media vertrouwen, terwijl het internationale gemiddelde juist gedaald is. Nederlandse jongeren zijn over het algemeen minder bezorgd over verschillende wereldwijde kwesties dan in andere landen. Ten opzichte van 2016 zijn er meer jongeren die klimaatverandering en watertekort als grote bedreigingen voor de toekomst van de wereld zien. Ook het percentage jongeren dat een wereldwijde financiële crisis, werkloosheid en overbevolking als bedreiging voor de toekomst ziet, is toegenomen. In Nederland is, net als in enkele vergelijkbare landen, een minder positieve houding ten opzichte van milieubescherming in vergelijking met het ICCS-gemiddelde. Ook de verwachte deelname van jongeren aan activiteiten om het milieu te beschermen is, net als in de vergelijkingslanden, lager dan het ICCS-gemiddelde.

De intentie van Nederlandse jongeren om later te gaan stemmen is lager dan het ICCS-gemiddelde en lager dan de intentie van leeftijdsgenoten in de meeste vergelijkingslanden. Nederlandse leerlingen hebben daarnaast ook een lagere verwachting van hun toekomstige politieke participatie en deelname aan legale en illegale (politieke) activiteiten. Nederlandse jongeren schatten ten slotte hun eigen burgerschapsvaardigheden (*self-efficacy*) minder hoog in dan leeftijdsgenoten in vergelijkbare landen.

3. Burgerschapscompetenties: verschillen tussen leerlingen

- In alle deelnemende landen en ook in Nederland bestaan aanzienlijke verschillen in de burgerschapskennis tussen jongeren.
- Tussen jongens en meisjes zijn in Nederland in 2022 geen verschillen in burgerschapskennis gevonden. Dit was in de meeste vergelijkingslanden en in 2016 wel het geval.
- Er bestaan wel grote verschillen in de burgerschapskennis van jongeren wanneer we kijken naar migratieachtergrond van jongeren en de opleiding van de ouders. Er bestaan eveneens grote verschillen in burgerschapskennis tussen leerlingen in het vmbo, havo en vwo.
- Verschillen in burgerschapshoudingen zijn minder groot en minder eenduidig dan bij burgerschapskennis.
- Meisjes steunen gelijkheid van vrouwen en mannen meer dan jongens; jongeren met een migratieachtergrond hebben een positievere houding ten opzichte van immigranten dan jongeren zonder migratieachtergrond; en jongeren met een migratieachtergrond hebben minder institutioneel vertrouwen dan hun leeftijdsgenoten zonder migratieachtergrond.
- Onder jongeren met hbo/wo opgeleide ouders en jongeren zonder een migratieachtergrond bestaat meer bereidheid om later te gaan stemmen dan onder leeftijdsgenoten. Dat geldt ook voor leerlingen in de havo ten opzichte van leerlingen in het vmbo, en voor leerlingen in het vwo ten opzichte van vmbo en havo.

3.1 Introductie

Het vorige hoofdstuk gaf een overzicht van de burgerschapscompetenties van jongeren in de tweede klas van het voortgezet onderwijs in Nederland. Tussen jongeren kunnen echter grote verschillen bestaan. Eerder onderzoek, zowel in Nederland als daarbuiten, laat op tal van burgerschapsaspecten verschillen zien tussen meisjes en jongens, tussen jongeren met of zonder migratieachtergrond, tussen jongeren met een verschillende sociaaleconomische achtergrond en tussen leerlingen van verschillende schooltypen of leerwegen (bijvoorbeeld Geijsel et al., 2012; Hoskins & Janmaat, 2019; Janmaat et al., 2022; Mulder et al., 2022; Munniksma et al., 2017; Nieuwelink et al., 2019b; Schulz et al., 2018). In dit hoofdstuk richten we daarom de blik op de vraag of er in ICCS 2022 systematische verschillen bestaan tussen jongeren wat betreft hun burgerschapscompetenties. Zijn er groepen die beschikken

over meer of minder burgerschapskennis? Zijn er verschillen in opvattingen over gelijkheid van mannen en vrouwen en in de houding ten opzichte van immigranten? Hoe staat het met het vertrouwen van verschillende groepen in maatschappelijke en politieke instituties? Zijn er verschillen in steun voor het politieke systeem en de stembereidheid? Vinden we verschillen voor de mate waarin jongeren hun burgerschapsvaardigheden inschatten? En, bestaan er verschillen in de mate waarin er steun is voor maatregelen voor milieubescherming? De verschillen naar achtergrond worden in kaart gebracht voor Nederland en de vier vergelijkingslanden (Noordrijn-Westfalen, Denemarken, Noorwegen en Zweden). Waar mogelijk maken we tevens een vergelijking met eerdere ICCS-metingen.

Het antwoord op vragen naar eventuele groepsverschillen tussen jongeren is maatschappelijk van groot belang. Burgerschapscompetenties zijn belangrijk als bouwsteen voor sociale cohesie en een belangrijk element bij het versterken van gelijke mogelijkheden voor jongeren om deel te nemen aan de samenleving en in het politieke domein. Ze stellen mensen in staat hun stem te laten horen en op een eigen, kritische wijze bij te dragen aan de samenleving (individuele component). Ook zijn ze nodig om anderen de ruimte te geven datzelfde te doen (maatschappelijke component). Inzicht in de verdeling van burgerschapscompetenties van jongeren met verschillende achtergrondkenmerken is dus van belang zowel vanwege een breed draagvlak voor een open en vrije democratische samenleving als vanwege gelijke toegang tot de hulpbronnen die maatschappelijke participatie mogelijk maken.

In de volgende paragraaf (§3.2) worden de burgerschapscompetenties van leerlingen allereerst uitgesplitst naar sekse, sociaaleconomische achtergrond (opleiding ouders) en migratieachtergrond. Paragraaf 3.3 zoomt vervolgens in op leerlingen uit de verschillende onderwijsniveaus in Nederland (vmbo, havo, vwo). In beide paragrafen presenteren we vrijwel uitsluitend die verschillen die statistisch significant zijn.[8] Het hoofdstuk sluit af met een korte samenvatting (§3.4).

[8] Dit betekent dat een verschil van bijvoorbeeld 1.4 op een schaal van 50 in het ene land wel betekenisvol is en in een ander land (statistisch gezien) niet.

3.2 Burgerschapscompetenties van leerlingen naar sekse, opleiding ouders en migratieachtergrond

3.2.1 Verschillen naar sekse

In hoeverre verschillen burgerschapscompetenties tussen jongens en meisjes? Tabel 3.2.1 geeft een overzicht van de verschillen in Nederland en in de vier vergelijkingslanden. Om te beginnen is het relevant te vermelden dat in het ICCS-onderzoek van 2022 jongeren de mogelijkheid hebben om aan te geven dat zij zich qua gender anders identificeren dan als jongen of meisje. In het internationale rapport (Schulz et al., 2023b) wordt ook hierover gerapporteerd in relatie tot burgerschapscompetenties. Omdat het aantal jongeren waarvoor dit het geval is in de Nederlandse steekproef heel beperkt is, kunnen we om statistische redenen deze groep niet als afzonderlijke categorie meenemen in de analyse of in de tabellen.

Het is opvallend dat er in Nederland geen verschillen zijn gevonden tussen jongens en meisjes in burgerschapskennis. In de meeste van de 24 deelnemende landen is dit namelijk wel het geval, daar beschikken meisjes over meer burgerschapskennis dan jongens. Hetzelfde geldt voor de vergelijkingslanden met uitzondering van Noordrijn-Westfalen (geen sekseverschil in burgerschapskennis). In ICCS 2016 zagen we de hogere burgerschapskennis van meisjes ook in Nederland.

Wat betreft institutioneel vertrouwen, hebben Nederlandse jongens meer vertrouwen in maatschappelijke instituties dan meisjes. Dit is in lijn met de resultaten van 2016. In de vergelijkingslanden zien alleen in Zweden ook dat jongens wat meer vertrouwen laten zien. In de andere landen is geen betekenisvol verschil.

In Nederland en in alle deelnemende landen onderschrijven meisjes in hogere mate dan jongens gelijkheid van mannen en vrouwen. Dit is in lijn met de resultaten van 2016 en komt ook overeen met de scores in de vergelijkingslanden.

Ook hebben meisjes een iets meer positieve houding ten opzichte van immigranten dan jongens. Dit is eveneens het geval in alle vier de vergelijkingslanden.

Kijken we naar de tevredenheid (het positieve beeld) dat jongeren hebben over het politieke systeem dan zien we eveneens sekseverschillen. In Nederland zijn jongens meer tevreden met het politieke systeem dan meisjes, dat is ook in Zweden het geval. In Noorwegen, Noordrijn-Westfalen en Denemarken zijn er geen waargenomen verschillen tussen de seksen.

We zien in Nederland geen verschillen tussen jongens en meisjes wat betreft de intentie om in de toekomst te gaan stemmen. In de vergelijkingslanden is daarvan wel sprake. In alle vier de landen geven meisjes vaker aan dat zij verwachten te gaan stemmen wanneer zij dat eenmaal mogen, dan jongens dat doen.

De inschatting van de eigen burgerschapsvaardigheden (*self-efficacy*) verschilt niet tussen meisjes en jongens. In drie vergelijkingslanden (Noorwegen, Denemarken en Noordrijn-Westfalen) is dit eveneens het geval. In Zweden is het vertrouwen in de eigen burgerschapsvaardigheden van jongens hoger dan die van meisjes In 2016 werd voor Nederland eveneens geen verschil op dit gebied gevonden.

Als laatste is gekeken naar sekseverschillen bij de houding van jongeren ten opzichte van (de noodzaak van) het beschermen van het milieu. In Nederland en in drie van de vergelijkingslanden onderschrijven meisjes dit in sterkere mate dan jongens, alleen in Noordrijn-Westfalen is geen betekenisvol verschil.

Tabel 3.2.1 Verschillen in burgerschapscompetenties naar sekse

Burgerschapskennis*				**Jongens hoger**	**Meisjes hoger**
	Meisjes	**Jongens**	**Verschil**	-100 -50 0 50 100	
Nederland	513,8	503,9	10		
Denemarken	575,4	543,0	**33**		
Noordrijn-Westfalen	525,5	523,6	2		
Noorwegen	549,5	513,6	**36**		
Zweden	583,3	546,3	**37**		
Vertrouwen in maatschappelijke instituties				**Jongens hoger**	**Meisjes hoger**
	Meisjes	**Jongens**	**Verschil**	-10,0 -5,0 0,0 5,0 10,0	
Nederland	52,3	53,4	**-1,1**		
Denemarken	52,6	53,3	-0,7		
Noordrijn-Westfalen	52,1	53,0	-0,9		
Noorwegen	55,2	55,4	-0,3		
Zweden	52,7	54,3	**-1,6**		
Steun voor gelijkheid van mannen en vrouwen**				**Jongens hoger**	**Meisjes hoger**
	Meisjes	**Jongens**	**Verschil**	-12,0 -6,0 0,0 6,0 12,0	
Nederland	57,7	46,9	**10,8**		
Denemarken	61,1	49,7	**11,4**		
Noordrijn-Westfalen	59,6	50,0	**9,6**		
Noorwegen	61,2	49,1	**12,1**		
Zweden	61,4	51,6	**9,8**		
Positieve houding ten opzichte van immigranten				**Jongens hoger**	**Meisjes hoger**
	Meisjes	**Jongens**	**Verschil**	-10,0 -5,0 0,0 5,0 10,0	
Nederland	50,5	48,2	**2,4**		
Denemarken	51,2	48,3	**2,9**		
Noordrijn-Westfalen	52,7	50,4	**2,3**		
Noorwegen	54,5	51,2	**3,2**		
Zweden	55,3	52,0	**3,4**		

Tevredenheid met het politieke systeem				Jongens hoger				Meisjes hoger
	Meisjes	Jongens	Verschil	-10,0	-5,0	0,0	5,0	10,0
Nederland	52,5	54,0	**-1,5**					
Denemarken	54,0	54,8	-0,8					
Noordrijn-Westfalen	52,9	53,0	-0,1					
Noorwegen	56,3	57,2	-0,9					
Zweden	53,5	54,5	**-1,0**					
Zelfinschatting eigen burgerschapsvaardigheden (*self-efficacy*)				**Jongens hoger**				**Meisjes hoger**
	Meisjes	**Jongens**	**Verschil**	-10,0	-5,0	0,0	5,0	10,0
Nederland	47,2	48,0	-0,8					
Denemarken	50,3	50,0	0,3					
Noordrijn-Westfalen	49,5	49,4	0,1					
Noorwegen	50,1	50,7	-0,6					
Zweden	50,4	51,6	**-1,2**					
Verwacht toekomstig stemgedrag				**Jongens hoger**				**Meisjes hoger**
	Meisjes	**Jongens**	**Verschil**	-10,0	-5,0	0,0	5,0	10,0
Nederland	46,9	46,9	-0,1					
Denemarken	53,1	50,4	**2,6**					
Noordrijn-Westfalen	47,6	46,4	**1,2**					
Noorwegen	54,0	50,9	**3,1**					
Zweden	52,1	50,5	**1,6**					
Houding van leerlingen t.o.v. bescherming milieu				**Jongens hoger**				**Meisjes hoger**
	Meisjes	**Jongens**	**Verschil**	-10,0	-5,0	0,0	5,0	10,0
Nederland	47,6	46,1	**1,5**					
Denemarken	49,4	46,5	**2,9**					
Noordrijn-Westfalen	48,6	47,2	1,4					
Noorwegen	51,8	47,9	**3,9**					
Zweden	51,7	48,4	**3,3**					

Noot. * Burgerschapskennis is gemeten op een andere schaal dan houdingen, waardoor een afwijking van 100 punten vergelijkbaar is aan 10 punten voor houdingen. ** De schaal bij deze grafiek wijkt af vanwege de grootte van de verschillen. Verschilscores in vet (en met donkere balk in de figuur) zijn statistisch significant ($p < 0.05$)

3.2.2 Verschillen naar opleiding ouders

Er zijn diverse manieren om de sociaaleconomische achtergrond (SES) van leerlingen in kaart te brengen: bijvoorbeeld via het beroep van de ouders, het opleidingsniveau van de ouders en/of via het aantal boeken thuis. Uit de internationale ICCS-rapporten van 2016 en 2022 blijkt dat, van deze drie indicatoren, het opleidingsniveau van de ouders het meest samenhangt met de burgerschapscompetenties van jongeren (Schulz et al., 2017, 2023b). Om die reden gebruiken we in deze paragraaf de opleiding van ouders als indicator voor SES. Daarbij wordt onderscheid gemaakt tussen hbo/wo-opgeleiden (hoogste opleiding van één van beide ouders is een afgerond hbo-bachelor-diploma of hoger) en anders opgeleide ouders (havo, vwo, mbo of lager). In Tabel 3.2.2 zijn dezelfde burgerschapscompetenties als in de vorige paragraaf afgezet tegen de verschillen in onderwijsniveau van de ouders; zowel voor Nederland als de vier vergelijkingslanden.

In de lijn met de metingen van 2009 en 2016 beschikken de kinderen van wo/hbo-opgeleide ouders over meer burgerschapskennis dan kinderen van anders opgeleide ouders. Dat geldt voor alle landen in ICCS 2022 als ook voor de vier vergelijkingslanden. De verschillen in kennis van kinderen van wo/hbo-opgeleide en anders opgeleide ouders variëren tussen de landen maar zijn doorgaans groot (enkele tientallen punten op de schaal voor burgerschapskennis).

Voor de schaal institutioneel vertrouwen zien we dat jongeren met ouders met een hbo/wo-opleiding meer vertrouwen hebben in maatschappelijke en politieke instituties. In Noordrijn-Westfalen worden wederom geen verschillen gevonden, terwijl dat in drie andere vergelijkingslanden wel het geval is. Daar hebben jongeren met ouders met een hbo/wo-opleiding meer institutioneel vertrouwen.

Wanneer we kijken naar de opleiding van ouders, worden in Nederland ook verschillen gevonden in de mate waarin jongeren gelijkheid van mannen en vrouwen steunen. Jongeren met hbo/wo-opgeleide ouders steunen vaker deze gelijkheid. Dit is in drie vergelijkingslanden eveneens het geval (Denemarken, Noorwegen en Zweden). In Noordrijn-Westfalen is er geen verschil gevonden. Deze resultaten liggen in lijn met die van eerdere ICCS-metingen in 2009 en 2016 (Munniksma et al., 2017).

Een vergelijkbaar beeld wordt gevonden voor positieve houdingen ten opzichte van immigranten. De houding van jongeren met ouders met een hbo/wo-opleiding is overwegend positiever dan die van jongeren met anders opgeleide ouders. In twee vergelijkingslanden (Noorwegen en Zweden) is dit eveneens het geval; bij twee andere vergelijkingslanden (Denemarken en Noordrijn-Westfalen) zijn er geen verschillen zichtbaar.

Ook wat betreft de tevredenheid over het politieke systeem zien we in Nederland sociaaleconomische verschillen: jongeren met een hbo/wo-opgeleide ouder(s) onderschrijven de positieve stellingen over het politieke systeem in grotere mate dan jongeren met anders opgeleide ouders. In de vergelijkingslanden Noordrijn-Westfalen en Zweden is dat niet het geval, terwijl er in Denemarken en Noorwegen wel sprake is van een verschil naar opleiding ouders.

Jongeren met hbo/wo-opgeleide ouders geven voorts vaker aan te verwachten te gaan stemmen dan jongeren met ouders die een andere opleiding hebben gevolgd. Dit is in de vier vergelijkingslanden eveneens het geval. De verschillen bij toekomstig stemgedrag zijn aanzienlijk hoger dan bij de andere schalen die we hier beschrijven. Blijkbaar speelt de opleiding van de ouders hier een voorname rol.

Ook de inschatting van de eigen burgerschapsvaardigheden (*self-efficacy*) verschilt tussen jongeren met ouders met een verschillende opleiding. Jongeren met ouders die een hbo/wo-opleiding afgerond hebben, hebben een positievere inschatting van de eigen burgerschapsvaardigheden. Dit patroon zien we ook bij de vergelijkingslanden. In de ICCS-studie van 2016 werd voor Nederland eenzelfde verschil geconstateerd.

Ten slotte worden voor houdingen ten aanzien van bescherming van het milieu verschillen gevonden voor de opleiding van de ouders. Jongeren met ouders die een hbo/wo-opleiding afgerond hebben, geven relatief vaker aan dat zij bescherming van het milieu belangrijk vinden. In drie vergelijkingslanden (Denemarken, Noorwegen en Zweden) is dit eveneens het geval; voor Noordrijn-Westfalen vinden we geen verschillen.

Tabel 3.2.2 Verschillen in burgerschapscompetenties naar opleidingsniveau van de ouders

Burgerschapskennis*				**Jongere zonder hbo/wo opgeleide ouder, hoger** / **Jongere met hbo/wo opgeleide ouder, hoger**
	Opleidingsniveau		**Verschil**	
	hbo/wo	**anders**		-100 -50 0 50 100
Nederland	523,0	484,3	**39**	
Denemarken	558,6	529,2	**29**	
Noordrijn-Westfalen	533,0	529,6	3	
Noorwegen	517,7	478,8	**39**	
Zweden	557,0	517,5	**39**	
Vertrouwen in maatschappelijke instituties				**Jongere zonder hbo/wo opgeleide ouder, hoger** / **Jongere met hbo/wo opgeleide ouder, hoger**
	Opleidingsniveau		**Verschil**	
	hbo/wo	**anders**		-10,0 -5,0 0,0 5,0 10,0
Nederland	54,7	52,4	**2,3**	
Denemarken	53,8	52,6	**1,1**	
Noordrijn-Westfalen	53,4	52,5	1,0	
Noorwegen	56,1	53,6	**2,4**	
Zweden	54,0	52,7	**1,3**	
Steun voor gelijkheid van mannen en vrouwen				**Jongere zonder hbo/wo opgeleide ouder, hoger** / **Jongere met hbo/wo opgeleide ouder, hoger**
	Opleidingsniveau		**Verschil**	
	hbo/wo	**anders**		-10,0 -5,0 0,0 5,0 10,0
Nederland	54,1	51,6	**2,5**	
Denemarken	57,1	55,0	**2,1**	
Noordrijn-Westfalen	54,9	54,5	0,5	
Noorwegen	56,0	53,2	**2,8**	
Zweden	57,3	55,1	**2,2**	

Positieve houding ten opzichte van immigranten	Opleidingsniveau		Verschil	Jongere zonder hbo/wo opgeleide ouder, hoger / Jongere met hbo/wo opgeleide ouder, hoger
	hbo/wo	anders		
Nederland	50,5	49,0	**1,5**	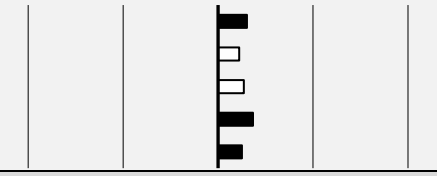
Denemarken	50,7	49,6	1,1	
Noordrijn-Westfalen	52,7	51,4	1,4	
Noorwegen	53,4	51,6	**1,8**	
Zweden	54,2	53,0	**1,3**	

Tevredenheid met het politieke systeem	Opleidingsniveau		Verschil	Jongere zonder hbo/wo opgeleide ouder, hoger / Jongere met hbo/wo opgeleide ouder, hoger
	hbo/wo	anders		
Nederland	54,1	53,0	**1,0**	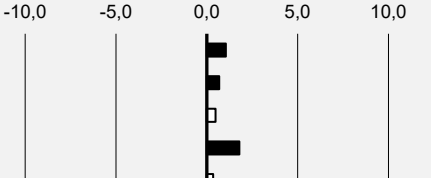
Denemarken	54,8	54,2	**0,7**	
Noordrijn-Westfalen	53,4	52,9	0,5	
Noorwegen	57,3	55,5	**1,8**	
Zweden	54,2	53,8	0,3	

Zelfinschatting eigen burgerschapsvaardigheden (*self-efficacy*)	Opleidingsniveau		Verschil	Jongere zonder hbo/wo opgeleide ouder, hoger / Jongere met hbo/wo opgeleide ouder, hoger
	hbo/wo	anders		
Nederland	49,0	47,3	**1,7**	
Denemarken	52,4	49,7	**2,7**	
Noordrijn-Westfalen	51,0	49,4	**1,5**	
Noorwegen	51,3	48,9	**2,4**	
Zweden	51,6	50,1	**1,5**	

Verwacht toekomstig stemgedrag	Opleidingsniveau		Verschil	Jongere zonder hbo/wo opgeleide ouder, hoger / Jongere met hbo/wo opgeleide ouder, hoger
	hbo/wo	anders		
Nederland	50,6	46,0	**4,6**	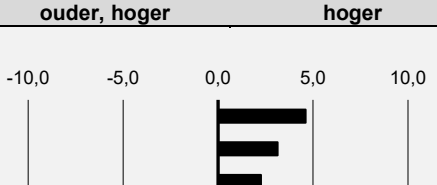
Denemarken	54,2	51,1	**3,1**	
Noordrijn-Westfalen	49,1	46,9	**2,3**	
Noorwegen	53,9	49,7	**4,2**	
Zweden	52,7	49,3	**3,4**	

Houding van leerlingen t.o.v. bescherming milieu	Opleidingsniveau		Verschil	Jongere zonder hbo/wo opgeleide ouder, hoger / Jongere met hbo/wo opgeleide ouder, hoger
	hbo/wo	anders		
Nederland	48,3	46,4	**1,9**	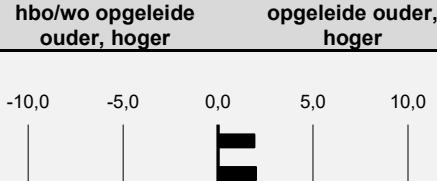
Denemarken	49,5	47,5	**2,0**	
Noordrijn-Westfalen	48,9	47,8	1,2	
Noorwegen	50,6	48,3	**2,3**	
Zweden	50,9	48,8	**2,1**	

Noot. * Burgerschapskennis is gemeten op een andere schaal dan houdingen, waardoor een afwijking van 100 punten vergelijkbaar is aan 10 punten voor houdingen. Verschilscores in vet (en met donkere balk in de figuur) zijn statistisch significant ($p < 0.05$)

3.2.3 Verschillen naar migratieachtergrond

In Tabel 3.2.3 worden de burgerschapscompetenties van leerlingen met een migratieachtergrond (van wie minstens één van de ouders in een ander land dan Nederland geboren is) vergeleken met die van leerlingen zonder migratieachtergrond (waarbij beide ouders in Nederland geboren zijn).

Net als in de meting van 2016 (Munniksma et al., 2017) hebben leerlingen met een migratieachtergrond in alle landen in ICCS 2022 en in de groep vergelijkingslanden minder burgerschapskennis dan leerlingen zonder migratieachtergrond. Ook Nederlandse jongeren met een migratieachtergrond hebben gemiddeld genomen substantieel minder burgerschapskennis dan hun leeftijdsgenoten zonder migratieachtergrond. In de vergelijkingslanden zijn de verschillen tussen jongeren nog groter, met name in Zweden is dat het geval (77 punten versus 40 punten in Nederland).

Ook voor de schaal institutioneel vertrouwen zijn er in Nederland verschillen gevonden voor migratieachtergrond. Jongeren met een migratieachtergrond hebben minder institutioneel vertrouwen dan hun leeftijdsgenoten zonder migratieachtergrond. Dit is in lijn met de Nederlandse resultaten van 2016. Ook in de vergelijkingslanden worden deze verschillen gevonden.

In Nederland steunen jongeren zonder migratieachtergrond gelijkheid van vrouwen en mannen in grotere mate dan de groep met een migratieachtergrond. Dit is in de vergelijkingslanden eveneens het geval. In 2016 zagen we geen statistisch betekenisvol verschil in de score tussen de groepen jongeren met of zonder migratieachtergrond.

Als het gaat om de houding ten opzichte van immigranten, constateren we allereerst dat het overgrote merendeel van de jongeren met en zonder migratieachtergrond blijk geeft van een positieve houding. Wel zien we dat zowel in Nederland als in drie van de vergelijkingslanden de houding onder jongeren mét een migratieachtergrond positiever is dan bij jongeren zonder migratieachtergrond. Alleen Noordrijn-Westfalen is geen verschil tussen de groepen vastgesteld.

Voor de tevredenheid over het politieke systeem bestaan in Nederland geen verschillen tussen jongeren met of zonder een migratieachtergrond. Onder beide groepen jongeren is de steun relatief hoog. In drie vergelijkingslanden is dit eveneens het geval (Noorwegen, Noordrijn-Westfalen en Zweden). In Denemarken is de tevredenheid onder jongeren zonder migratieachtergrond hoger.

Wat betreft het toekomstig stemgedrag bestaan in Nederland verschillen tussen jongeren naargelang hun migratieachtergrond. Jongeren zonder migratieachtergrond geven vaker aan te verwachten te gaan stemmen dan jongeren met een migratieachtergrond. Dit is in de vergelijkingslanden eveneens het geval. De verschillen zijn in alle vijf de landen groot.

De inschatting van de eigen burgerschapsvaardigheden (*self-efficacy*) verschilt in Nederland eveneens tussen jongeren met en zonder migratieachtergrond. Jongeren met een migratieachtergrond hebben een positievere inschatting van de eigen burgerschapsvaardigheden. Dit is in Zweden eveneens het geval; in de andere drie vergelijkingslanden zijn geen verschillen gevonden.

Voor houdingen ten aanzien van bescherming van het milieu worden in Nederland geen verschillen gevonden voor migratieachtergrond. Hetzelfde zien we in drie vergelijkingslanden. Alleen in Noordrijn-Westfalen worden verschillen gevonden: jongeren zonder een migratieachtergrond steunen de bescherming van het milieu meer.

Tabel 3.2.3 Verschillen in burgerschapscompetenties naar migratieachtergrond

Burgerschapskennis*				**Jongere met migratieachtergrond hoger** / **Jongere zonder migratieachtergrond hoger**
	Migratieachtergrond		**Verschil**	
	wel	**geen**		-100 -50 0 50 100
Nederland	474,7	514,7	**40**	
Denemarken	501,7	565,2	**63**	
Noordrijn-Westfalen	487,0	554,1	**67**	
Noorwegen	492,1	543,8	**52**	
Zweden	508,0	585,0	**77**	
Vertrouwen in maatschappelijke instituties				**Jongere met migratieachtergrond hoger** / **Jongere zonder migratieachtergrond hoger**
	Migratieachtergrond		**Verschil**	
	wel	**geen**		-10,0 -5,0 0,0 5,0 10,0
Nederland	50,2	53,2	**3,0**	
Denemarken	49,7	53,2	**3,5**	
Noordrijn-Westfalen	50,7	53,4	**2,7**	
Noorwegen	53,2	55,5	**2,3**	
Zweden	52,3	53,8	**1,5**	
Steun voor gelijkheid van mannen en vrouwen				**Jongere met migratieachtergrond hoger** / **Jongere zonder migratieachtergrond hoger**
	Migratieachtergrond		**Verschil**	
	wel	**geen**		-10,0 -5,0 0,0 5,0 10,0
Nederland	50,2	52,4	**2,2**	
Denemarken	52,6	55,7	**3,0**	
Noordrijn-Westfalen	52,1	55,7	**3,5**	
Noorwegen	52,8	55,5	**2,7**	
Zweden	53,3	57,4	**4,1**	

Positieve houding ten opzichte van immigranten	Migratieachtergrond		Verschil	Jongere met migratieachtergrond hoger / Jongere zonder migratieachtergrond hoger
	wel	geen		-10,0 -5,0 0,0 5,0 10,0
Nederland	51,6	49,0	**-2,6**	
Denemarken	52,8	49,4	**-3,4**	
Noordrijn-Westfalen	51,4	51,6	0,2	
Noorwegen	55,0	52,3	**-2,6**	
Zweden	56,8	52,7	**-4,1**	

Tevredenheid met het politieke systeem	Migratieachtergrond		Verschil	Jongere met migratieachtergrond hoger / Jongere zonder migratieachtergrond hoger
	wel	geen		-10,0 -5,0 0,0 5,0 10,0
Nederland	52,9	53,3	0,4	
Denemarken	53,0	54,5	**1,5**	
Noordrijn-Westfalen	53,1	52,7	-0,4	
Noorwegen	56,8	56,6	-0,2	
Zweden	54,6	53,9	-0,7	

Zelfinschatting eigen burgerschapsvaardigheden (*self-efficacy*)	Migratieachtergrond		Verschil	Jongere met migratieachtergrond hoger / Jongere zonder migratieachtergrond hoger
	wel	geen		-10,0 -5,0 0,0 5,0 10,0
Nederland	48,6	47,4	**-1,2**	
Denemarken	49,8	50,2	0,3	
Noordrijn-Westfalen	49,2	49,6	0,4	
Noorwegen	51,0	50,2	-0,7	
Zweden	52,5	50,5	**-2,0**	

Verwacht toekomstig stemgedrag	Migratieachtergrond		Verschil	Jongere met migratieachtergrond hoger / Jongere zonder migratieachtergrond hoger
	wel	geen		-10,0 -5,0 0,0 5,0 10,0
Nederland	43,2	47,4	**4,2**	
Denemarken	48,0	52,1	**4,1**	
Noordrijn-Westfalen	43,3	48,7	**5,4**	
Noorwegen	48,7	53,1	**4,4**	
Zweden	48,8	52,1	**3,2**	

Houding van leerlingen t.o.v. bescherming milieu	Migratieachtergrond		Verschil	Jongere met migratieachtergrond hoger / Jongere zonder migratieachtergrond hoger
	wel	geen		-10,0 -5,0 0,0 5,0 10,0
Nederland	46,1	46,9	0,8	
Denemarken	47,2	48,0	0,8	
Noordrijn-Westfalen	46,8	48,4	**1,7**	
Noorwegen	50,1	49,7	-0,4	
Zweden	50,0	50,0	0,0	

Noot. * Burgerschapskennis is gemeten op een andere schaal dan houdingen, waardoor een afwijking van 100 punten vergelijkbaar is aan 10 punten voor houdingen. Verschilscores in vet (en met donkere balk in de figuur) zijn statistisch significant ($p < 0.05$)

3.3 Burgerschapscompetenties van leerlingen in verschillende onderwijsniveaus

In deze paragraaf wordt bekeken in hoeverre vmbo-, havo- en vwo-leerlingen verschillen in kennis en houdingen op het terrein van burgerschap.

Figuur 3.1 laat de verschillen in burgerschapscompetenties tussen de verschillende onderwijsniveaus (tracks) zien. Van de schalen die ook in 2016 bevraagd zijn, zijn in een lichtere tint ook de resultaten weergegeven. Voor burgerschapskennis is het beeld vergelijkbaar met dat van 2016. Toen werd gewaarschuwd dat de verschillen tussen leerlingen in vmbo, havo en vwo gegroeid waren ten opzichte van 2009. We zien nu dat het beeld stabiel blijft: leerlingen in de havo scoren (net als in 2016) hoger op burgerschapskennis dan leerlingen in het vmbo, en leerlingen in het vwo scoren op hun beurt (net als in 2016) hoger dan leerlingen in de havo.

Burgerschapshoudingen hangen minder duidelijk samen met schooltype. Ook daar komt echter een vergelijkbaar patroon als voor burgerschapskennis naar voren. De houding van vwo-leerlingen ten aanzien van burgerschap is over de hele linie positiever dan die van leerlingen in het vmbo. Ook de score van leerlingen in de havo is bij bijna alle houdingen positiever dan die van leerlingen in het vmbo; met uitzondering van de zelfinschatting van burgerschapsvaardigheid waarvoor beide groepen leerlingen vergelijkbare resultaten laten zien. Tussen leerlingen in de havo en het vwo vinden we in drie van de zeven gevallen verschillen. Vwo-leerlingen hebben relatief meer vertrouwen in maatschappelijke instituties, een hoger verwacht toekomstig stemgedrag, en een positievere houding ten opzichte van milieubescherming.

Voor vier van de zeven houdingen kunnen we de resultaten tevens vergelijken met die uit 2016. In de eerste plaats gold ook in 2016 dat de verschillen tussen schooltypen minder aanwezig zijn bij burgerschapshoudingen dan bij burgerschapskennis. Voor wat betreft het steunen van gelijkheid van mannen en vrouwen en verwacht toekomstig stemgedrag is het beeld onveranderd: de steun daarvoor is onder havo en (in nog hogere mate onder) vwo leerlingen groter. Waar het beeld wel is veranderd, zijn de verschillen tussen groepen toegenomen. In tegenstelling tot in 2016 zijn er nu ook verschillen in de mate waarin leerlingen vertrouwen hebben in maatschappelijke en politieke instituties: vwo-leerlingen hebben daar nu meer vertrouwen in dan leerlingen in de havo, die op hun beurt meer vertrouwen hebben in deze instituties dan leerlingen in het vmbo. Ook vinden we nu, in tegenstelling tot in 2016, dat vwo-leerlingen een hogere zelfinschatting van hun burgerschapsvaardigheid hebben dan vmbo-leerlingen.

Figuur 3.1 Verschillen in gemiddelde burgerschapscompetenties naar onderwijsniveau

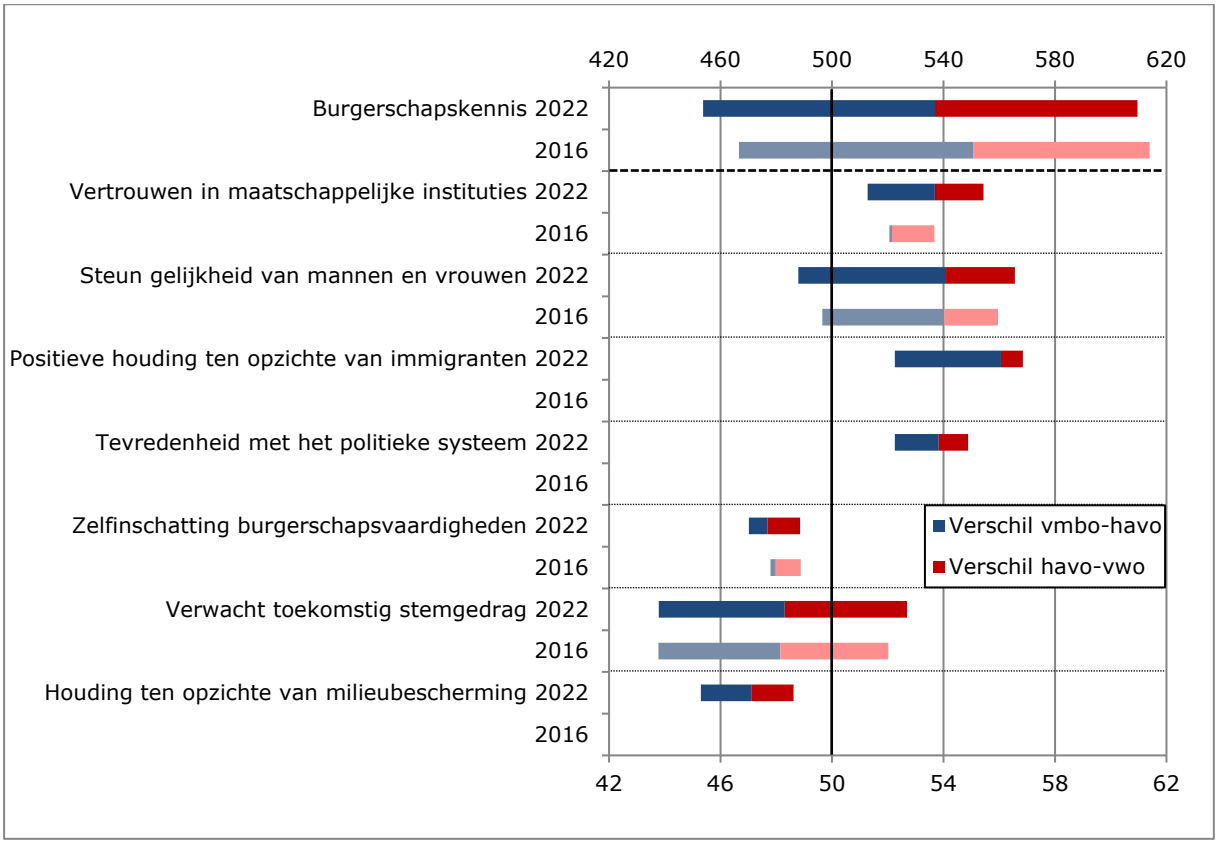

3.4 Samenvatting

Verschillen tussen jongeren in burgerschapskennis hangen (sterk) samen met de achtergrondkenmerken van leerlingen. De verschillen in burgerschapskennis tussen Nederlandse jongeren met ouders met een hbo of wetenschappelijke opleiding en ouders met een andere opleiding (bijv. mbo of voortgezet onderwijs), en tussen leerlingen met en zonder migratieachtergrond zijn in Nederland relatief groot. Deze ongelijkheid, die ook in 2009 en 2016 is vastgesteld, is blijven bestaan. Tussen meisjes en jongens zien we (anders dan in 2016 toen meisjes blijk gaven van meer burgerschapskennis) geen verschillen meer in burgerschapskennis.

Jongens en meisjes verschillen wel wat betreft een aantal burgerschapshoudingen. De houding ten aanzien van ‘ondersteuning voor gelijkheid van mannen en vrouwen’, de houding ten opzichte van migranten, en de houding ten aanzien van de bescherming van het milieu is voor Nederlandse meisjes positiever dan voor jongens. Voor houdingen ten opzichte van het politieke systeem geldt het tegenovergestelde: jongens staan daar positiever in dan meisjes.

Over het algemeen geldt dat de gemiddelde scores op de houdingsschalen ook hoger zijn (of meer positief) voor jongeren zonder migratieachtergrond in vergelijking met jongeren

met een migratieachtergrond en tussen jongeren met hbo/wo-opgeleide ouder(s) en jongeren met anders opgeleide ouder(s). Jongeren met een migratieachtergrond schatten hun burgerschapsvaardigheden hoger in en tonen ook een positievere houding ten opzichte van immigranten. Dit laat onverlet dat veel jongeren over deze thema's positieve houdingen bezitten. Jongeren in de vergelijkingslanden laten over het algemeen eenzelfde beeld zien.

Tussen leerlingen in vmbo, havo en vwo zijn er aanzienlijke verschillen in kennis, waarbij leerlingen in het vwo het hoogst scoren, gevolgd door de havo. Deze verschillen zijn substantieel, en sinds 2016 niet kleiner geworden. De verschillen in burgerschapshoudingen tussen jongeren van verschillende onderwijsniveaus zijn aanmerkelijk kleiner dan die in kennis. Waar er verschillen zijn, zijn die ten gunste van leerlingen in het vwo en (in mindere mate) de havo. Dit geldt voor het steunen van gelijkheid van mannen en vrouwen, verwacht toekomstig stemgedrag, en vertrouwen in maatschappelijke en politieke instituties. Ten slotte is het vertrouwen in de eigen burgerschapsvaardigheden onder vwo-leerlingen het grootst.

4. Burgerschapscompetenties: de rol van de school

- Leerlingen in Nederland geven minder vaak aan dan leerlingen in andere landen op school te leren over verschillende burgerschapsonderwerpen.
- Nederlandse leerlingen geven vooral aan te leren over milieubescherming en betrouwbaarheid van online-informatie.
- Over lokale democratie en de bescherming van burgerrechten vinden Nederlandse leerlingen dat ze relatief weinig leren.
- Alleen bij informatie over de economie en hoe je kan nagaan of online-informatie betrouwbaar is, is de Nederlandse score gelijk aan het internationale gemiddelde.
- Leerlingen in Nederland hebben minder dan in andere landen en minder dan in 2016 het gevoel dat er een open klasklimaat voor discussie is. In de vergelijkingslanden scoren leerlingen boven het gemiddelde, en dus ruim hoger dan Nederlandse leerlingen. Ook in de vergelijkingslanden is echter een daling zichtbaar.
- Leraren voelen zich over het algemeen goed voorbereid om burgerschapsonderwijs te geven, maar minder dan in andere landen. Dit geldt met name voor onderwerpen die zijn verbonden met democratie, rechtsstaat, politiek en diversiteit.
- De overgrote meerderheid van leraren geeft aan dat leerlingen leren kritisch en zelfstandig te denken. Voor het overgrote deel van de andere onderwerpen en vaardigheden gerelateerd aan burgerschap is dat percentage iets meer dan de helft van de leraren, en daarmee lager dan zowel internationaal gemiddeld als in de vergelijkingslanden.
- De verschillen tussen scholen zijn in Nederland relatief groot en hangen voor een belangrijk deel samen met verschillen in achtergrondkenmerken van leerlingen.
- Ervaren openheid van het klasklimaat hangt positief samen met burgerschapskennis.
- De burgerschapskennis van Nederlandse leerlingen verschilt sterk tussen scholen, wat voor een belangrijk deel samenhangt met selectie in verschillende schooltypen op relatief jonge leeftijd.
- Verwacht stemgedrag hangt positief samen met mediagebruik, ervaring met maatschappelijke participatie en vertrouwen in maatschappelijke instituties.

4.1 Introductie

Burgerschap gaat niet alleen over ‘later’, maar ook over deelname en betrokkenheid van jongeren ‘hier en nu’. De school is daar onderdeel van en speelt bovendien een rol bij de verwerving van burgerschapscompetenties. Dat kan op allerlei manieren, bijvoorbeeld door les te geven over burgerschapsonderwerpen, door een open en veilig klas- en schoolklimaat te creëren en door het benutten van mogelijkheden om met burgerschap te oefenen (Campbell, 2019; Donbavand & Hoskins, 2022). In dit hoofdstuk staat burgerschapsonderwijs centraal. Paragraaf 4.2 geeft een overzicht hoe scholen in Nederland daaraan vormgeven, met specifiek aandacht voor verschillen tussen leerlingen al naar gelang schooltype (vmbo, havo, vwo). In de daaropvolgende paragrafen gaan we in op de ervaringen en intenties rond burgerschapsonderwijs van respectievelijk leerlingen, leraren en schoolleiders (§4.3, 4.4 en 4.5). We besteden in het bijzonder aandacht aan de thema’s ‘inspraak van leerlingen’, ‘omgaan met diversiteit’ en ‘zorg voor het milieu’. Vervolgens kijken we in de paragrafen 4.6 en 4.7 in hoeverre aspecten van burgerschapsonderwijs gerelateerd zijn aan burgerschapskennis en de verwachting van leerlingen om in de toekomst (geïnformeerd) te gaan stemmen bij verkiezingen.

4.2 Het burgerschapsonderwijs op scholen in Nederland

In deze paragraaf geven we een eerste schets, van de activiteiten gericht op burgerschap in de klas en op school, zoals die er zijn volgens leerlingen, leraren en schoolleiders. In de paragrafen hierna wordt dit verder wordt uitgewerkt.

Tabel 4.2.1 bevat een overzicht van de metingen rond hoe leerlingen het burgerschapsonderwijs ervaren, hoe leraren daar vorm aan geven, en hoe schoolleiders dit organiseren. Leerlingen antwoorden het minst vaak positief over deelname aan burgerschapsactiviteiten op school (28%), en het vaakst positief over de perceptie over de leraar-leerling relatie (79%). Ten aanzien van de andere schalen antwoorden leerlingen in ongeveer de helft van de gevallen positief. Die percentages zijn over het algemeen lager dan in de vergelijkingslanden. Voor de schalen die op dezelfde wijze in 2016 bevraagd zijn, is dat beeld gelijk gebleven.

Het beeld ten aanzien van leraren laat zien dat zij minst vaak positief antwoorden over het uitvoeren van duurzaamheidactiviteiten in de klas (10%), en het vaak over hun eigen bekwaamheid ten aanzien van het onderwijzen van burgerschap. Voor alle schalen is het percentage positieve antwoorden van leraren lager dan het gemiddelde van de

vergelijkingslanden. Het beeld is onveranderd ten opzichte van 2016 voor de twee schalen die toen op dezelfde wijze bevraagd werden.

Schoolleiders antwoorden op de meeste vragen rond de organisatie van burgerschap op school in ongeveer de helft of minder van de gevallen een positief antwoord. De scores blijven op vier van de vijf onderdelen achter bij het beeld van het burgerschapsonderwijs dat schoolleiders in de vergelijkingslanden schetsen.

Tabel 4.2.2 laat de verschillen in schaalscores voor burgerschapsonderwijs tussen vmbo, havo en vwo zien. De tabel laat een aantal verschillen tussen vmbo- havo en vwo-leerlingen zien. De ervaring van leerlingen met burgerschapsonderwijs op school verschilt vooral wat betreft de mate waarin zij ervaren te leren over burgerschap, deelnemen aan burgerschapsactiviteiten op school en in hoeverre er een open klasklimaat voor discussie heerst. Leerlingen in vmbo en vwo ervaren meer te leren over burgerschap op school dan leerlingen in de havo. Leerlingen in het vmbo geven minder vaak aan deel te nemen aan burgerschapsactiviteiten op school dan leerlingen in havo en vwo, en leerlingen in het vwo ook vaker dan in de havo. Ook wat betreft de openheid van het klasklimaat voor discussie ervaren leerlingen in de havo die meer open dan in het vmbo, en in vwo meer dan beide.

Vergeleken met leerlingen in de havo is de bereidheid tot participatie in schoolactiviteiten van vwo-leerlingen groter en de perceptie over de relatie met hun docenten positiever. Beide aspecten verschillen niet tussen leerlingen in het vmbo en de havo. De houding van leerlingen ten aanzien van participatie en inspraak verschilt niet tussen de schooltypen.

Tabel 4.2.1 Burgerschapsonderwijs in Nederland en vergelijkingslanden, in percentages

Respondenten	Schaal	Gem. % positief 2022 Nederland	Gem. % positief 2022 vergelijkings-landen	Gem. % positief 2016 Nederland	Gem. % positief 2016 vergelijkings-landen	Gemiddeld % positief 2022 Nederland	Meer informatie in
leerlingen	Leren over burgerschap op school	42%	62%				Tabel 4.3.1
leerlingen	Deelname aan burgerschapsactiviteiten op school	28%	50%				Tabel 4.3.2
leerlingen	Houdingen ten opzichte van participatie en inspraak	54%	63%				Tabel 4.3.3
leerlingen	Bereidheid tot participatie in schoolactiviteiten	40%	51%	37%	52%		Tabel 4.3.4 en 4.3.5
leerlingen	Openheid van klasklimaat voor discussie	57%	72%	62%	75%		Tabel 4.3.6
leerlingen	De perceptie van leerling over leraar-leerling relaties	79%	83%	80%	85%		Tabel 4.3.7
leraren	Bekwaamheid voor het onderwijzen van burgerschap	76%	88%	76%	91%		Tabel 4.4.2
leraren	Burgerschapsactiviteiten in de klas	39%	51%				Tabel 4.4.3
leraren	Activiteiten gerelateerd aan diversiteit in de klas	60%	78%				Tabel 4.4.4
leraren	Duurzaamheidsactiviteiten in de klas	10%	19%	8%	15%		Tabel 4.4.5
schoolleiders	Burgerschapsactiviteiten in de lokale gemeenschap	40%	46%				Tabel 4.5.1
schoolleiders	Inspraak van leerlingen op school	53%	70%				Tabel 4.5.2
schoolleiders	Activiteiten gerelateerd aan diversiteit op school	50%	50%				Tabel 4.5.3
schoolleiders	Milieubewuste maatregelen op school	31%	52%				Tabel 4.5.4
schoolleiders	Duurzaamheidsactiviteiten op school	49%	58%				Tabel 4.5.5

Noot. Vergelijking met 2016 is alleen mogelijk wanneer de items onveranderd zijn. Schalen waar aanpassingen hebben plaatsgevonden worden niet vergeleken.

Tabel 4.2.2 Schaalscores ervaren burgerschapsonderwijs door leerlingen naar schooltype

Schaal	Gem. alle schooltypen	vmbo	havo	vwo	Verschil vmbo-havo	Verschil havo-vwo
Leren over burgerschap op school	43,14	43,32	41,06	44,44	**-2,26**	**3,38**
Deelname aan burgerschapsactiviteiten op school	42,71	40,92	42,99	46,05	**2,07**	**3,06**
Houding van leerlingen ten aanzien van participatie en inspraak	45,92	45,25	46,01	47,03	0,75	1,02
Bereidheid tot participatie in schoolactiviteiten	42,71	42,75	41,99	44,31	-0,77	**2,32**
Openheid van klasklimaat voor discussie	45,73	43,71	45,94	49,57	**2,23**	**3,63**
De perceptie van leerling over docent-leerling relaties	49,03	47,83	49,15	51,44	1,31	**2,29**

4.3 Ervaren burgerschapsonderwijs

ICCS 2022 brengt het beeld dat leerlingen hebben over het burgerschapsaanbod op hun school in kaart. We kijken in deze paragraaf allereerst naar hoe leerlingen verschillende activiteiten in het kader van burgerschapsonderwijs ervaren. Eerder onderzoek onderstreept het belang van de onderwijservaringen van leerlingen in relatie tot hun burgerschapscompetenties. Als leerlingen zich deel van de school voelen, aangeven dat er naar ze geluisterd wordt en een open discussieklimaat met ruimte voor eigen onderwerpen, afwijkende meningen en verschillende perspectieven ervaren, zijn leerlingen positiever over de eigen burgerschapscompetenties (Coopmans et al., 2020).

4.3.1 Leren over burgerschap op school

Leerlingen hebben aangegeven hoeveel ze op school over verschillende burgerschapsonderwerpen hebben geleerd (zie Tabel 4.3.1 voor de percentages per onderwerp). Bij veel onderwerpen geeft een behoorlijke groep leerlingen aan dat zij hierover op school geleerd heeft. Toch valt op dat bij de meeste (namelijk zeven van de negen) onderwerpen leerlingen in Nederland minder vaak aangeven dat zij hierover geleerd hebben in vergelijking met het gemiddelde van alle deelnemende landen. Het gaat om een verschil van meer dan 10 procent. Alleen de percentages voor de onderwerpen ‘hoe de economie werkt’ en ‘hoe je kan nagaan of online-informatie betrouwbaar is’, zijn gelijk aan het internationale gemiddelde. In de vergelijkingslanden liggen de percentages bij veel onderwerpen juist boven het internationale gemiddelde. Vergelijkingen van de verschillende onderwerpen binnen Nederland laat daarentegen hogere percentages zien voor ‘hoe je het milieu kunt beschermen’ en ‘hoe je kan nagaan of online-informatie betrouwbaar is’. Ongeveer twee derde van de Nederlandse leerlingen geeft aan gemiddeld tot veel over deze twee onderwerpen te hebben geleerd op school. Lage percentages zijn binnen Nederland te zien voor ‘hoe je kandidaat wordt voor gemeenteraadsverkiezingen’ (12%) en ‘hoe burgerrechten in Nederland beschermd worden’ (28%).

Tabel 4.3.1 Leren over burgerschap op school

Land	Percentage leerlingen dat aangeeft gemiddeld tot veel over de volgende onderwerpen te hebben geleerd: Hoe burgers bij lokale of nationale verkiezingen kunnen stemmen %			Hoe wetten worden ingevoerd en worden gewijzigd in <land> %			Hoe je het milieu kunt beschermen %			Hoe je bij kunt dragen aan het oplossen van problemen in de lokale gemeenschap %			Hoe burgerrechten in < land> beschermd worden %			Politieke kwesties en gebeurtenissen in andere landen %			Hoe de economie werkt %			Hoe je kan nagaan of online informatie betrouwbaar is %			Hoe je kandidaat wordt voor lokale verkiezingen %			Gemiddelde schaalscore leren burgerschap op school		
Nederland	40	(1,4)	▼	32	(1,6)	▼	67	(1,5)	▼	29	(1,1)	▼	28	(1,4)	▼	48	(1,4)	▽	57	(1,9)		62	(1,7)		12	(0,9)	▼	43	(0,4)	▼
Denemarken	64	(1,6)	△	68	(1,4)	▲	74	(1,1)	▽	43	(0,9)	▽	52	(1,3)	▽	65	(1,3)	▲	67	(1,5)	▲	69	(1,3)	△	31	(1,3)		50	(0,2)	△
Noordrijn-Westfalen	69	(1,4)	▲	58	(1,7)	△	78	(1,0)	▽	43	(1,2)	▽	54	(1,4)	▽	75	(1,1)	▲	71	(1,4)	▲	52	(1,9)	▽	30	(1,2)		50	(0,3)	
Noorwegen	75	(0,8)	▲	54	(1,0)		86	(0,7)	△	64	(0,9)	▲	66	(1,1)	△	79	(0,8)	▲	52	(1,2)		83	(0,8)	▲	34	(1,0)	△	52	(0,2)	▲
Zweden	66	(1,6)	▲	83	(1,5)	▲	83	(1,1)		55	(1,5)	△	69	(1,4)	▲	75	(1,0)	▲	58	(1,6)	△	78	(1,3)	▲	21	(1,1)	▽	52	(0,4)	▲
Brazilië	58	(0,9)		61	(0,9)		83	(0,8)		65	(0,8)		66	(0,9)		58	(1,0)		69	(0,9)		65	(0,9)		28	(0,9)		51	(0,2)	△
Bulgarije	53	(1,2)		50	(1,2)	▽	81	(1,0)		52	(1,2)		53	(1,2)	▽	41	(1,1)	▼	49	(1,3)	▽	66	(0,9)	△	30	(1,2)		47	(0,3)	▽
Colombia	75	(0,9)	▲	60	(1,0)	△	88	(0,8)	△	73	(1,1)	▲	78	(1,0)	▲	56	(1,0)	△	73	(1,0)	▲	59	(0,9)	▽	51	(1,3)	▲	53	(0,3)	▲
Cyprus	40	(1,0)	▼	39	(1,0)	▼	81	(0,8)		44	(0,9)	▽	40	(0,8)	▼	43	(1,0)	▽	42	(1,0)	▼	58	(1,1)	▽	27	(1,0)		45	(0,3)	▼
Estland	37	(1,7)	▼	41	(2,0)	▼	70	(1,1)	▼	49	(1,2)	▽	47	(1,6)	▼	48	(1,7)	▽	40	(1,7)	▼	60	(1,6)		18	(1,5)	▼	45	(0,4)	▼
Frankrijk	47	(1,2)	▽	53	(1,2)		66	(1,2)	▼	33	(1,0)	▼	60	(1,1)		53	(1,1)		46	(1,2)	▽	53	(1,4)	▽	19	(0,9)	▽	46	(0,2)	▼
Italië	61	(1,4)	△	61	(1,6)	△	91	(0,7)	▲	57	(1,0)	△	74	(1,1)	▲	70	(1,5)	▲	62	(1,3)	△	68	(1,4)	△	19	(1,1)	▽	51	(0,3)	△
Kroatië	53	(1,4)		42	(1,4)	▼	89	(0,8)	△	50	(1,5)		50	(1,6)	▽	43	(1,6)	▽	26	(1,3)	▼	66	(1,4)	△	20	(1,1)	▽	47	(0,3)	▽
Letland	32	(1,2)	▼	39	(1,2)	▼	76	(0,9)	▽	37	(1,2)	▼	39	(1,0)	▼	43	(1,3)	▽	58	(1,4)	△	54	(1,2)	▽	18	(0,9)	▼	45	(0,3)	▼
Litouwen	44	(1,2)	▼	45	(1,1)	▽	85	(0,7)	△	48	(1,3)	▽	46	(1,2)	▼	55	(1,3)		45	(1,1)	▽	53	(1,3)	▽	20	(0,9)	▽	46	(0,3)	▼
Malta	45	(2,1)	▽	44	(1,5)	▽	81	(1,7)		52	(1,7)		54	(1,4)	▽	40	(1,4)	▼	48	(1,5)	▽	66	(1,6)	△	22	(1,2)	▽	47	(0,3)	▽
Polen	35	(1,4)	▼	48	(1,2)	▽	79	(0,9)	▽	49	(1,0)	▽	60	(1,1)		58	(1,2)	△	58	(1,0)	△	47	(1,1)	▼	32	(1,2)	△	48	(0,3)	
Roemenië	70	(1,5)	▲	62	(1,7)	△	85	(1,1)	△	57	(1,4)	△	69	(1,8)	▲	45	(1,4)	▽	70	(1,3)	▲	63	(1,8)		38	(2,1)	△	51	(0,3)	△
Servië	43	(1,4)	▼	40	(1,5)	▼	83	(0,8)	△	47	(1,3)	▽	52	(1,4)	▽	31	(1,3)	▼	42	(1,1)	▼	53	(1,4)	▽	19	(1,0)	▽	45	(0,3)	▼
Sleeswijk-Holstein	54	(2,9)		43	(2,0)		74	(1,5)		38	(1,6)		44	(2,1)		71	(2,0)		60	(2,3)		49	(2,2)		22	(1,8)		47	(0,5)	▽
Slovenië	76	(0,9)	▲	74	(0,9)	▲	79	(0,8)	▽	66	(1,1)	▲	71	(1,0)	▲	59	(1,1)	△	72	(0,8)	▲	62	(1,0)		47	(1,1)	▲	50	(0,3)	△
Slowakije	68	(1,3)	▲	63	(1,4)	▲	84	(0,9)	△	57	(1,2)	△	69	(1,3)	▲	56	(1,5)	△	63	(1,2)	△	61	(1,4)		39	(1,3)	▲	52	(0,2)	▲
Spanje	38	(1,0)	▼	34	(1,0)	▼	81	(1,0)		44	(1,0)	▽	46	(1,0)	▼	39	(1,1)	▼	41	(1,2)	▼	50	(1,2)	▼	15	(0,8)	▼	45	(0,2)	▼
Taiwan	88	(0,7)	▲	87	(0,7)	▲	88	(0,7)	△	74	(0,9)	▲	89	(0,7)	▲	70	(0,8)	▲	65	(0,9)	▲	88	(0,7)	▲	69	(0,8)	▲	59	(0,3)	▲
Gemiddelde ICCS 2022	54	(0,3)		53	(0,3)		81	(0,2)		52	(0,3)		58	(0,3)		53	(0,3)		53	(0,3)		62	(0,3)		28	(0,3)		49	(0,1)	

4.3.2 Deelname aan burgerschapsactiviteiten op school

Leerlingen hebben ook aangegeven in hoeverre ze hebben deelgenomen aan verschillende activiteiten op school die kunnen bijdragen aan de verwerving van burgerschapscompetenties. Tabel 4.3.2 geeft voor drie activiteiten het percentage leerlingen weer dat hieraan heeft deelgenomen. Bijna de helft van de Nederlandse leerlingen geeft aan wel eens gestemd te hebben voor een klassenvertegenwoordiger, schoolparlement of leerlingenraad en ongeveer een kwart geeft aan zich hiervoor wel eens kandidaat te hebben gesteld. Bijna een derde van de Nederlandse leerlingen heeft naar eigen zeggen wel eens meebeslist over hoe zaken op school geregeld worden. Voor alle drie activiteiten geldt dat het percentage duidelijk lager is dan het internationale gemiddelde. Het verschil met de vergelijkingslanden is nog groter: voor deze landen zijn de percentages namelijk hoger dan het internationale gemiddelde. Het aandeel Nederlandse leerlingen dat aangeeft aan de genoemde activiteiten te hebben deelgenomen is vergelijkbaar met 2009 en 2016. Alleen het percentage Nederlandse leerlingen dat aangeeft wel eens te hebben meebeslist over hoe zaken op school geregeld worden, is in 2022 iets hoger dan in 2016. De vergelijking met 2016 en 2009 laat bij de vergelijkingslanden een wisselend beeld zien: soms is er sprake van een afname, soms een toename.

Tabel 4.3.2 Deelname aan democratische activiteiten op school

Land	Percentage leerlingen dat aangeeft deel te hebben genomen aan de volgende activiteiten:																	
	Stemmen voor klassenvertegenwoordiger, schoolparlement of leerlingenraad										Kandidaat zijn voor klassenvertegenwoordiger, schoolparlement of leerlingenraad									
	2022			2016		2009		Verschil 2022—2016		Verschil 2022—2009		2022			2016		2009		Verschil 2022—2016		Verschil 2022—2009	
Nederland	47	(2,0)	▼	51	(2,3)	52	(4,5)	-4	(3,0)	-4	(3,6)	24	(1,1)	▼	21	(1,3)	22	(2,5)	3	(1,7)	2	(2,0)
Denemarken	82	(1,2)	△	80	(1,1)	73	(1,1)	2	(1,6)	**8**	(1,7)	51	(1,1)	△	50	(1,0)	49	(1,0)	1	(1,5)	2	(1,5)
Noordrijn-Westfalen	88	(0,6)	▲			-				-		65	(1,2)	▲			-				-	
Noorwegen	86	(0,6)	△	93	(0,4)	90	(0,8)	**-7**	(0,8)	**-4**	(1,0)	51	(0,8)	△	58	(0,8)	59	(1,0)	**-7**	(1,1)	**-8**	(1,3)
Zweden	83	(1,0)	△	89	(0,8)	85	(0,9)	**-6**	(1,3)	**-3**	(1,4)	53	(1,2)	△	47	(0,8)	40	(1,0)	**6**	(1,5)	**12**	(1,6)
Brazilië	65	(1,8)										32	(1,2)									
Bulgarije	52	(1,7)	▼	56	(1,7)	52	(1,9)	-4	(2,4)	1	(2,5)	34	(1,2)	▼	37	(1,3)	34	(1,1)	-3	(1,8)	0	(1,6)
Colombia	89	(0,8)	▲	90	(0,8)	90	(0,5)	-1	(1,1)	-1	(1,0)	43	(1,0)	▽	42	(1,1)	44	(0,8)	1	(1,5)	-1	(1,3)
Cyprus	81	(0,8)	△	-		71	(0,8)	-		**10**	(1,2)	70	(0,8)	▲	-		67	(1,0)	-		**3**	(1,3)
Estland	60	(2,3)	▼	74	(1,7)	75	(1,8)	**-14**	(2,9)	**-14**	(2,9)	26	(1,5)	▼	30	(1,2)	32	(1,5)	-3	(2,0)	**-5**	(2,1)
Frankrijk	96	(0,4)	▲	-		-		-		-		50	(0,9)	△	-		-		-		-	
Italië	53	(3,8)	▼	50	(2,5)	49	(2,3)	3	(4,6)	5	(4,4)	24	(2,5)	▼	22	(1,6)	21	(1,3)	2	(3,0)	3	(2,8)
Kroatië	93	(0,5)	▲	91	(0,6)	-		**2**	(0,8)	-		63	(1,1)	▲	58	(1,1)	-		**5**	(1,6)	-	
Letland	51	(1,6)	▼	62	(2,0)	67	(2,5)	**-12**	(2,6)	**-17**	(3,0)	27	(1,1)	▼	34	(1,3)	39	(1,6)	**-7**	(1,7)	**-12**	(2,0)
Litouwen	84	(1,0)	△	89	(0,8)	84	(0,9)	**-5**	(1,3)	0	(1,3)	43	(1,0)	▽	47	(1,3)	30	(1,1)	**-4**	(1,6)	**13**	(1,5)
Malta	75	(3,4)		78	(0,7)	62	(1,2)	-4	(3,4)	**12**	(3,6)	40	(2,2)	▽	48	(0,8)	24	(0,9)	**-8**	(2,3)	**17**	(2,3)
Polen	95	(0,4)	▲	-		95	(0,5)	-		0	(0,6)	57	(1,1)	△	-		59	(0,9)	-		-2	(1,4)
Roemenië	86	(1,9)	△	-		-		-		-		47	(3,4)		-		-		-		-	
Servië	86	(0,9)	△	-		-		-		-		58	(1,3)	▲	-		-		-		-	
Sleeswijk-Holstein	91	(0,9)										69	(1,7)									
Slovenië	79	(0,9)		84	(0,8)	84	(0,8)	**-5**	(1,2)	**-5**	(1,2)	52	(1,0)	△	59	(1,2)	59	(1,1)	**-7**	(1,6)	**-7**	(1,5)
Slowakije	71	(1,7)	▽	-		73	(2,3)	-		-2	(2,9)	44	(1,4)	▽	-		43	(1,5)	-		1	(2,1)
Spanje	96	(0,5)	▲	-		87	(1,0)	-		**9**	(1,1)	55	(1,1)	△	-		55	(1,2)	-		0	(1,6)
Taiwan	91	(0,6)	▲	72	(0,8)	67	(0,9)	**19**	(1,0)	**23**	(1,1)	75	(0,9)	▲	34	(0,9)	32	(0,9)	**42**	(1,3)	**43**	(1,3)
Gemiddelde ICCS 2022	78	(0,4)										47	(0,3)									
Gemiddelde 2022/2016	*73*	*(0,5)*		*75*	*(0,4)*			***-3***	*(0,5)*			*43*	*(0,4)*		*41*	*(0,3)*			***2***	*(0,5)*		
Gemiddelde 2022/2009	*76*	*(0,4)*				*75*	*(0,4)*			*1*	*(0,6)*	*46*	*(0,3)*				*43*	*(0,3)*			***4***	*(0,5)*

Tabel 4.3.2 Deelname aan democratische activiteiten op school (vervolg)

Land	Percentage leerlingen dat aangeeft deel te hebben genomen aan de volgende activiteiten: Meebeslissen over hoe zaken op school geregeld worden					
	2022		2016	2009	Verschil 2022—2016	Verschil 2022—2009
Nederland	30 (1,2)	▽	27 (1,0)	27 (2,5)	**3** (1,6)	3 (2,0)
Denemarken	51 (1,2)	▲	47 (1,0)	44 (1,0)	**3** (1,5)	**7** (1,6)
Noordrijn-Westfalen	43 (1,1)	△		-		-
Noorwegen	62 (0,8)	△	59 (0,9)	56 (1,1)	**3** (1,2)	**6** (1,4)
Zweden	63 (1,2)	△	64 (0,9)	54 (1,1)	-1 (1,5)	**9** (1,6)
Brazilië	40 (1,2)					
Bulgarije	30 (1,1)	▽	32 (1,2)	31 (1,2)	-2 (1,6)	-1 (1,6)
Colombia	54 (0,9)	△	49 (1,0)	57 (0,9)	**5** (1,4)	-2 (1,3)
Cyprus	46 (0,9)	△	-	35 (1,2)	-	**11** (1,5)
Estland	29 (1,5)	▼	29 (1,0)	24 (1,2)	1 (1,8)	**5** (1,9)
Frankrijk	37 (0,8)	▽	-	-	-	-
Italië	39 (1,7)		36 (1,2)	34 (1,5)	3 (2,1)	**5** (2,3)
Kroatië	22 (1,1)	▼	20 (1,0)	-	2 (1,5)	-
Letland	29 (1,1)	▼	30 (1,3)	31 (1,3)	-1 (1,7)	-2 (1,7)
Litouwen	44 (1,3)	△	43 (1,5)	35 (1,1)	1 (1,9)	**9** (1,7)
Malta	44 (1,3)	△	42 (0,8)	29 (1,0)	2 (1,6)	**15** (1,7)
Polen	41 (1,1)		-	57 (1,1)	-	**-16** (1,6)
Roemenië	33 (2,0)	▽	-	-	-	-
Servië	26 (1,1)	▼	-	-	-	-
Sleeswijk-Holstein	48 (1,6)					
Slovenië	30 (0,9)	▽	24 (0,9)	28 (1,2)	**6** (1,2)	3 (1,4)
Slowakije	37 (1,3)	▽	-	28 (1,2)	-	**10** (1,8)
Spanje	47 (1,2)	△	-	48 (1,2)	-	0 (1,7)
Taiwan	53 (1,1)	△	43 (0,8)	43 (0,7)	**10** (1,4)	**9** (1,3)
Gemiddelde ICCS 2022	40 (0,3)					
Gemiddelde 2022/2016	*41 (0,3)*		*38 (0,3)*		***2** (0,4)*	
Gemiddelde 2022/2009	*43 (0,3)*			*39 (0,3)*		***4** (0,4)*

4.3.3 Houdingen ten opzichte van participatie en inspraak

Leerlingen hebben eveneens aangegeven in hoeverre zij menen dat participatie en inspraak van leerlingen van meerwaarde is voor de school en in hoeverre zij hiervoor op hun school de ruimte krijgen. De resultaten zijn weergegeven in Tabel 4.3.3. Op basis van de uitspraken is een schaalscore samengesteld. Deze is voor Nederland, net als voor twee van de vier vergelijkingslanden (Denemarken en Zweden) lager dan het internationale gemiddelde. Het Nederlandse gemiddelde is bovendien lager dan in de vier vergelijkingslanden.

Driekwart van de Nederlandse leerlingen vindt dat betrokkenheid van leerlingen bij besluiten van de school helpt om de school te verbeteren. Dit is wat lager dan het internationale gemiddelde en lager dan in drie van de vier vergelijkingslanden. Ongeveer twee derde van de Nederlandse leerlingen vindt dat op hun school meestal rekening wordt gehouden met de belangen van leerlingen als er besluiten worden genomen. Dit verschilt niet van het internationale gemiddelde. Ook verschilt het niet van drie van de vier vergelijkingslanden. Een minder groot aandeel van de Nederlandse leerlingen is het eens met uitspraken die gaan over de mate waarin zij denken dat er daadwerkelijk sprake is van inspraak op hun school (percentages liggen tussen de 42% en 51%). Voor deze uitspraken geldt steeds dat de percentages lager liggen dan het internationale gemiddelde en lager dan in de vergelijkingslanden.

Tabel 4.3.3 Houding van leerlingen ten aanzien van participatie en inspraak

Land	Percentage leerlingen dat het eens of zeer eens is met de stelling: Als leerlingen betrokken zijn bij de besluiten van de school helpt dat de school verbeteren %	Er zijn duidelijke regels voor hoe leerlingen betrokken kunnen zijn bij de besluiten die op school gemaakt worden %	Op mijn school wordt er meestal rekening gehouden met de belangen van leerlingen als er besluiten genomen worden %	Stemmen bij verkiezingen voor de leerlingenraad heeft effect op wat er op mijn school gebeurt %	Mijn school moedigt leerlingen aan om zich in groepen te organiseren om hun mening te geven %	Leerlingen kunnen besluiten beïnvloeden die voor de hele school van belang zijn %	Gemiddelde schaalscore houding van leerlingen ten aanzien van participatie en inspraak
Nederland	74 (1,2) ▽	51 (1,6) ▼	65 (1,4)	45 (1,5) ▼	42 (1,4) ▼	48 (1,5) ▼	46 (0,3) ▼
Denemarken	79 (1,0)	57 (1,2) ▼	61 (1,4) ▽	56 (1,6) ▽	37 (1,1) ▼	56 (1,4)	47 (0,2) ▽
Noordrijn-Westfalen	81 (1,1)	71 (0,9)	68 (1,1)	75 (1,2)	57 (1,2)	55 (1,5)	50 (0,3)
Noorwegen	75 (0,8) ▽	66 (0,9) ▽	68 (1,0) △	68 (1,0) △	44 (1,0) ▼	63 (1,0) △	50 (0,2)
Zweden	83 (1,0) △	63 (1,3) ▽	64 (1,2)	53 (1,3) ▽	59 (1,1)	60 (1,2)	49 (0,3) ▽
Brazilië	85 (0,7)	77 (0,8)	66 (0,9)	69 (0,9)	69 (0,9)	59 (0,9)	52 (0,2)
Bulgarije	82 (1,0)	77 (1,1) △	71 (1,2) △	74 (1,0) ▲	68 (1,3) △	63 (1,2) △	52 (0,3) △
Colombia	91 (0,5) ▲	90 (0,6) ▲	81 (0,8) ▲	82 (0,8) ▲	81 (0,9) ▲	73 (0,9) ▲	57 (0,3) ▲
Cyprus	77 (1,0) ▽	68 (1,0)	57 (1,1) ▽	58 (1,1) ▽	57 (1,1) ▽	57 (0,9)	49 (0,2) ▽
Estland	80 (1,2)	65 (1,3) ▽	71 (1,4) △	70 (1,2) △	57 (1,3) ▽	54 (1,7) ▽	49 (0,3) ▽
Frankrijk	77 (1,1) ▽	76 (1,1) △	63 (1,1) ▽	54 (1,1) ▽	62 (1,1)	64 (0,9) △	50 (0,2)
Italië	84 (1,1) △	67 (1,3) ▽	62 (1,2) ▽	54 (1,6) ▽	66 (1,2) △	55 (1,7)	50 (0,3)
Kroatië	76 (1,1) ▽	68 (1,3)	57 (1,5) ▽	62 (1,2)	57 (1,2) ▽	47 (1,4) ▼	48 (0,3) ▽
Letland	82 (0,9)	67 (1,1) ▽	68 (1,3)	61 (1,3)	54 (1,3) ▽	57 (1,3)	49 (0,3) ▽
Litouwen	81 (1,0)	69 (1,0)	66 (1,3)	71 (1,0) △	52 (1,2) ▽	64 (1,4) △	50 (0,3)
Malta	85 (1,1) △	73 (1,4) △	71 (1,3) △	64 (2,1)	71 (1,7) ▲	69 (1,6) ▲	52 (0,4) △
Polen	79 (1,0)	66 (1,1) ▽	55 (1,1) ▼	80 (1,0) ▲	47 (1,3) ▼	60 (1,2)	49 (0,3) ▽
Roemenië	89 (1,1) △	66 (1,9) ▽	68 (1,9)	59 (2,5)	68 (2,1) △	55 (2,3)	51 (0,5)
Servië	79 (1,0)	72 (1,2) △	57 (1,4) ▽	47 (1,7) ▼	65 (1,4) △	46 (1,3) ▼	49 (0,3) ▽
Sleeswijk-Holstein	82 (1,1)	73 (1,6)	71 (1,3)	76 (1,5)	58 (1,5)	63 (1,5)	51 (0,3)
Slovenië	65 (1,1) ▼	69 (1,0)	63 (1,2) ▽	54 (1,2) ▽	65 (1,0) △	56 (1,2) ▽	48 (0,3) ▽
Slowakije	80 (0,9)	69 (1,2)	66 (1,1)	48 (1,4) ▼	49 (1,4) ▼	45 (1,2) ▼	48 (0,2) ▽
Spanje	80 (0,8)	74 (0,9) △	64 (1,1)	61 (1,1)	65 (1,1) △	53 (1,0) ▽	50 (0,2)
Taiwan	91 (0,6) ▲	81 (0,9) ▲	86 (0,9) ▲	82 (0,9) ▲	74 (1,1) ▲	76 (1,0) ▲	56 (0,3) ▲
Gemiddelde ICCS 2022	80 (0,2)	70 (0,3)	66 (0,3)	62 (0,3)	60 (0,3)	58 (0,3)	50 (0,1)

4.3.4 Bereidheid om te participeren in burgerschapsactiviteiten op school

Leerlingen hebben net als in ICCS 2016 aangegeven of ze aan verschillende activiteiten op school zouden meedoen als ze daarvoor de kans zouden krijgen. In Tabel 4.3.4 zijn de gemiddelde schaalscores per land in 2016 en 2022 weergegeven. Tabel 4.3.5 bevat de percentages leerlingen in de deelnemende landen die aangeven de gevraagde acties te willen doen en de mate waarin dit in de loop der jaren veranderd is.

Het Nederlandse gemiddelde ligt lager dan het ICCS-gemiddelde. Ook in de vergelijkingslanden liggen de gemiddeldes lager dan het internationale gemiddelde (met uitzondering van Noordrijn-Westfalen), deze landen scoren echter alsnog hoger dan Nederland. Dit betekent dat jongeren in Nederland in vergelijking met hun leeftijdsgenoten in andere landen het minder waarschijnlijk achten dat zij deel zullen nemen aan burgerschapsactiviteiten op school wanneer zij daar de kans voor zouden krijgen. Ten opzichte van 2016 is de score in Nederland onveranderd, internationaal gezien is er sprake van een daling.

Ook als naar de afzonderlijke activiteiten wordt gekeken, blijkt dat het aandeel Nederlandse leerlingen dat aangeeft hieraan deel te nemen bij alle activiteiten lager is dan het internationale gemiddelde. Bij één activiteit (‘je stem uitbrengen in een verkiezing voor klassenvertegenwoordiger of leerlingenraad’) is de deelnamebereidheid in alle vergelijkingslanden hoger, bij de overige drie activiteiten geldt dit voor drie van de vier vergelijkingslanden. Vergeleken met 2016 is het aandeel Nederlandse leerlingen dat aangeeft te gaan stemmen in een verkiezing voor klassenvertegenwoordiger of de leerlingenraad gedaald. Dit is ook het geval in twee van de drie vergelijkingslanden die ook in 2016 deelnamen. Het aandeel Nederlandse leerlingen dat aangeeft bereid te zijn zich aan te sluiten bij een groep leerlingen die campagne voert voor een kwestie waar hij/zij het mee (on)eens is, is in 2022 wat hoger dan in 2016. Dit wijkt af van de vergelijkingslanden waar in twee van de drie landen een afname is te zien ten opzichte van 2016, terwijl het in één land gelijk bleef. Ook de bereidheid van Nederlandse leerlingen tot deelname aan discussies in een leerlingenbijeenkomst is in 2022 hoger dan in 2016. In de vergelijkingslanden is het beeld wisselend (één land lager, één gelijk, één ook hoger). De bereidheid van Nederlandse leerlingen om zich kandidaat te stellen is ten opzichte van 2016 niet veranderd. In één vergelijkingsland is dit eveneens niet veranderd, in twee van de drie landen nam deze bereidheid af.

Tabel 4.3.4 Bereidheid om te participeren in burgerschapsactiviteiten op school

Land	2022		2016		Verschil 2022—2016	
Nederland	43	(0,3) ▼	44	(0,3)	-0,8	(0,5)
Denemarken	45	(0,2) ▼	47	(0,2)	**-1,4**	(0,3)
Noordrijn-Westfalen	49	(0,3)	-		-	
Noorwegen	47	(0,2) ▽	49	(0,2)	-1,6	(0,3)
Zweden	46	(0,3) ▽	47	(0,2)	-0,7	(0,4)
Brazilië	52	(0,2)	-		-	
Bulgarije	49	(0,3)	50	(0,3)	-1,4	(0,4)
Colombia	53	(0,2) ▲	53	(0,2)	-0,8	(0,4)
Cyprus	52	(0,3) △	-		-	
Estland	46	(0,3) ▼	48	(0,3)	-2,2	(0,4)
Frankrijk	48	(0,2) ▽	-		-	
Italië	52	(0,3) △	52	(0,2)	-0,1	(0,4)
Kroatië	48	(0,3) ▽	52	(0,2)	-3,4	(0,4)
Letland	46	(0,3) ▽	49	(0,2)	-2,6	(0,4)
Litouwen	49	(0,3)	51	(0,2)	-2,3	(0,4)
Malta	48	(0,3) ▽	50	(0,2)	-2,6	(0,4)
Polen	51	(0,2) △	-		-	
Roemenië	52	(0,4) ▲	-		-	
Servië	49	(0,3)	-		-	
Sleeswijk-Holstein	49	(0,3)	-		-	
Slovenië	47	(0,2) ▽	49	(0,2)	-1,4	(0,4)
Slowakije	47	(0,2) ▽	-		-	
Spanje	50	(0,2) △	-		-	
Taiwan	54	(0,2) ▲	51	(0,2)	**2,6**	(0,3)
Gemiddelde ICCS 2022	49	(0,1)				
Gemiddelde landen ICCS 2016/2022	*48*	*(0,1)*	*50*	*(0,1)*	-1,3	*(0,1)*

Tabel 4.3.5 Bereidheid om te participeren in burgerschapsactiviteiten op school, in percentages

	Percentage studenten dat aangeeft dat ze (zeer) waarschijnlijk zouden deelnemen aan de volgende activiteiten:											
	Je stem uitbrengen in een verkiezing voor klassenvertegenwoordiger, of de leerlingenraad						Je aansluiten bij een groep leerlingen die campagne voert voor een kwestie waar jij het mee eens bent					
Land	2022			2016		Verschil	2022			2016		Verschil
Nederland	52	(1,3)	▼	56	(1,5)	**-4** (2,0)	41	(1,2)	▼	35	(1,3)	**7** (1,8)
Denemarken	74	(1,0)		78	(0,9)	**-4** (1,3)	50	(1,1)	▼	55	(1,1)	**-5** (1,5)
Noordrijn-Westfalen	71	(1,1)	▽				59	(1,2)	▽			
Noorwegen	81	(0,6)	△	89	(0,5)	**-8** (0,8)	44	(1,0)	▼	50	(0,8)	**-6** (1,3)
Zweden	80	(1,0)	△	77	(1,0)	3 (1,4)	49	(1,2)	▼	47	(1,2)	2 (1,7)
Gemiddelde ICCS 2022	75	(0,2)					64	(0,2)				

Tabel 4.3.5 Bereidheid om te participeren in burgerschapsactiviteiten op school, in percentages (vervolg)

Land	Percentage studenten dat aangeeft dat ze (zeer) waarschijnlijk zouden deelnemen aan de volgende activiteiten:											
	Kandidaat zijn voor klassen-vertegenwoordiger, of leerlingenraad						Deelnemen aan discussies in een leerlingenbijeenkomst					
	2022			2016		Verschil	2022			2016		Verschil
Nederland	30	(1,2)	▼	28	(1,3)	2 (1,8)	37	(1,5)	▼	31	(1,3)	**6** (2,0)
Denemarken	29	(1,1)	▼	32	(0,9)	**-3** (1,4)	34	(1,0)	▼	37	(1,0)	**-3** (1,4)
Noordrijn-Westfalen	43	(1,1)	▽				47	(1,2)	▽			
Noorwegen	40	(0,9)	▽	46	(0,8)	**-6** (1,3)	42	(1,0)	▽	44	(0,9)	-1 (1,3)
Zweden	33	(1,2)	▼	32	(1,0)	2 (1,5)	47	(1,1)	▽	42	(1,0)	**6** (1,5)
Gemiddelde ICCS 2022	46	(0,3)					52	(0,3)				

4.3.5 Open klasklimaat voor discussie

In een open klasklimaat kunnen leerlingen leren met elkaar te discussiëren. Net als in 2009 en 2016, is in ICCS 2022 aan leerlingen gevraagd hoe vaak verschillende situaties (zie tekstkader) voorkomen wanneer er in de les politieke en sociale onderwerpen worden behandeld. In Tabel 4.3.6 worden de gemiddelde schaalscores weergegeven.

Open klasklimaat voor discussie

- Leraren moedigen leerlingen aan om een eigen mening te vormen;
- Leerlingen dragen zelf actuele politieke gebeurtenissen aan om hierover in de klas te discussiëren;
- Leerlingen komen in de klas voor hun eigen mening uit, ook al wijkt die af van die van de meeste andere leerlingen;
- Leraren moedigen leerlingen aan om over deze onderwerpen te praten met mensen die er een andere mening op na houden;
- Als leraren onderwerpen in de klas uitleggen, belichten ze verschillende kanten daarvan;
- Leraren moedigen leerlingen aan om hun eigen mening te verkondigen.

De gemiddelde score die leerlingen in Nederland het open klasklimaat voor discussie geven, is lager dan het ICCS-gemiddelde. In de vergelijkingslanden zijn de gemiddeldes juist hoger dan het internationale gemiddelde. Dit betekent dat leerlingen in Nederland het klasklimaat voor discussie als minder open ervaren in vergelijking met hun leeftijdsgenoten in andere landen. Opvallend is dat de score voor Nederland ten opzichte van 2009 en 2016 bovendien verder is afgenomen. Leerlingen in Nederland ervoeren het klasklimaat minder open dan leerlingen in 2016 en 2009. Ook internationaal is er tussen 2016 en 2022 sprake van een afname. Van de vergelijkingslanden die ook in 2016 en 2009 deelnamen, is er voor één land eveneens een afname te zien sinds 2009, voor één land een afname sinds 2016 en voor één land heeft er geen verandering plaatsgevonden.

Tabel 4.3.6 Open klasklimaat voor discussie 2009-2022

Land	2022		2016	2009	Verschil 2022–2016	Verschil 2022–2009
Nederland	46 (0,4)	▼	47 (0,3)	49 (0,5)	**-1,7** (0,5)	**-2,8** (0,7)
Denemarken	52 (0,3)	△	54 (0,3)	55 (0,3)	**-1,6** (0,5)	**-2,5** (0,6)
Noordrijn-Westfalen	52 (0,3)	△	-	-	-	-
Noorwegen	52 (0,3)	△	52 (0,3)	53 (0,5)	-0,4 (0,4)	-0,9 (0,7)
Zweden	50 (0,3)	△	52 (0,4)	51 (0,3)	**-2,0** (0,6)	-0,5 (0,6)
Brazilië	50 (0,4)		-	-	-	-
Bulgarije	48 (0,4)	▽	48 (0,3)	48 (0,4)	0,4 (0,5)	0,6 (0,7)
Colombia	51 (0,3)	△	49 (0,3)	50 (0,2)	**2,0** (0,5)	**1,1** (0,6)
Cyprus	48 (0,3)	▽	-	51 (0,3)	-	**-2,2** (0,6)
Estland	48 (0,4)	▽	49 (0,3)	50 (0,3)	**-1,7** (0,5)	**-2,6** (0,6)
Frankrijk	48 (0,3)	▽	-	-	-	-
Italië	55 (0,3)	▲	53 (0,3)	54 (0,3)	**1,4** (0,5)	0,4 (0,6)
Kroatië	51 (0,3)	△	51 (0,3)	-	-0,1 (0,5)	-
Letland	46 (0,4)	▼	49 (0,2)	51 (0,3)	**-3,2** (0,5)	**-4,8** (0,6)
Litouwen	49 (0,3)		49 (0,3)	50 (0,3)	-0,3 (0,5)	-0,6 (0,6)
Malta	50 (0,3)		49 (0,2)	46 (0,2)	0,3 (0,4)	**3,9** (0,6)
Polen	51 (0,3)	△	-	51 (0,3)	-	0,3 (0,6)
Roemenië	51 (0,3)	△	-	-	-	-
Servië	48 (0,3)	▽	-	-	-	-
Sleeswijk-Holstein	51 (0,5)		-	-	-	-
Slovenië	46 (0,3)	▼	50 (0,3)	50 (0,3)	**-3,5** (0,5)	**-3,7** (0,6)
Slowakije	48 (0,3)	▽	-	50 (0,3)	-	**-2,1** (0,6)
Spanje	50 (0,3)	△	-	48 (0,2)	-	**2,3** (0,5)
Taiwan	54 (0,4)	▲	52 (0,3)	50 (0,3)	**1,6** (0,5)	**3,3** (0,6)
Gemiddelde ICCS 2022	50 (0,1)					
Gemiddelde landen ICCS 2016/2022	*50 (0,1)*		*50 (0,1)*		***-0,5** (0,2)*	
Gemiddelde landen ICCS 2009/2022	*50 (0,3)*			*50 (0,3)*		*-0,4 (0,6)*

4.3.6 De perceptie van leerlingen over leraar-leerling relaties

Leerlingen hebben in 2009, 2016 en 2022 aangegeven in hoeverre ze het eens zijn met verschillende uitspraken over de relaties tussen leraren en leerlingen op school (zie tekstkader). In Tabel 4.3.7 worden de gemiddelde schaalscores weergegeven.

Perceptie van leerlingen over docent-leerling relaties

- De meeste leraren behandelen mij op een eerlijke manier;
- Leerlingen kunnen goed met de meeste leraren opschieten;
- De meeste leraren zijn geïnteresseerd in het welzijn van de leerlingen;
- De meeste van mijn leraren luisteren naar wat ik te zeggen heb;
- Ik krijg extra hulp van mijn leraren als ik die nodig heb.

De gemiddelde score voor perceptie van leerlingen in Nederland over leraar-leerling relaties ligt onder het ICCS-gemiddelde. In de

vergelijkingslanden ligt deze score juist gelijk aan of boven het internationale gemiddelde, de Nederlandse score is lager dan de score van deze landen. Dit betekent dat leerlingen in Nederland de relatie tussen leraren en leerlingen minder positief zien dan leeftijdsgenoten in andere, vergelijkbare landen. In absolute zin antwoord ongeveer 80 procent van de Nederlandse leerlingen positief op de vragen naar de relatie met leraren. De score in Nederland is niet veranderd ten opzichte van 2016 en 2009. Ditzelfde geldt voor één van de drie vergelijkingslanden waarvoor de vergelijking met eerdere jaren kan worden gemaakt, in één land is het in 2022 hoger dan in 2009 en in één land is het in 2022 lager dan in 2016.

Tabel 4.3.7 De perceptie van leerling over leraar-leerling relaties 2009-2022

Land	2022		2016	2009	Verschil 2022–2016	Verschil 2022–2009
Nederland	49 (0,4)	▽	50 (0,3)	48 (0,3)	-0,6 (0,5)	0,9 (0,7)
Denemarken	53 (0,4)	△	54 (0,3)	52 (0,3)	0,5 (0,4)	0,7 (0,4)
Noordrijn-Westfalen	50 (0,3)		-	-	-	-
Noorwegen	52 (0,3)	△	52 (0,3)	50 (0,4)	-0,5 (0,4)	**2,3** (0,5)
Zweden	51 (0,3)	△	53 (0,4)	51 (0,3)	**-1,1** (0,6)	0,4 (0,7)
Brazilië	52 (0,3)		-	-	-	-
Bulgarije	51 (0,3)	△	53 (0,3)	51 (0,3)	**-1,9** (0,4)	0,2 (0,6)
Colombia	54 (0,3)	▲	54 (0,3)	54 (0,3)	0,4 (0,4)	0,1 (0,7)
Cyprus	46 (0,3)	▼	-	45 (0,3)	-	**1,4** (0,4)
Estland	49 (0,3)	▽	49 (0,3)	48 (0,3)	-0,1 (0,5)	**1,1** (0,5)
Frankrijk	50 (0,3)		-	-	-	-
Italië	52 (0,3)	△	53 (0,3)	51 (0,3)	-0,8 (0,4)	0,5 (0,4)
Kroatië	51 (0,3)	△	51 (0,4)	-	0,2 (0,5)	-
Letland	46 (0,3)	▼	46 (0,3)	45 (0,3)	-0,8 (0,4)	0,3 (0,4)
Litouwen	49 (0,4)	▽	50 (0,3)	50 (0,3)	**-1,1** (0,5)	-0,9 (0,5)
Malta	52 (0,3)	△	52 (0,2)	52 (0,3)	-0,7 (0,4)	-0,2 (0,4)
Polen	46 (0,3)	▼	-	47 (0,3)	-	-0,6 (0,4)
Roemenië	50 (0,3)		-	-	-	-
Servië	50 (0,3)		-	-	-	-
Sleeswijk-Holstein	51 (0,4)		-	-	-	-
Slovenië	47 (0,3)	▼	48 (0,3)	47 (0,3)	**-1,5** (0,4)	0,1 (0,4)
Slowakije	49 (0,3)	▽	-	48 (0,3)	-	**1,0** (0,4)
Spanje	50 (0,2)		-	50 (0,3)	-	0,1 (0,4)
Taiwan	56 (0,3)	▲	56 (0,3)	51 (0,3)	0,5 (0,5)	**5,7** (0,4)
Gemiddelde ICCS 2022	50 (0,1)					
Gemiddelde landen ICCS 2016/2022	*51 (0,1)*		51 (0,1)		**-0,6** (0,2)	
Gemiddelde landen ICCS 2009/2022	*50 (0,3)*			49 (0,3)		0,8 (0,4)

4.4 Het aangeboden burgerschapsonderwijs door leraren

In deze paragraaf beschrijven we het aanbod van burgerschapsonderwijs vanuit het perspectief van leraren. Er zijn vragen gesteld over in hoeverre leraren menen dat leerlingen de kans hebben om over burgerschap te leren, over hoe goed voorbereid leraren zich voelen om burgerschapsonderwijs te geven, over gebruikte werkvormen en aandacht voor diversiteit, milieu en duurzaamheid (zie Tabel 4.4.1). Belangrijk om te vermelden is dat elf landen, waaronder Nederland en drie van de vier vergelijkingslanden niet volledig aan de steekproefeisen voor leraren hebben voldaan. Als gevolg hiervan is het onzeker of bevindingen voor deze landen nationaal representatief zijn. In Nederland vulden ruim 1000 leraren de vragenlijst in, in Noorwegen en Zweden circa 1300. In Noordrijn-Westfalen deden bijna 3000 leraren dat. In Denemarken slechts circa 200.

4.4.1 Gelegenheid voor leerlingen om over burgerschap te leren volgens leraren

Aan leraren is gevraagd om voor dertien onderwerpen en vaardigheden aan te geven in hoeverre leerlingen in de tweede klas hierover leren. Voorbeelden zijn mensenrechten, stemmen en verkiezingen en diversiteit en inclusie. Voor alle onderwerpen en vaardigheden geldt dat meer dan de helft van de Nederlandse leraren aangeeft dat leerlingen in de tweede klas hierover leren. Dit varieert van 52 procent over de wereldgemeenschap en internationale organisaties tot 89 procent over kritisch en zelfstandig denken. Veel leraren menen dus dat leerlingen leren over kritisch en zelfstandig denken. Veel minder leraren menen dat leerlingen leren over onderwerpen rondom internationale organisaties, rechtsstaat, politiek, democratie, en diversiteit en inclusie.

Voor elf van de dertien onderwerpen en vaardigheden liggen de percentages lager dan het internationale gemiddelde. Uitzonderingen zijn kritisch en zelfstandig denken en mondiale kwesties (zoals klimaatverandering, wereldwijde armoede en kinderarbeid), waarvoor geen verschil is met het internationale gemiddelde. In drie van de vier vergelijkingslanden zijn de percentages juist vaak hoger dan het internationale gemiddelde. Negen van de dertien onderwerpen komen in alle vier de vergelijkingslanden veel vaker aan bod dan in Nederland, drie onderwerpen komen in drie van de vier vergelijkingslanden vaker aan bod en één onderwerp (mondiale kwesties) in twee van de vier vergelijkingslanden.

Tabel 4.4.1 Gelegenheid voor leerlingen om over burgerschap te leren volgens leraren

Land	Percentages docenten die aangeven dat leerlingen in de tweede klas in sterke of beperkte mate over deze onderwerpen en/of vaardigheden leren:																							
	Mensenrechten			Stemmen en verkiezingen			De wereldgemeenschap en internationale organisaties			Het milieu en milieu-duurzaamheid			Emigratie en immigratie			Gelijke kansen voor mannen en vrouwen			Burgerrechten en -plichten		
Nederland*	58	(5,5)	▼	57	(5,7)	▼	52	(5,1)	▼	73	(4,9)	▼	62	(3,6)	▽	64	(2,9)	▼	56	(3,7)	▼
Denemarken*	99	(1,3)	▲	97	(3,3)	▲	96	(2,1)	▲	90	(3,1)		83	(5,0)	▲	94	(2,7)	▲	95	(2,6)	△
Noordrijn-Westfalen*	81	(1,7)	▽	87	(1,6)	▲	64	(1,6)	▽	86	(1,5)		68	(1,9)		77	(1,8)	▽	75	(1,2)	▼
Noorwegen	99	(0,5)	▲	99	(0,4)	▲	92	(1,5)	▲	98	(0,6)	▲	90	(1,8)	▲	95	(1,3)	▲	94	(1,4)	△
Zweden*	98	(1,2)	△	97	(1,2)	▲	93	(1,7)	▲	98	(1,1)	▲	93	(2,0)	▲	95	(1,6)	▲	97	(1,5)	△
Brazilië*	93	(1,7)		86	(2,4)		86	(2,4)		94	(1,7)		89	(2,2)		89	(2,9)		91	(2,7)	
Bulgarije**	75	(5,1)	▼	61	(5,4)		71	(4,8)		81	(3,1)	▽	67	(4,4)		74	(4,5)		79	(4,2)	▽
Colombia*	93	(2,2)		87	(2,5)		74	(4,5)		89	(3,8)		70	(4,8)		85	(3,8)		93	(1,9)	
Cyprus*	80	(2,2)		42	(3,0)		52	(2,7)		89	(1,4)		69	(2,2)		75	(2,5)		77	(2,3)	
Estland*	80	(2,8)		74	(3,1)		65	(3,4)		84	(2,7)		62	(3,6)		74	(3,1)		84	(2,4)	
Frankrijk*	85	(3,1)		82	(3,2)		61	(4,4)		86	(3,4)		84	(2,7)		84	(3,0)		84	(3,3)	
Italië	95	(0,6)	△	54	(1,8)	▼	74	(1,2)	△	98	(0,4)	▲	84	(1,2)	▲	89	(0,8)	△	94	(0,7)	△
Kroatië	76	(1,3)	▼	47	(1,5)	▼	50	(1,7)	▼	83	(1,4)	▽	51	(1,3)	▼	69	(1,4)	▼	69	(1,4)	▼
Letland*	86	(3,8)		71	(3,5)		75	(3,4)		86	(3,5)		68	(4,0)		70	(4,0)		87	(3,3)	
Litouwen	78	(2,2)	▼	63	(2,7)	▽	75	(2,1)	△	91	(1,1)	△	82	(1,7)	▲	71	(1,9)	▼	87		
Malta	75	(4,9)	▼	55	(9,7)	▼	56	(7,9)	▼	80	(4,6)		62	(8,4)		77	(4,0)		80	(4,5)	
Polen	100	(0,3)	▲	95	(2,6)	▲	95	(1,9)	▲	85	(3,5)		89	(3,4)	▲	83	(3,8)		99	(0,7)	▲
Roemenië	92	(1,9)		69	(4,0)		71	(3,8)		85	(3,5)		73	(3,7)		79	(3,2)		88	(2,8)	
Servië	92	(4,0)		39	(6,6)	▼	51	(4,7)	▼	90	(3,9)		58	(7,3)	▼	87	(3,5)		91	(3,2)	
Slovenië	92	(1,1)	△	78	(2,3)	△	76	(1,9)	△	92	(1,1)	△	74	(1,6)	△	77	(1,6)	▽	90	(1,2)	
Slowakije	95	(1,2)	△	84	(3,0)	▲	73	(2,8)		91	(1,5)	△	71	(2,6)		75	(2,7)	▽	92	(1,4)	△
Spain	87	(2,1)		64	(3,2)		63	(3,1)	▽	88	(1,6)		81	(2,8)	▲	93	(1,5)	▲	83	(2,1)	▽
Taiwan	94	(2,2)	△	98	(1,2)	▲	57	(3,8)	▼	74	(3,4)	▼	35	(4,2)	▼	90	(2,6)	△	96	(2,2)	△
Gemiddelde ICCS 2022	88	(0,7)		70	(1,2)		70	(1,0)		87	(0,7)		71	(1,1)		81	(0,8)		88	(0,7)	

Noot. * Land heeft niet voldaan aan steekproefeisen m.b.t aantal docenten. ** Land heeft bijna voldaan aan steekproefeisen m.b.t aantal docenten, met inclusie van reservescholen.

Tabel 4.4.1 Gelegenheid voor leerlingen om over burgerschap te leren volgens leraren (vervolg)

Land	Percentages docenten die aangeven dat leerlingen in de tweede klas in sterke of beperkte mate over deze onderwerpen en/of vaardigheden leren:																							
	De grondwet en politieke systemen			Verantwoord gebruik van het internet			Kritisch en zelfstandig denken			Conflictbeheersing			Mondiale kwesties (bijv. klimaatverandering, wereldwijde armoede, kinderarbeid)			Diversiteit en inclusie		
Nederland*	54	(2,4)	▼	77	(4,8)	▼	89	(2,4)		55	(2,6)	▼	76	(5,0)		54	(3,9)	▼
Denemarken*	99	(1,4)	▲	91	(3,9)		98	(1,1)	▲	85	(3,9)		82	(6,1)		81	(6,3)	
Noordrijn-Westfalen*	78	(1,8)	▼	85	(1,1)	▽	91	(1,0)	△	89	(1,1)	△	77	(1,4)		66	(2,0)	▼
Noorwegen	98	(0,9)	▲	98	(0,7)	△	98	(0,7)	▲	90	(2,0)	△	96	(1,3)	▲	95	(1,5)	▲
Zweden*	97	(1,2)	▲	95	(1,3)	△	97	(1,0)	▲	71	(3,4)	▼	93	(1,7)	▲	85	(2,6)	
Brazilië*	82	(3,0)		89	(2,1)		92	(2,2)		84	(2,8)		90	(2,3)		93	(2,0)	
Bulgarije**	71	(4,7)		86	(3,3)		84	(3,6)		85	(3,4)		76	(4,2)		67	(5,5)	▼
Colombia*	88	(2,5)		82	(3,9)		83	(4,2)		91	(2,0)		77	(4,1)		84	(3,3)	
Cyprus*	41	(2,5)		86	(1,8)		88	(1,5)		80	(2,0)		77	(2,0)		76	(2,3)	
Estland*	74	(2,9)		86	(2,2)		88	(1,9)		83	(2,7)		73	(3,2)		68	(3,2)	
Frankrijk*	61	(4,2)		81	(3,6)		76	(4,3)		57	(3,8)		72	(4,0)		64	(4,2)	
Italië	82	(1,1)	△	95	(0,8)	△	83	(1,5)		76	(1,3)	▽	90	(1,0)	△	94	(0,7)	▲
Kroatië	46	(2,0)	▼	86	(1,1)	▽	79	(1,4)	▽	82	(1,4)		70	(1,4)	▽	68	(1,4)	▼
Letland*	80	(3,9)		90	(2,6)		93	(2,0)		89	(2,3)		78	(3,4)		77	(4,1)	
Litouwen	77	(2,1)		87	(1,6)	▽	84	(1,6)		85	(1,5)		79	(2,1)		69	(2,3)	▼
Malta	54	(6,7)	▼	83	(5,0)		79	(5,5)		71	(4,3)	▼	71	(5,8)		85	(4,3)	
Polen	97	(1,1)	▲	99	(0,8)	△	94	(1,9)	△	94	(2,6)	△	94	(1,9)	▲	80	(4,0)	
Roemenië	70	(4,2)		88	(3,6)		87	(3,4)		89	(3,5)		78	(4,8)		76	(3,8)	
Servië	53	(8,9)	▼	97	(1,5)	△	93	(2,6)	△	97	(1,7)	▲	78	(4,6)		92	(2,5)	▲
Slovenië	77	(1,8)		95	(0,7)	△	93	(1,0)	△	93	(0,9)	△	82	(1,7)		85	(1,4)	△
Slowakije	83	(2,5)	△	92	(1,6)		88	(2,3)		86	(3,1)		85	(1,9)	△	74	(2,7)	▽
Spain	64	(2,6)	▼	85	(1,9)	▽	85	(2,3)		84	(2,1)		77	(2,6)		83	(2,9)	
Taiwan	95	(2,2)	▲	92	(1,9)		75	(4,5)	▼	74	(4,1)	▼	61	(4,5)	▼	77	(2,7)	
Gemiddelde ICCS 2022	74	(1,1)		91	(0,6)		86	(0,8)		85	(0,7)		80	(0,9)		80	(0,8)	

Noot. * Land heeft niet voldaan aan steekproefeisen m.b.t aantal docenten. ** Land heeft bijna voldaan aan steekproefeisen m.b.t aantal docenten, met inclusie van reservescholen.

Tabel 4.4.2 Perceptie van bekwaamheid voor het onderwijzen van burgerschap

Land	Percentages docenten die aangeeft zich heel goed or redelijk goed voorbereid te voelen om de volgende onderwerpen en/of vaardigheden te onderwijzen:																							
	Mensenrechten			Stemmen en verkiezingen			De wereldgemeenschap en internationale organisaties			Het milieu en milieu-duurzaamheid			Emigratie en immigratie			Gelijke kansen voor mannen en vrouwen			Burgerrechten en -plichten					
Nederland*	65	(4,6)	▼	77	(3,2)		71	(4,1)		81	(2,5)		69	(5,0)		85	(4,7)		71	(3,2)	▼			
Denemarken*	94	(3,7)		96	(3,0)	▲	82	(5,0)	▲	77	(4,8)		87	(3,9)	▲	88	(5,4)		95	(2,6)	△			
Noordrijn-Westfalen*	84	(1,4)	▽	73	(1,8)	▽	57	(2,0)	▼	83	(1,4)		63	(1,8)	▼	85	(1,3)		77	(1,7)	▼			
Noorwegen	96	(1,4)	△	96	(1,2)	▲	85	(2,3)	▲	89	(2,1)	△	92	(2,0)	▲	96	(1,3)	△	89	(2,1)				
Zweden*	99	(0,6)	△	96	(1,4)	▲	94	(1,6)	▲	92	(2,2)	△	96	(1,8)	▲	97	(1,8)	△	99	(0,7)	△			
Brazilië*	87	(2,8)		81	(2,9)		68	(4,2)		80	(4,6)		88	(2,2)		94	(1,6)		91	(2,6)				
Bulgarije**	87	(3,3)		88	(3,2)	△	86	(4,6)	▲	85	(4,9)		84	(5,0)	▲	83	(4,5)		87	(3,9)				
Colombia*	84	(2,6)		80	(3,5)		51	(4,7)		83	(3,5)		67	(4,2)		90	(1,8)		92	(1,9)				
Cyprus*	84	(1,7)		51	(2,5)		55	(2,5)		80	(2,0)		71	(2,4)		90	(1,6)		85	(1,5)				
Estland*	83	(2,4)		76	(2,7)		56	(3,2)		79	(3,0)		51	(3,2)		85	(2,4)		91	(2,0)				
Frankrijk*	91	(2,0)		94	(1,6)		84	(3,3)		87	(2,2)		89	(2,6)		92	(2,4)		94	(1,8)				
Italië	85	(1,1)	▽	61	(1,5)	▼	61	(1,6)	▽	91	(1,1)	△	74	(1,2)		89	(0,8)	△	91	(0,8)	△			
Kroatië	82	(1,3)	▽	65	(1,5)	▼	50	(1,6)	▼	81	(1,2)	▽	54	(1,8)	▼	80	(1,1)	▽	78	(1,2)	▽			
Letland*	96	(1,4)		90	(2,4)		82	(3,8)		85	(2,9)		80	(4,0)		91	(3,3)		98	(0,8)				
Litouwen	81	(2,2)	▽	76	(2,0)		73	(2,2)		80	(1,7)	▽	84	(1,6)	▲	78	(2,1)	▽	90	(1,3)	▽			
Malta	88	(3,3)		78	(4,1)		66	(4,1)		91	(3,7)	△	71	(4,4)		90	(2,7)		89	(3,6)				
Polen	98	(1,0)	△	99	(0,6)	▲	90	(3,0)	▲	81	(3,7)		96	(1,5)	▲	93	(1,9)	△	99	(0,6)	△			
Roemenië	88	(2,0)		69	(3,7)	▽	64	(3,4)	▽	72	(2,9)	▼	70	(3,0)		83	(3,2)		86	(3,6)				
Servië	98	(1,0)	△	76	(3,9)		64	(4,6)		88	(3,6)		71	(5,3)		89	(4,9)		94	(2,6)				
Slovenië	85	(1,5)	▽	74	(1,8)	▽	57	(2,0)	▼	77	(1,8)	▽	66	(1,6)	▽	78	(1,7)	▽	88	(1,1)	▽			
Slowakije	89	(1,6)		80	(2,6)		68	(2,9)		87	(1,5)	△	72	(2,7)		82	(2,2)	▽	91	(1,5)	▽			
Spain	88	(2,1)		69	(3,3)	▼	62	(3,3)	▽	84	(2,3)		79	(2,5)	△	92	(1,6)	△	88	(2,1)	△			
Taiwan	93	(2,4)		96	(1,9)	▲	85	(3,2)	▲	89	(2,6)		41	(3,4)	▼	95	(2,3)	△	97	(1,5)	△			
Gemiddelde ICCS 2022	89	(0,6)		79	(0,7)		70	(0,9)		84	(0,8)		73	(0,8)		87	(0,7)		90	(0,6)				

Noot. * Land heeft niet voldaan aan steekproefeisen m.b.t aantal docenten. ** Land heeft bijna voldaan aan steekproefeisen m.b.t aantal docenten, met inclusie van reservescholen.

Tabel 4.4.2 Perceptie van bekwaamheid voor het onderwijzen van burgerschap (vervolg)

Land	Percentages docenten die aangeeft zich heel goed or redelijk goed voorbereid te voelen om de volgende onderwerpen en/of vaardigheden te onderwijzen:																							
	De grondwet en politieke systemen			Verantwoord gebruik van het internet			Kritisch en zelfstandig denken			Conflictbeheersing			Mondiale kwesties (bijv. klimaatverandering, wereldwijde armoede, kinderarbeid)			Diversiteit en inclusie		
Nederland*	64	(4,6)		84	(2,8)		95	(1,5)	△	79	(2,5)	▽	85	(2,9)		69	(6,3)	▼
Denemarken*	97	(2,1)	▲	85	(5,1)		94	(2,7)		83	(5,7)		90	(4,7)		71	(7,5)	
Noordrijn-Westfalen*	68	(1,4)	▽	79	(1,7)	▽	93	(1,3)		89	(1,2)		84	(1,3)		63	(1,8)	▼
Noorwegen	90	(1,7)	▲	96	(1,0)	△	96	(1,6)	△	88	(2,2)		95	(1,3)	▲	94	(1,5)	▲
Zweden*	94	(1,7)	▲	96	(1,0)	△	97	(1,7)	△	82	(2,5)		97	(1,0)	▲	89	(2,2)	△
Brazilië*	73	(3,4)		82	(2,3)		88	(2,5)		77	(2,6)		85	(2,8)		88	(1,9)	
Bulgarije**	85	(4,3)		83	(3,4)	▲	90	(3,0)		87	(3,2)		87	(4,1)		78	(5,8)	
Colombia*	71	(3,7)		74	(4,3)		84	(3,3)		88	(1,8)		70	(3,8)		78	(3,9)	
Cyprus*	42	(2,3)		76	(1,8)		91	(1,6)		87	(1,6)		84	(1,3)		84	(1,9)	
Estland*	70	(2,7)		88	(1,9)		93	(1,6)		83	(2,2)		74	(2,7)		75	(3,3)	
Frankrijk*	88	(2,3)		76	(3,4)		82	(2,6)		59	(3,6)		88	(2,7)		65	(4,0)	
Italië	68	(1,6)		86	(0,7)	▽	90	(0,8)		73	(1,3)		82	(1,2)	▼	91	(1,0)	▽
Kroatië	50	(1,5)	▼	87	(1,2)	▼	87	(1,2)		89	(0,8)	▽	78	(1,1)	△	76	(1,5)	▽
Letland*	90	(2,3)		89	(3,0)		95	(1,8)		91	(3,6)		82	(3,2)		85	(3,8)	
Litouwen	68	(2,4)		85	(1,4)		88	(1,8)		91	(1,2)		83	(1,9)	△	71	(2,4)	
Malta	53	(7,4)		89	(5,7)	▼	91	(3,2)		74	(4,4)		82	(3,9)	▼	91	(3,4)	
Polen	98	(1,1)	△	97	(1,3)	▲	97	(1,3)	▲	97	(1,3)	△	95	(1,9)	▲	84	(2,9)	▲
Roemenië	62	(4,0)		76	(3,5)	▽	83	(3,1)	▼	87	(3,6)	▽	77	(3,4)		73	(2,6)	▽
Servië	55	(7,4)		92	(2,8)	▼	94	(2,6)		97	(1,2)		87	(3,0)	▲	90	(2,9)	
Slovenië	69	(1,7)		84	(1,5)		92	(1,0)		87	(1,4)		79	(1,5)		79	(1,5)	▽
Slowakije	72	(2,5)		87	(1,8)		87	(1,6)		89	(2,7)	▽	87	(1,8)		73	(2,1)	
Spain	69	(3,3)		72	(2,6)		93	(1,6)	▼	82	(2,2)		81	(2,3)		80	(2,9)	
Taiwan	92	(2,6)	△	93	(2,0)	▲	90	(3,9)	△	82	(4,2)		88	(2,6)		88	(2,9)	
Gemiddelde ICCS 2022	72	(1,1)		87	(0,7)		91	(0,6)		86	(0,7)		85	(0,7)		82	(0,8)	

Noot. * Land heeft niet voldaan aan steekproefeisen m.b.t aantal docenten. ** Land heeft bijna voldaan aan steekproefeisen m.b.t aantal docenten, met inclusie van reservescholen.

4.4.2 Bekwaamheid van leraren voor het onderwijzen van burgerschap

Leraren zijn net als in de eerdere meting gevraagd hoe goed voorbereid ze zich voelen om aandacht te geven aan onderwerpen en vaardigheden gerelateerd aan burgerschap. Ten opzichte van 2016 zijn in ICCS 2022 twee onderwerpen toegevoegd: mondiale kwesties, en diversiteit en inclusie. Over de hele linie beschouwd valt allereerst op dat twee derde van de leraren en meer aangeeft zich goed voorbereid te voelen. Dit geldt het sterkst voor 'kritisch en zelfstandig denken' (95%), 'gelijke kansen voor mannen en vrouwen' (85%), 'verantwoord internet gebruik' (84%) en 'mondiale kwesties' zoals klimaatverandering (85%). Dat is minder het geval voor onderwerpen rond 'diversiteit en inclusie' (69%) en democratie, rechtsstaat en politiek, zoals mensenrechten (65%), burgerrechten en -plichten (71%) en grondwet en het politieke systeem (64%).

In vergelijking met leraren in de vier vergelijkingslanden geven leraren op Nederlandse scholen in het algemeen aan zich minder goed voorbereid te voelen. Ook hier springen dan de hiervoor genoemde onderwerpen in het oog. Afgezet tegen het internationale gemiddelde scoren leraren in Nederland deels gelijk en deels lager dan leraren in andere landen. Ook daar springen de verschillen (in het nadeel van leraren in Nederland) bij onderwerpen als mensenrechten, rechten en plichten van burgers, de grondwet en het politieke systeem in het oog.

4.4.3 Burgerschapsonderwijs: aanpakken van leraren

Leraren hebben net als in ICCS 2016 van verschillende aanpakken en werkvormen aangegeven in hoeverre ze deze gebruiken in hun burgerschapsonderwijs. In Tabel 4.4.3 is per activiteit het percentage leraren weergegeven dat aangeeft dat deze activiteit (zeer) vaak voorkomt in de klas.

Veelvoorkomende activiteiten volgens leraren in Nederland zijn het gebruik van schoolboeken om kennis uit op te doen (93%) en het maken van notities tijdens de les (78%). Het doen van rollenspellen (3%), voorstellen van onderwerpen voor de volgende les (7%) en het werken aan projecten waarvoor leerlingen buiten school informatie moeten verzamelen (7%) komt weinig voor. Vergeleken met het internationale gemiddelde valt op dat bijna alle genoemde burgerschapsactiviteiten in Nederland minder vaak voorkomen. Alleen het maken van notities en het werken uit het lesboek, komt in Nederland vaker voor dan elders. Datzelfde beeld zien we in relatie tot de vergelijkingslanden: veel van de werkvormen komen daar vaker voor. Ook hier zien we dat notities maken tijdens de les in drie van de vier

vergelijkingslanden minder vaak voorkomt en kennis opdoen uit schoolboeken komt in alle vier de vergelijkingslanden minder vaak voor. Aan projecten werken waarvoor buiten school informatie moet worden verzameld, komt in twee van de vier vergelijkingslanden vaker voor, in de overige twee landen (Noordrijn-Westfalen en Zweden) komt het net als in Nederland nauwelijks voor. In groepjes werken aan verschillende onderwerpen, deelname aan rollenspellen, actualiteit bespreken, informatie opzoeken/analyseren van verschillende internetbronnen en digitale technologieën gebruiken voor een project of schoolwerk, zijn werkvormen die in alle vier de vergelijkingslanden vaker voorkomen dan in Nederland. Presentaties maken met behulp van digitale technologieën komt in drie van de vier vergelijkingslanden vaker voor. Onderwerpen voor de volgende les voorstellen door leerlingen komt in drie van de vier vergelijkingslanden even vaak voor als in Nederland. Verder valt op dat internationaal gezien en in vrijwel alle vergelijkingslanden het bespreken van actualiteiten de meest gebruikte werkvorm is, terwijl dat in Nederland het werken uit het schoolboek is.

Tabel 4.4.3 Leraren over burgerschapsactiviteiten in de klas

Land	Percentage docenten van burgerschapsgerelateerde vakken dat aangeeft dat de volgende activiteiten (zeer) vaak voorkomen in de klas:																																							
	Leerlingen werken aan projecten waarvoor ze buiten school informatie moeten verzamelen			Leerlingen werken in groepjes aan verschillende onderwerpen			Leerlingen nemen deel aan rollenspelen			Leerlingen maken notities tijdens de les			Leerlingen bespreken de actualiteiten			Leerlingen zoeken informatie op en/of analyseren informatie van verschillende internetbronnen			Leerlingen doen kennis op uit schoolboeken			Leerlingen stellen onderwerpen voor de volgende lessen voor			Leerlingen maken presentaties met behulp van digitale technologieën (bijv. PowerPoint/Prezi, video's, vlogs).			Leerlingen gebruiken digitale technologieën voor een project of schoolwerk.																
Nederland*	7	(1,7)	▽	29	(5,4)	▼	3	(1,0)	▼	78	(4,8)	▲	51	(9,1)	▼	44	(3,9)	▽	93	(1,7)	▲	7	(2,1)	▼	33	(6,3)	▼	50	(4,8)												
Denemarken*	29	(7,1)		88	(4,5)	▲	12	(3,5)	▼	63	(5,6)	▲	86	(4,8)		77	(6,6)	▲	44	(7,2)		13	(3,8)		72	(6,0)	▲	79	(5,6)	▲												
Noordrijn-Westfalen*	7	(0,9)	▽	69	(1,9)	▲	33	(2,1)		76	(1,8)	▲	77	(1,3)		54	(2,4)		69	(2,1)	▲	22	(1,7)		64	(2,1)	▲	64	(2,1)	△												
Noorwegen	20	(3,2)		76	(2,8)	▲	8	(1,8)	▼	42	(4,1)		76	(2,7)		61	(3,8)	△	42	(4,1)	▼	10	(1,8)	▼	64	(3,2)	▲	71	(3,2)	▲												
Zweden*	5	(1,3)	▼	62	(3,5)	▲	10	(2,8)	▼	64	(3,2)	▲	83	(3,5)		62	(3,8)	△	69	(3,6)	▲	11	(2,8)	▽	36	(3,6)	▼	66	(3,8)	▲												
Brazilië*	19	(3,0)		53	(3,4)		22	(3,1)		57	(3,8)		67	(3,6)		53	(3,1)		77	(3,3)		27	(4,5)		31	(2,6)		40	(3,5)												
Bulgarije**	20	(3,5)		45	(5,2)		36	(4,7)		64	(4,8)	▲	73	(5,3)		39	(4,7)	▼	75	(5,4)	▲	11	(2,8)	▽	58	(5,2)		53	(4,8)												
Colombia*	20	(3,8)		64	(3,8)		50	(4,2)		65	(4,2)		71	(6,7)		49	(6,1)		39	(4,1)		22	(2,9)		37	(4,0)		39	(5,1)												
Cyprus*	13	(1,6)		34	(2,6)		32	(2,5)		55	(2,5)		69	(2,6)		50	(2,4)		69	(2,5)		18	(1,7)		46	(2,5)		48	(2,7)												
Estland*	9	(1,9)		50	(3,3)		22	(2,7)		64	(3,5)		71	(2,7)		52	(3,5)		60	(3,7)		11	(2,2)		36	(3,3)		40	(3,4)												
Frankrijk*	6	(2,1)		57	(3,9)		18	(3,5)		38	(4,9)		63	(4,2)		44	(3,3)		32	(4,8)		11	(2,3)		23	(3,5)		37	(3,5)												
Italië	13	(0,8)	▽	43	(1,2)	▽	17	(1,2)	▼	56	(1,9)	△	71	(1,4)	▽	63	(1,8)	△	57	(1,7)		20	(1,1)		64	(1,8)	▲	64	(1,6)	△												
Kroatië	12	(1,5)	▽	41	(1,8)	▽	28	(1,8)		42	(1,1)	▽	64	(1,4)	▼	47	(1,9)	▽	51	(1,7)		20	(1,3)		50	(1,9)		52	(2,3)												
Letland*	19	(2,8)		71	(5,1)		32	(4,9)		57	(4,2)		78	(3,5)		62	(3,7)		54	(3,6)		18	(3,1)		67	(4,0)		78	(3,7)												
Litouwen	15	(2,0)		56	(2,8)	△	28	(2,5)		55	(2,6)	△	89	(1,5)	▲	61	(2,7)	△	80	(2,0)	▲	28	(2,5)	△	58	(2,4)	△	69	(2,8)	▲												
Malta	6	(2,6)	▽	44	(4,1)		27	(4,0)		20	(3,3)	▼	72	(2,6)	▽	41	(6,9)	▼	28	(8,4)	▼	19	(5,9)		26	(7,7)	▼	42	(6,4)	▼												
Polen	25	(3,5)	△	56	(4,9)		25	(3,3)		51	(4,6)		85	(2,8)	△	59	(4,5)		57	(4,7)		8	(2,0)	▼	59	(5,2)		62	(5,2)												
Roemenië	21	(2,6)	△	58	(3,1)	△	50	(3,5)	▲	77	(2,8)	▲	83	(2,3)	△	68	(3,1)	▲	80	(3,4)	▲	34	(3,2)	▲	48	(4,2)		58	(3,7)												
Servië	23	(4,0)	△	78	(4,5)	▲	62	(5,5)	▲	23	(6,0)	▼	92	(3,9)	▲	68	(5,4)	▲	15	(5,1)	▼	45	(7,3)	▲	42	(4,0)	▽	55	(4,2)												
Slovenië	12	(1,4)	▽	46	(2,2)	▽	37	(2,4)	△	57	(2,0)	△	75	(1,7)		44	(2,0)	▽	59	(2,2)	△	13	(1,2)	▽	55	(1,8)	△	56	(2,3)												
Slowakije	19	(2,1)		52	(3,3)		33	(2,6)		41	(3,2)	▽	79	(2,3)		52	(2,4)		41	(3,1)	▼	10	(1,5)	▽	52	(3,8)		62	(3,5)												
Spain	12	(2,2)		53	(3,4)		23	(2,8)	▽	32	(2,7)	▼	70	(3,8)		54	(3,1)		37	(3,2)	▼	25	(2,5)	△	53	(3,1)		67	(3,4)	▲												
Taiwan	2	(0,9)	▼	13	(2,3)	▼	8	(1,7)	▼	90	(2,9)	▲	69	(3,6)	▽	28	(3,7)	▼	82	(3,1)	▲	16	(2,2)		20	(2,9)	▼	17	(2,6)	▼												
Gemiddelde ICCS 2022	15	(0,7)		51	(0,9)		29	(0,9)		50	(1,0)		77	(0,8)		53	(1,1)		54	(1,1)		20	(0,9)		50	(1,1)		56	(1,0)												

Noot. * Land heeft niet voldaan aan steekproefeisen m.b.t aantal docenten. ** Land heeft bijna voldaan aan steekproefeisen m.b.t aantal docenten, met inclusie van reservescholen.

4.4.4 Activiteiten tijdens de les om diversiteit te behandelen

Leraren hebben aangegeven in hoeverre zij een aantal activiteiten gericht op diversiteit ondernemen tijdens de lessen aan tweedejaars leerlingen. Tabel 4.4.4 geeft per activiteit het percentage Nederlandse leraren weer dat aangeeft deze activiteit vaak of relatief vaak in de klas toe te passen. Al deze percentages liggen onder de internationale gemiddeldes en zijn lager dan die in de vergelijkingslanden (met uitzondering van Noordrijn-Westfalen bij enkele activiteiten). Leerlingen aanmoedigen om verschillende perspectieven te begrijpen tijdens de discussies in de klas (80%) komt relatief het meeste voor, hoewel ook dit percentage lager is dan in de meeste vergelijkingslanden en het ICCS-gemiddelde. Het vragen aan leerlingen om verschillende sociale en economische perspectieven te verkennen (46%) komt het minste voor.

4.4.5 Activiteiten tijdens de les om duurzaamheid te behandelen

Ook zorg voor milieu en duurzaamheid kan in burgerschapsonderwijs tot uiting komen. Aan leraren is gevraagd om van verschillende activiteiten aan te geven of ze deze in het afgelopen jaar met leerlingen in de tweede klas hebben ondernomen. Uit Tabel 4.4.5 blijkt dat Nederlandse leraren - in vergelijking met het ICCS 2022 gemiddelde - minder vaak aangeven de genoemde activiteiten te ondernemen. Dit geldt ook voor veel van de vergelijkingslanden. Een vergelijking binnen Nederland laat zien dat een petitie ondertekenen over milieukwesties vrijwel niet voorkomt (1%), en activiteiten om leerlingen bewust te maken van de invloed van overmatig gebruik van grondstoffen het meest (28%). Met name activiteiten rond overmatig gebruik van grondstoffen en afval inzamelen in recyclen komen veel minder vaak voor dan internationaal gemiddeld.

Tabel 4.4.4: Leraren over activiteiten gerelateerd aan diversiteit

Land	Percentage leraren die de volgende activiteiten vaak of relatief vaak in de klas toepassen:																							
	Ik bespreek culturele verschillen met leerlingen			Ik moedig leerlingen aan om verschillende perspectieven te begrijpen tijdens discussies in de klas			Ik vraag leerlingen om verschillende culturele perspectieven te verkennen			Ik moedig leerlingen met verschillende achtergronden aan om samen te werken (bijv. in groepen, leren van elkaar)			Ik betrek leerlingen bij discussies over genderkwesties (bijv. gendergelijkheid, genderstereotypen, genderdiversiteit)			Ik vraag leerlingen om verschillende sociale en economische perspectieven te verkennen		
Nederland*	65	(1,6)	▼	80	(1,6)	▼	52	(2,0)	▼	64	(2,0)	▼	51	(2,3)	▼	46	(2,5)	▼
Denemarken*	86	(2,4)	△	96	(1,4)		78	(2,7)		81	(3,4)		87	(2,2)	▲	77	(2,9)	▲
Noordrijn-Westfalen*	68	(1,0)	▽	86	(0,8)	▽	67	(1,1)	▽	81	(1,0)	▽	55	(1,0)	▼	68	(1,1)	△
Noorwegen	85	(1,1)	△	97	(0,6)	△	79	(1,2)	△	85	(1,3)		83	(1,1)	▲	73	(1,7)	△
Zweden*	71	(1,3)	▽	91	(1,0)	▽	63	(1,3)	▼	78	(1,6)	▽	76	(1,5)	△	57	(1,6)	▽
Brazilië*	94	(0,9)		95	(1,1)		89	(1,2)		92	(0,9)		77	(2,1)		87	(1,3)	
Bulgarije**	78	(1,6)		95	(0,6)	△	75	(1,3)		89	(1,0)	△	68	(1,6)		60	(1,4)	▽
Colombia*	90	(1,6)		97	(0,8)		85	(2,3)		93	(1,5)		85	(2,1)		81	(3,2)	
Cyprus*	69	(1,7)		91	(1,3)		65	(2,0)		79	(1,3)		63	(1,7)		55	(1,9)	
Estland*	69	(1,0)		90	(0,9)		72	(1,0)		86	(1,2)		49	(1,1)		46	(1,3)	
Frankrijk*	48	(2,1)		80	(1,4)		58	(1,7)		63	(1,5)		44	(1,5)		43	(1,7)	
Italië	87	(0,9)	△	98	(0,3)	△	89	(0,8)	▲	92	(0,7)	△	81	(1,0)	▲	74	(1,1)	△
Kroatië	82	(1,0)	△	96	(0,5)	△	72	(1,2)		83	(1,1)	▽	67	(1,3)		65	(1,1)	
Letland*	72	(1,1)		85	(1,0)		57	(1,5)		82	(1,0)		45	(1,6)		42	(1,3)	
Litouwen	78	(1,1)		93	(0,6)		70	(1,3)	▽	91	(0,7)	△	56	(1,4)	▼	59	(1,2)	▽
Malta	62	(3,7)	▼	89	(1,7)	▽	60	(3,8)	▼	76	(3,5)	▼	54	(5,2)	▼	54	(4,2)	▼
Polen	81	(0,9)	△	92	(0,6)	▽	77	(1,1)	△	86	(1,0)		65	(1,2)	▽	74	(1,2)	△
Roemenië	88	(0,9)	▲	98	(0,4)	△	89	(0,9)	▲	97	(0,4)	▲	76	(1,7)	△	82	(1,1)	▲
Servië	83	(1,4)	△	98	(0,4)	△	77	(2,0)	△	93	(0,8)	△	79	(1,6)	▲	65	(2,5)	
Slovenië	64	(1,0)	▼	87	(0,8)	▽	49	(1,2)	▼	80	(0,9)	▽	52	(1,2)	▼	37	(1,2)	▼
Slowakije	74	(1,3)	▽	93	(0,7)		69	(1,2)	▽	90	(0,9)	△	58	(1,5)	▽	60	(1,6)	▽
Spain	69	(1,5)	▽	91	(0,8)	▽	76	(1,3)	△	85	(1,2)		72	(1,2)	△	73	(1,2)	△
Taiwan	72	(1,1)	▽	91	(0,7)	▽	72	(1,2)		78	(0,9)	▽	73	(1,4)	△	64	(1,3)	
Gemiddelde ICCS 2022	77	(0,4)		94	(0,2)		73	(0,4)		87	(0,4)		68	(0,5)		65	(0,5)	

Noot. * Land heeft niet voldaan aan steekproefeisen m.b.t aantal docenten. ** Land heeft bijna voldaan aan steekproefeisen m.b.t aantal docenten, met inclusie van reservescholen.

Tabel 4.4.5: Leraren over activiteiten gerelateerd aan duurzaamheid

Land	Percentages docenten die aangeven de volgende activiteiten met leerlingen uit klas 2 te hebben uitgevoerd:																				
	Brieven schrijven aan kranten of tijdschriften om duurzaamheidsacties aan te moedigen (bijv. recyclen, lucht- en watervervuiling, afvalscheiding)			Een petitie ondertekenen over milieukwesties (bijv. klimaatverandering, watervervuiling, luchtvervuiling)			Een bericht plaatsen op een sociaal netwerk, forum of blog ter ondersteuning van acties rond het milieu (bijv. recyclen, lucht- en watervervuiling, afvalscheiding)			Activiteiten om leerlingen bewust te maken van de invloed van overmatig gebruik van grondstoffen (bijv. water, energie)			Schoonmaakactiviteiten buiten de school			Afval inzamelen en recyclen in de lokale gemeenschap		
Nederland*	4	(0,8)	▽	1	(1,0)	▽	3	(0,6)	▼	28	(2,3)	▼	11	(2,0)	▼	10	(1,5)	▼
Denemarken*	3	(1,5)	▽	2	(1,4)	▽	14	(3,0)	▽	55	(5,2)		21	(2,9)	▼	24	(3,5)	▼
Noordrijn-Westfalen*	4	(0,4)	▽	2	(0,3)	▽	6	(0,5)	▼	40	(1,5)	▼	17	(1,1)	▼	20	(1,0)	▼
Noorwegen	2	(0,4)	▽	2	(0,4)	▽	2	(0,4)	▼	58	(2,0)		59	(2,0)	▲	42	(2,2)	
Zweden*	4	(0,6)	▽	2	(0,5)	▽	3	(0,5)	▼	49	(1,8)	▼	10	(1,4)	▼	15	(1,6)	▼
Brazilië*	16	(1,7)		13	(1,6)		27	(2,0)		74	(2,1)		32	(2,4)		32	(2,1)	
Bulgarije**	7	(0,8)	▽	3	(0,5)	▽	23	(1,8)		58	(1,6)		45	(2,3)	△	48	(1,8)	△
Colombia*	36	(4,0)		20	(2,1)		31	(3,0)		76	(2,6)		65	(2,6)		62	(3,0)	
Cyprus*	20	(1,5)		13	(1,3)		22	(1,5)		52	(1,8)		32	(1,6)		46	(1,7)	
Estland*	4	(0,4)		3	(0,6)		6	(0,7)		44	(1,7)		21	(1,6)		17	(1,3)	
Frankrijk*	5	(0,7)		1	(0,3)		4	(0,7)		44	(1,8)		8	(1,0)		12	(1,1)	
Italië	5	(0,6)	▽	4	(0,5)	▽	13	(0,8)	▽	80	(1,0)	▲	26	(1,5)	▼	49	(1,5)	△
Kroatië	7	(1,1)	▽	5	(1,5)		20	(1,8)		63	(2,2)		39	(3,1)		46	(3,3)	
Letland*	5	(0,7)		3	(0,5)		17	(1,4)		45	(1,9)		30	(2,0)		38	(1,9)	
Litouwen	7	(0,7)	▽	6	(0,9)		20	(1,1)		52	(1,7)	▽	45	(2,3)	△	55	(1,4)	▲
Malta	11	(2,5)		2	(0,8)	▽	8	(1,6)	▼	40	(3,6)	▼	9	(0,8)	▼	19	(2,7)	▼
Polen	5	(0,6)	▽	5	(0,6)		25	(1,2)	△	64	(1,4)	△	40	(1,7)		58	(1,7)	▲
Roemenië	23	(1,9)	▲	11	(0,8)	△	41	(1,6)	▲	71	(1,8)	▲	63	(2,3)	▲	61	(1,9)	▲
Servië	14	(1,3)	△	11	(1,3)	△	41	(1,5)	▲	62	(1,9)		37	(2,0)		36	(1,8)	▽
Slovenië	15	(0,9)	△	5	(0,5)		22	(0,9)		54	(1,3)	▽	36	(1,9)		56	(1,2)	▲
Slowakije	12	(1,3)	△	4	(0,5)	▽	19	(1,6)		67	(1,7)	△	59	(2,1)	▲	73	(1,5)	▲
Spain	8	(0,8)		7	(0,7)		16	(1,1)	▽	61	(1,7)		14	(1,4)	▼	20	(1,7)	▼
Taiwan	11	(0,7)		8	(0,6)	△	19	(0,9)		58	(1,1)	▽	20	(1,8)	▼	11	(1,2)	▼
Gemiddelde ICCS 2022	10	(0,3)		6	(0,2)		21	(0,4)		61	(0,5)		38	(0,6)		44	(0,5)	

Noot. * Land heeft niet voldaan aan steekproefeisen m.b.t aantal docenten. ** Land heeft bijna voldaan aan steekproefeisen m.b.t aantal docenten, met inclusie van reservescholen.

4.5 De organisatie van burgerschapsonderwijs volgens schoolleiders

In deze paragraaf bespreken we het perspectief van afdelings- en schoolleiders op het burgerschapsonderwijs op hun school. We gaan zowel in op (de organisatie van) burgerschapsactiviteiten buiten de school als op de blik van schoolleiders op activiteiten gericht op diversiteit en duurzaamheid.

4.5.1 Burgerschapsactiviteiten buiten de school

Scholen kunnen burgerschapsonderwijs invullen als onderdeel van het reguliere curriculum, maar ook in de vorm van extra-curriculaire activiteiten. Zo kunnen leerlingen in de lokale omgeving, bijvoorbeeld via activiteiten in de buurt, burgerschapscompetenties leren. Afdelings-/schoolleiders hebben van verschillende activiteiten aangegeven of leerlingen in de tweede klas het afgelopen leerjaar die mogelijkheid hebben gehad.

Tabel 4.5.1 laat de percentages leerlingen zien dat naar scholen gaat waar schoolleiders aangeven dat leerlingen de mogelijkheid hadden om deel te nemen aan burgerschapsactiviteiten buiten school. Te zien is dat voor veel activiteiten geldt dat het percentage Nederlandse leerlingen waarvoor dit geldt, lager is dan het internationale gemiddelde. Dit geldt evenwel niet voor bezoeken aan politieke instellingen, culturele activiteiten en sportevenementen. De twee laatstgenoemde activiteiten komen in Nederland juist meer voor in vergelijking met het ICCS-gemiddelde.

De verschillen tussen de percentages in Nederland en de internationale gemiddeldes zijn voor veel activiteiten relatief groot. Ten opzichte van de vergelijkingslanden zijn er minder verschillen; wel liggen de Nederlandse percentages bij een aantal activiteiten lager. Dit geldt bijvoorbeeld voor activiteiten met betrekking tot mensenrechten, waar Nederland lager scoort dan alle vier de vergelijkingslanden. Voor campagnes om het bewustzijn van mensen over sociale kwesties te vergroten betreft dit drie van de vier vergelijkingslanden. Als het gaat om acties ten behoeve van het milieu, activiteiten gericht op het vergroten van mondiaal bewustzijn en bescherming van het culturele erfgoed binnen de lokale gemeenschap is het percentage in twee van de vergelijkingslanden hoger (en verschilt het niet van de andere twee vergelijkingslanden). Met betrekking tot culturele activiteiten, bezoeken aan politieke instellingen, acties ten behoeve van kansarme personen of groepen en multi- en interculturele activiteiten binnen de lokale gemeenschap, is er geen verschil met de (meeste) vergelijkingslanden. Een uitzondering betreft deelname aan sportevenementen, waarvoor het percentage in drie van de vier vergelijkingslanden juist lager is.

Tabel 4.5.1 Burgerschapsactiviteiten in de lokale gemeenschap

Land	Percentage leerlingen op scholen waar schoolleiders aangeven dat (bijna) alle of de meeste leerlingen hebben deelgenomen aan de volgende burgerschapsactiviteiten:														
	Sport evenementen			Culturele activiteiten (bijv. theater, muziek)			Acties ten behoeve van het milieu			Campagnes om het bewustzijn van mensen over sociale kwesties te vergroten			Activiteiten m.b.t. mensenrechten		
Nederland	96	(2,3)	▲	84	(4,5)	△	36	(5,6)	▼	38	(5,6)	▼	19	(4,4)	▼
Denemarken	90	(2,8)	▲	91	(3,0)	▲	64	(4,9)		55	(5,0)		58	(4,4)	
Noordrijn-Westfalen	60	(4,3)	▼	55	(4,5)	▼	47	(3,9)	▼	38	(4,0)	▼	42	(3,9)	▼
Noorwegen	75	(3,5)		81	(3,4)		61	(5,1)		59	(4,0)		62	(4,4)	
Zweden	42	(4,3)	▼	78	(3,6)		51	(5,4)	▼	57	(4,5)		67	(4,5)	△
Brazilië	88	(2,7)		67	(4,1)		75	(3,6)		78	(3,8)		72	(4,4)	
Bulgarije	80	(3,7)		76	(3,1)		67	(4,3)		64	(3,8)		48	(4,7)	▽
Colombia	76	(3,9)		54	(5,5)	▼	58	(4,7)	▼	61	(5,1)		55	(4,6)	
Cyprus	68	(0,3)	▽	49	(0,3)	▼	60	(0,3)	▽	50	(0,3)	▽	41	(0,3)	▼
Estland	97	(1,8)	▲	90	(3,2)	▲	68	(5,4)		60	(4,9)		45	(6,2)	▼
Frankrijk	50	(4,5)	▼	78	(4,0)		59	(4,9)	▽	61	(4,7)		50	(5,0)	
Italië	62	(4,2)	▼	66	(3,9)	▽	80	(3,9)	▲	78	(3,3)	▲	69	(4,3)	▲
Kroatië	89	(3,0)	▲	84	(3,5)	△	82	(3,4)	▲	68	(3,8)	△	64	(4,6)	
Letland	96	(1,4)	▲	96	(1,6)	▲	60	(3,9)	▽	36	(4,2)	▼	50	(4,1)	
Litouwen	83	(2,9)	△	90	(2,8)	▲	79	(3,4)	▲	56	(4,4)		59	(4,6)	
Malta	53	(9,9)	▼	21	(9,9)	▼	57	(12,2)	▼	42	(13,6)	▼	37	(11,9)	▼
Polen	78	(3,4)		87	(2,7)	▲	95	(1,5)	▲	74	(3,6)	▲	83	(2,8)	▲
Roemenië	64	(6,7)	▼	63	(6,4)	▼	66	(6,7)		63	(6,5)		71	(5,6)	▲
Servië	75	(3,7)		72	(3,8)		66	(3,8)		54	(3,6)		56	(4,0)	
Sleeswijk-Holstein	83	(4,7)		54	(5,3)		55	(6,8)		34	(6,1)		36	(6,5)	
Slovenië	88	(2,5)	▲	85	(2,8)	▲	79	(3,5)	▲	67	(3,6)	△	68	(3,6)	▲
Slowakije	82	(3,4)	△	82	(3,3)	△	83	(3,2)	▲	53	(4,4)		67	(3,8)	△
Spanje	64	(4,1)	▼	81	(3,3)		73	(4,1)		88	(3,0)	▲	72	(4,0)	▲
Taiwan	92	(2,1)	▲	81	(3,4)		84	(3,2)	▲	71	(3,8)	▲	72	(3,7)	▲
Gemiddelde ICCS 2022	75	(0,9)		75	(0,9)		68	(1,1)		60	(1,1)		58	(1,1)	

Tabel 4.5.1 Burgerschapsactiviteiten in de lokale gemeenschap (vervolg)

Land	Percentage leerlingen op scholen waar schoolleiders aangeven dat (bijna) alle of de meeste leerlingen hebben deelgenomen aan de volgende burgerschapsactiviteiten:											
	Activiteiten gericht op het vergroten van mondiaal bewustzijn (bijvoorbeeld klimaatverandering, wereldwijde armoede)		Acties ten behoeve van kansarme personen of groepen		Activiteiten gericht op bescherming van het culturele erfgoed binnen de lokale gemeenschap		Multi- en interculturele activiteiten binnen de lokale gemeenschap		Bezoeken aan politieke instellingen	
Nederland	46	(6,0) ▼	36	(5,7) ▼	13	(3,7) ▼	15	(4,3) ▼	17	(4,7)
Denemarken	61	(5,1)	32	(4,5) ▼	15	(2,9) ▼	17	(3,6) ▼	56	(4,6) ▲
Noordrijn-Westfalen	47	(4,8) ▼	42	(4,7)	12	(3,2) ▼	23	(4,0) ▼	16	(3,4)
Noorwegen	63	(4,7)	26	(4,3) ▼	34	(4,4) ▼	20	(3,8) ▼	19	(3,5)
Zweden	43	(5,0) ▼	23	(5,0) ▼	24	(4,0) ▼	23	(4,6) ▼	16	(3,6)
Brazilië	73	(4,1)	50	(4,4)	61	(4,9)	56	(4,7)	12	(2,8)
Bulgarije	33	(3,8) ▼	48	(4,5)	64	(4,5) ▲	45	(4,5) △	11	(2,5) ▽
Colombia	57	(5,3)	32	(4,4) ▼	41	(4,6)	33	(4,7)	11	(2,7) ▽
Cyprus	55	(0,3)	43	(0,3) ▽	36	(0,3) ▽	19	(0,3) ▼	11	(0,1) ▽
Estland	70	(4,1) ▲	21	(4,9) ▼	61	(4,7) ▲	43	(4,8)	44	(5,1) ▲
Frankrijk	49	(4,6)	40	(4,2)	21	(4,3) ▼	17	(3,8) ▼	6	(2,4) ▼
Italië	78	(3,9) ▲	48	(4,0)	59	(4,8) ▲	24	(3,5) ▼	13	(2,7)
Kroatië	69	(4,2) ▲	51	(4,4)	65	(4,1) ▲	39	(4,1)	11	(2,7) ▽
Letland	58	(4,7)	38	(4,1) ▽	41	(4,1)	50	(3,8) ▲	17	(3,1)
Litouwen	56	(4,1)	51	(4,1)	54	(4,3) △	72	(4,0) ▲	27	(4,1) ▲
Malta	34	(10,5) ▼	26	(9,7) ▼	7	(4,4) ▼	4	(2,5) ▼	4	(3,1) ▼
Polen	74	(3,3) ▲	92	(2,3) ▲	71	(3,1) ▲	38	(3,7)	9	(2,6) ▽
Roemenië	63	(6,3)	65	(5,9) ▲	47	(7,2)	53	(7,5) ▲	36	(8,2) ▲
Servië	44	(4,3) ▼	62	(3,4) ▲	42	(4,1)	41	(3,4)	5	(1,8) ▼
Sleeswijk-Holstein	47	(6,9)	38	(6,0)	12	(4,5)	15	(5,0)	22	(4,9)
Slovenië	55	(4,3)	65	(3,7) ▲	55	(3,6) ▲	45	(3,6) △	7	(2,2) ▽
Slowakije	66	(4,0) △	42	(4,3)	55	(4,7) ▲	43	(4,6)	19	(3,1)
Spanje	72	(4,3) ▲	61	(4,2) ▲	53	(4,3) △	35	(4,4)	22	(3,6)
Taiwan	62	(4,1)	58	(4,5) ▲	45	(4,1)	54	(4,5) ▲	30	(3,6) ▲
Gemiddelde ICCS 2022	57	(1,1)	46	(1,1)	44	(1,0)	36	(0,9)	17	(0,8)

4.5.2 Inspraak van leerlingen volgens schoolleiders

Aan schoolleiders is tevens gevraagd in welke mate leerlingen inspraak hebben bij verschillende onderdelen van de schoolorganisatie. Tabel 4.5.2 toont de percentages leerlingen op scholen waar schoolleiders aangeven dat leerlingen veel of relatief veel inspraak hebben. Een substantieel deel van de leerlingen gaat naar scholen waar leerlingen participeren of aangemoedigd worden om te participeren in activiteiten van de school, zoals opstellen van reglementen, meebeslissen over lesinhoud of de zelfevaluatie van de school. Bij dit laatste onderwerp betreft dit zelfs 80 procent van de leerlingen. Op twee onderdelen is er een verschil met het internationale gemiddelde: relatief meer Nederlandse leerlingen gaan naar scholen waar leerlingen worden betrokken bij de zelfevaluatie van de school en relatief minder leerlingen gaan naar scholen waar leerlingen worden aangemoedigd mee te beslissen over de planning van lesactiviteiten.

Ook in de vergelijkingslanden is de gelegenheid om mee te beslissen over de planning van lesactiviteiten voor leerlingen groter dan in Nederland. Die verschillen zijn groot, variërend van 37 tot 56 procentpunten. In drie van de vergelijkingslanden worden meer leerlingen aangemoedigd om mee te beslissen over de lesinhoud. Wat betreft de betrokkenheid van leerlingen bij de zelfevaluatie van de school zijn percentages leerlingen die hiertoe de gelegenheid krijgen in twee vergelijkingslanden lager, in één land hoger en in één gelijk.

Tabel 4.5.2 Percentages van inspraak van leerlingen op school

Land	Percentages leerlingen op scholen waar schoolleiders aangaven dat leerlingen veel of relatief veel inspraak hebben:																				
	Leerlingen zijn betrokken bij het opstellen van het schoolontwikkelingsplan						Leerlingen zijn betrokken bij het opstellen van de schoolregels en reglementen						Leerlingen worden aangemoedigd om mee te beslissen over lesinhoud						Leerlingen worden aangemoedigd mee te beslissen over de planning van lesactiviteiten						Leerlingen zijn betrokken bij de zelfevaluatie van de school					
Nederland	41	(4,5)					63	(5,9)					46	(5,0)					34	(4,5)	▼				80	(5,3)	▲			
Denemarken	38	(4,9)					70	(4,8)					74	(4,6)	▲				90	(3,1)	▲				66	(4,5)				
Noordrijn-Westfalen	63	(4,1)	▲				74	(3,8)	△				54	(4,4)					71	(4,4)					64	(4,5)				
Noorwegen	41	(5,1)					80	(3,8)	▲				83	(3,2)	▲				87	(3,4)	▲				82	(3,6)	▲			
Zweden	32	(5,1)	▼				90	(2,5)	▲				69	(4,7)	▲				81	(3,5)	▲				92	(2,5)	▲			
Brazilië	72	(4,0)					80	(3,7)					70	(4,2)					69	(4,2)					80	(3,8)				
Bulgarije	46	(4,2)					57	(4,4)	▽				55	(4,3)					92	(2,6)	▲				67	(3,9)				
Colombia	48	(4,9)					84	(3,6)	▲				50	(4,7)					71	(4,6)					80	(3,4)	▲			
Cyprus	68	(0,2)	▲				67	(0,3)					55	(0,3)	△				71	(0,2)					51	(0,3)	▼			
Estland	56	(4,5)	▲				77	(4,3)	▲				67	(5,6)	▲				61	(4,7)	▽				70	(5,1)				
Frankrijk	26	(3,9)	▼				28	(3,7)	▼				17	(3,0)	▼				23	(3,9)	▼				32	(4,1)	▼			
Italië	58	(4,7)	▲				57	(4,6)	▽				46	(4,7)					55	(5,1)	▼				55	(4,4)	▼			
Kroatië	55	(3,8)	▲				66	(3,9)					48	(4,0)					82	(3,0)	▲				75	(3,5)	△			
Letland	61	(3,7)	▲				74	(3,8)	△				71	(3,8)	▲				100	(0,0)	▲				86	(3,2)	▲			
Litouwen	68	(4,0)	▲				92	(2,6)	▲				76	(4,2)	▲				80	(3,4)	△				89	(3,0)	▲			
Malta	25	(6,7)	▼				30	(9,4)	▼				15	(7,3)	▼				51	(11,9)	▼				49	(12,3)	▼			
Polen	32	(3,8)	▼				77	(3,4)	▲				42	(3,9)	▼				77	(3,0)	△				71	(3,6)				
Roemenië	70	(5,8)	▲				87	(3,1)	▲				65	(6,5)	▲				69	(8,1)					74	(4,1)				
Servië	41	(4,4)					77	(3,8)	▲				54	(4,6)					78	(3,8)	△				83	(3,4)	▲			
Sleeswijk-Holstein	55	(6,7)					73	(5,5)					67	(5,8)					71	(5,2)					65	(5,9)				
Slovenië	31	(3,7)	▼				70	(3,5)					54	(3,7)					84	(3,2)	▲				59	(3,3)	▽			
Slowakije	22	(3,3)	▼				55	(4,0)	▼				41	(3,7)	▼				81	(2,7)	▲				65	(3,8)				
Spanje	32	(4,1)	▼				47	(4,1)	▼				47	(4,0)					64	(4,1)					56	(4,6)	▼			
Taiwan	24	(3,1)	▼				47	(3,8)	▼				40	(3,7)	▼				60	(4,1)	▽				27	(3,6)	▼			
Gemiddelde ICCS 2022	44	(1,0)					66	(0,9)					52	(1,0)					70	(1,0)					67	(1,0)				

Tabel 4.5.3 Afdelings-/schoolleiders over activiteiten gerelateerd aan diversiteit

Land	Percentage leerlingen op scholen in de steekproef waar schoolleiders aangeven dat:																							
	Scholingsactiviteiten voor leraren gericht op het lesgeven aan leerlingen met verschillende achtergronden*						Scholingsactiviteiten voor leraren gericht op het bevorderen van de tolerantie van leerlingen**						Scholingsactiviteiten voor leraren gericht op leerlingen met specifieke onderwijs-behoeften						Aanvullend onderwijs voor leerlingen met een lage sociaaleconomische positie						Optionele lessen Nederlands voor leerlingen met een andere thuistaal						Optionele lessen voor leerlingen over genderkwesties***					
Nederland	33	(5,3)	▼				31	(5,4)	▼				83	(3,8)					40	(5,4)	▼				69	(5,8)	▲				42	(5,7)	▲			
Denemarken	33	(4,5)	▼				17	(3,9)	▼				90	(3,1)	△				63	(5,2)	▲				60	(4,8)	▲				16	(3,2)	▼			
Noordrijn-Westfalen	75	(4,0)	▲				41	(4,4)	▼				61	(3,9)	▼				64	(4,0)	▲				91	(2,2)	▲				33	(4,2)				
Noorwegen	56	(4,5)					69	(4,7)	▲				86	(3,5)					23	(4,0)	▼				15	(3,2)	▼				11	(3,1)	▼			
Zweden	71	(4,2)	▲				69	(4,2)	▲				91	(2,7)	△				11	(2,4)	▼				46	(5,4)					7	(2,1)	▼			
Brazilië	74	(4,3)					72	(4,0)					79	(3,7)					77	(4,0)					6	(2,2)					23	(4,2)				
Bulgarije	37	(4,5)	▼				53	(4,8)					54	(4,0)	▼				40	(4,2)	▼				18	(3,4)	▼				15	(3,3)	▼			
Colombia	67	(4,8)					72	(4,9)	▲				85	(4,4)					54	(4,8)					10	(2,2)	▼				47	(5,2)	▲			
Cyprus	90	(0,1)	▲				81	(0,2)	▲				84	(0,2)	△				67	(0,2)	▲				60	(0,3)	▲				35	(0,3)	△			
Estland	65	(5,2)					54	(5,3)					91	(2,1)	△				29	(5,6)	▼				48	(5,5)					15	(4,6)	▼			
Frankrijk	38	(4,8)	▼				26	(4,6)	▼				76	(4,3)					39	(4,8)	▼				50	(4,6)					27	(4,0)				
Italië	49	(4,9)	▽				39	(5,0)	▼				95	(2,0)	▲				72	(3,4)	▲				48	(4,7)					16	(3,1)	▼			
Kroatië	59	(4,3)					63	(4,4)					91	(2,5)	△				69	(3,9)	▲				68	(3,4)	▲				13	(3,2)	▼			
Letland	75	(3,8)	▲				74	(3,4)	▲				72	(4,1)	▼				37	(4,1)	▼				67	(3,4)	▲				17	(3,2)	▽			
Litouwen	85	(3,0)	▲				72	(4,3)	▲				98	(1,4)	▲				61	(3,9)	△				40	(3,8)					21	(3,4)				
Malta	53	(9,8)					44	(11,4)	▼				76	(9,8)					35	(9,6)	▼				39	(14,0)					33	(8,4)				
Polen	65	(3,5)					61	(3,1)					98	(1,0)	▲				64	(3,3)	▲				74	(3,1)	▲				31	(3,0)				
Roemenië	46	(8,0)	▼				52	(8,0)					58	(8,9)	▼				78	(8,9)	▲				14	(4,8)	▼				13	(4,6)	▼			
Sleeswijk-Holstein	60	(5,3)					35	(6,4)					58	(6,0)					52	(5,8)					86	(4,8)					20	(5,7)				
Servië	51	(4,7)					59	(4,6)					79	(3,9)					37	(4,4)	▼				11	(2,8)	▼				22	(3,3)				
Slovenië	62	(3,8)					65	(3,6)					92	(1,7)	△				48	(3,8)					58	(4,0)	▲				9	(2,2)	▼			
Slowakije	45	(3,4)	▼				41	(4,3)	▼				76	(3,3)					76	(3,4)	▲				45	(3,9)					11	(2,8)	▼			
Spanje	32	(4,3)	▼				45	(4,0)	▼				67	(3,9)	▼				47	(4,6)					24	(3,8)	▼				47	(4,2)	▲			
Taiwan	86	(3,1)	▲				87	(2,4)	▲				99	(0,7)	▲				97	(1,8)	▲				69	(3,8)	▲				86	(2,8)	▲			
Gemiddelde ICCS 2022	58	(1,1)					58	(1,1)					83	(0,9)					51	(1,1)					44	(1,1)					26	(0,9)				

Noot. * (bijvoorbeeld differentiëren van instructie en waarderen van verschillen tussen leerlingen, lesgeven vanuit verschillende culturele perspectieven). ** (bijvoorbeeld omgaan met negatieve uitingen over andere culturen, talen of etnische groepen). *** (bijvoorbeeld gelijke kansen voor mannen en vrouwen, stereotypen en genderdiversiteit).

4.5.3 Activiteiten gerelateerd aan diversiteit

Afdelings-/schoolleiders hebben van verschillende mogelijke activiteiten gerelateerd aan diversiteit aangegeven of hun school deze heeft ondernomen in het schooljaar 2021-2022. Tabel 4.5.3 laat zien dat drie van de zes activiteiten op scholen in Nederland minder worden ondernomen dan het ICCS-gemiddelde. Dit betreft scholingsactiviteiten voor leraren gericht op het lesgeven aan leerlingen met verschillende achtergronden, het bevorderen van tolerantie en aanvullend onderwijs voor leerlingen met een lage sociaaleconomische positie. In vergelijking met het ICCS-gemiddelde zijn er op Nederlandse scholen meer mogelijkheden om deel te nemen aan optionele taallessen voor leerlingen met een andere thuistaal en aan optionele lessen over genderkwesties. De mogelijkheid tot deelname voor Nederlandse leerlingen aan optionele lessen over genderkwesties is ook groter dan voor leerlingen in de meeste vergelijkingslanden.

Ten opzichte van de meeste vergelijkingslanden gaan relatief minder Nederlandse leerlingen naar scholen met een aanbod van scholingsactiviteiten voor leraren gericht op het lesgeven aan leerlingen met verschillende achtergronden. Met betrekking tot scholingsactiviteiten voor leraren gericht op leerlingen met specifieke onderwijsbehoeften, is er met de meeste vergelijkingslanden geen verschil. In twee vergelijkingslanden is op scholen meer en in twee vergelijkingslanden minder gelegenheid voor leerlingen met een lage sociaaleconomische positie om aanvullend onderwijs te volgen. Scholingsactiviteiten voor leraren gericht op het bevorderen van tolerantie van leerlingen komen in Nederland minder vaak voor dan in twee vergelijkingslanden, maar vaker dan in één vergelijkingsland. In twee vergelijkingslanden is er voor een kleiner deel en in één vergelijkingsland voor een groter deel van de leerlingen met een andere thuistaal een aanbod van optionele taallessen.

4.5.4 Milieubewuste maatregelen en bevordering van duurzaamheid

Ook afdelings-/schoolleiders is gevraagd naar de rol van de school rondom duurzaamheid. In welke mate zijn volgens hen verschillende milieubewuste maatregelen in de school in praktijk gebracht? Uit Tabel 4.5.4 blijkt dat er in vergelijking met het ICCS-gemiddelde op scholen in Nederland minder milieubewuste maatregelen worden getroffen en minder milieubewuste activiteiten worden ondernomen, met uitzondering van het beschikbaar stellen van niet-geconsumeerde voedingsmiddelen aan liefdadigheidsinstellingen of mensen in nood. Voor de andere maatregelen of activiteiten zijn de verschillen tussen de percentages in Nederland en de ICCS-gemiddeldes relatief groot.

De percentages zijn daarnaast veelal lager dan de percentages in de vergelijkingslanden. Een uitzondering is (wederom) het beschikbaar stellen van niet-geconsumeerde voedingsmiddelen aan liefdadigheidsinstellingen of mensen in nood, wat op scholen in Nederland meer voorkomt dan in de meeste vergelijkingslanden. Daarnaast is er wat schooltuinen betreft geen consistent verschil met de vergelijkingslanden: in één land komt het meer voor, in één land minder en in twee landen evenveel. In twee vergelijkingslanden komen energiebesparende maatregelen op scholen vaker voor, in de andere twee landen even vaak. De overige milieuvriendelijke maatregelen worden in alle of de meeste vergelijkingslanden vaker in de praktijk gebracht op scholen.

Schoolleiders zijn ook gevraagd naar activiteiten die verbonden zijn met aspecten van wereldburgerschap en duurzaamheid, zoals leren over verschillende culturen, ethisch consumeren en mondiale vraagstukken als klimaatverandering en migratie (zie Tabel 4.5.5). In het algemeen geldt dat een substantieel deel van de Nederlandse leerlingen naar scholen gaat waar leerlingen over deze onderwerpen leren. Ongeveer twee derde van de Nederlandse leerlingen gaat naar scholen waar volgens het oordeel van de schoolleider activiteiten worden aangeboden gericht op mondiale vraagstukken en een ongeveer even groot deel naar scholen waar activiteiten worden aangeboden gericht op milieubewustzijn. Projecten in samenwerking met andere scholen in andere landen worden het minst vaak aangeboden, maar alsnog wordt dit aan ruim een kwart van de Nederlandse leerlingen aangeboden.

Drie van de in de tabel genoemde activiteiten worden in Nederland minder vaak aangeboden dan het ICCS-gemiddelde. Dit geldt voor activiteiten gericht op het vergroten van het milieubewustzijn van leerlingen, activiteiten gericht op het bevorderen van een ethische en verantwoorde houding tegenover consumptie en activiteiten om leerlingen bewust te maken van het verband tussen lokale en mondiale vraagstukken.

De twee laatstgenoemde activiteiten worden in Nederland ook minder vaak aangeboden dan in de (meeste) vergelijkingslanden. Activiteiten gericht op het milieubewustzijn van leerlingen worden in twee vergelijkingslanden vaker en in twee vergelijkingslanden even vaak aangeboden. Projecten in samenwerking met andere scholen in andere landen komen in twee vergelijkingslanden minder vaak voor en in twee vergelijkingslanden even vaak. Activiteiten gericht op kennisontwikkeling over verschillende culturen en activiteiten gericht op het vergroten van het bewustzijn van leerlingen van belangrijke mondiale vraagstukken, komen in Nederland even vaak voor als in de meeste vergelijkingslanden.

Tabel 4.5.4 Milieubewuste maatregelen op scholen

Land	Gescheiden afvalverzameling	Afvalbeperking	Het kopen van milieu-vriendelijke producten	Energie-besparende maatregelen	Activiteiten om milieubewust gedrag van leerlingen te bevorderen (bijvoorbeeld posters ophangen)	Gebruik van fairtrade-producten (bijvoorbeeld thee of koffie in de personeelskamer of kantine)	Gebruik van lokale voedings-middelen in de kantine	Beschikbaar stellen van niet-geconsumeerde voedings-middelen aan liefdadigheids-instellingen of mensen in nood	Schooltuinen
	Percentage leerlingen op scholen waar schoolleiders aangeven dat de school de volgende milieuvriendelijke maatregelen grote mate in praktijk brengt:								
Nederland	46 (5,9) ▼	21 (4,5) ▼	38 (5,6) ▼	60 (5,7) ▼	34 (5,7) ▼	16 (4,5) ▼	18 (3,8) ▼	21 (4,0)	23 (5,5) ▼
Denemarken	81 (4,1)	55 (4,6) ▼	73 (3,9)	82 (3,7)	64 (3,8) ▼	38 (4,7)	18 (3,9) ▼	8 (2,9) ▼	20 (3,9) ▼
Noordrijn-Westfalen	68 (4,1) ▼	52 (4,8) ▼	57 (4,3) ▼	59 (4,7) ▼	55 (4,2) ▼	40 (4,2)	37 (4,3) ▼	9 (2,8) ▼	47 (4,4)
Noorwegen	86 (3,4)	78 (4,0)	72 (4,1)	74 (4,2)	56 (4,7) ▼	28 (4,6) ▼	34 (4,2) ▼	21 (3,9)	20 (3,8) ▼
Zweden	80 (3,8)	88 (2,8) ▲	84 (4,5) ▲	68 (5,3) ▼	53 (4,9) ▼	69 (5,2) ▲	65 (4,6) ▲	8 (2,3) ▼	9 (1,8) ▼
Brazilië	70 (4,4)	79 (4,0)	48 (4,7)	79 (3,2)	83 (3,2)	54 (4,8)	66 (4,9)	31 (4,2)	25 (4,1)
Bulgarije	70 (4,2) ▼	61 (4,0) ▼	66 (4,4)	82 (3,3)	95 (1,9) ▲	9 (2,1) ▼	24 (3,2) ▼	9 (2,6) ▼	70 (3,9) ▲
Colombia	80 (4,8)	66 (5,2) ▼	59 (5,1)	73 (4,6)	81 (4,3)	68 (4,7) ▲	49 (5,3)	22 (4,0)	48 (5,2)
Cyprus	95 (0,1) ▲	79 (0,2) △	81 (0,2) ▲	80 (0,2)	97 (0,1) ▲	59 (0,3) ▲	70 (0,3) ▲	37 (0,3) ▲	62 (0,3) ▲
Estland	78 (3,6)	80 (4,1)	51 (4,5) ▼	61 (5,2) ▼	77 (5,6)	44 (5,0)	72 (4,0) ▲	23 (4,7)	12 (3,3) ▼
Frankrijk	84 (3,2)	83 (3,2) △	72 (3,9)	73 (4,4)	77 (3,9)	49 (4,8)	84 (3,7) ▲	18 (3,5)	48 (4,5)
Italië	90 (4,3)	80 (3,7)	69 (3,9)	74 (3,8)	70 (4,3) ▽	23 (3,2) ▼	38 (4,1) ▼	16 (3,1) ▽	43 (4,0)
Kroatië	93 (2,4) △	79 (3,6)	55 (4,3) ▼	86 (3,1)	91 (2,6) ▲	75 (3,9) ▲	54 (4,5)	33 (4,0) △	42 (4,4)
Letland	75 (4,0) ▽	66 (4,3) ▼	63 (4,2)	86 (3,0)	71 (4,4)	37 (4,5)	79 (3,4) ▲	25 (3,9)	14 (2,8) ▼
Litouwen	90 (2,6) △	89 (2,6) ▲	60 (4,3)	97 (1,3) ▲	83 (3,3)	47 (4,5)	73 (3,9) ▲	15 (3,6) ▽	31 (3,9) ▼
Malta	89 (7,0)	90 (6,8) ▲	91 (3,2) ▲	83 (8,9)	71 (10,8)	49 (11,3)	62 (9,4)	46 (10,7) ▲	62 (12,9) ▲
Polen	94 (1,6) △	86 (2,7) △	71 (3,6)	89 (2,5) △	96 (1,5) ▲	45 (3,6)	46 (3,9) ▽	16 (2,6) ▽	22 (3,5) ▼
Roemenië	81 (4,4)	82 (4,0)	77 (4,2) △	97 (1,5) ▲	77 (8,8)	14 (4,7) ▼	14 (4,5) ▼	13 (4,4) ▼	55 (7,8) ▲
Servië	72 (3,9) ▼	55 (4,2) ▼	34 (4,0) ▼	57 (4,7) ▼	87 (2,7) △	43 (4,4)	28 (3,9) ▼	23 (3,3)	17 (2,8) ▼
Sleeswijk-Holstein	73 (5,2)	68 (4,5)	64 (6,4)	59 (6,5)	57 (6,8)	40 (6,5)	48 (6,2)	10 (3,3)	55 (6,6)
Slovenië	99 (0,9) ▲	99 (0,9) ▲	87 (2,4) ▲	97 (1,3) ▲	95 (1,8) ▲	39 (3,5)	89 (2,5) ▲	28 (3,7)	62 (3,9) ▲
Slowakije	97 (1,3) ▲	68 (3,8) ▽	64 (3,9)	95 (2,0) ▲	96 (1,4) ▲	39 (4,2)	77 (3,3) ▲	23 (3,7)	52 (4,5) ▲
Spanje	90 (2,6) △	76 (4,2)	66 (4,0)	80 (3,5)	87 (2,7) △	26 (3,5) ▼	39 (3,4) ▼	31 (3,5) △	54 (4,1) ▲
Taiwan	100 (0,0) ▲	99 (0,6) ▲	98 (0,9) ▲	99 (0,7) ▲	95 (1,7) ▲	71 (3,8) ▲	88 (2,2) ▲	45 (3,8) ▲	76 (3,5) ▲
Gemiddelde ICCS 2022	84 (0,8)	76 (0,8)	68 (0,9)	81 (0,9)	79 (1,0)	42 (1,1)	55 (0,9)	24 (0,9)	41 (1,1)

Tabel 4.5.5 Activiteiten op het gebied van duurzaamheid en wereldburgerschap

Land	Percentages leerlingen op scholen waar schoolleiders aangaven de volgende activiteiten aan te bieden:											
	Activiteiten gericht op kennisontwikkeling over verschillende culturen*		Activiteiten gericht op het vergroten van het bewustzijn van leerlingen van belangrijke mondiale vraagstukken**		Activiteiten gericht op het vergroten van het milieubewustzijn van leerlingen		Activiteiten gericht op het bevorderen van een ethische en verantwoorde houding van leerlingen tegenover consumptie		Activiteiten om leerlingen bewust te maken van het verband tussen lokale en mondiale vraagstukken***		Projecten in samenwerking met andere scholen in andere landen.	
Nederland	44	(5,6)	68	(5,5)	68	(5,1) ▼	47	(5,2) ▼	39	(5,8) ▼	28	(4,6)
Denemarken	58	(5,0) ▲	78	(3,7)	87	(3,3) ▽	67	(4,4)	56	(4,8)	12	(3,3) ▼
Noordrijn-Westfalen	35	(4,9)	68	(4,2)	72	(4,3) ▼	71	(4,1)	57	(4,6)	35	(4,3)
Noorwegen	40	(4,8)	90	(2,8) ▲	93	(2,5)	90	(2,8) ▲	70	(4,1) △	9	(2,9) ▼
Zweden	29	(4,7) ▼	71	(4,6)	69	(5,0) ▼	57	(4,8) ▽	60	(5,1)	20	(3,8) ▼
Brazilië	38	(4,5)	81	(3,2)	98	(1,1)	88	(3,0)	77	(3,9)	9	(2,6)
Bulgarije	49	(4,5)	75	(3,6)	93	(2,1)	75	(3,7) △	54	(4,5)	38	(3,9)
Colombia	32	(4,5) ▽	78	(3,6)	97	(1,5) △	75	(3,8) △	68	(4,4)	11	(3,0) ▼
Cyprus	35	(0,2) ▽	83	(0,2) △	98	(0,0) △	72	(0,2) △	58	(0,3) ▽	50	(0,3) ▲
Estland	55	(6,5) ▲	64	(4,7) ▼	94	(2,9)	83	(4,0) ▲	60	(5,9)	48	(5,2) ▲
Frankrijk	19	(3,9) ▼	50	(4,2) ▼	90	(2,8)	54	(4,9) ▼	42	(4,7) ▼	27	(4,1)
Italië	36	(4,3)	87	(2,8) ▲	99	(0,7) △	85	(3,1) ▲	66	(4,5)	27	(3,7)
Kroatië	39	(4,0)	83	(2,8) △	100	(0,0) △	64	(4,0)	61	(3,8)	47	(4,7) ▲
Letland	30	(3,3) ▼	68	(3,8) ▽	95	(1,8)	55	(4,6) ▼	49	(4,6) ▼	47	(3,9) ▲
Litouwen	53	(3,7) ▲	79	(3,4)	98	(1,1) △	86	(3,0) ▲	78	(3,8) ▲	51	(4,4) ▲
Malta	42	(9,9)	74	(12,3)	82	(10,1)	41	(8,5) ▼	49	(9,3) ▼	23	(8,7) ▼
Polen	30	(3,4) ▼	85	(2,7) △	98	(1,1) △	63	(3,5)	71	(3,5) △	28	(3,5)
Roemenië	47	(8,5)	80	(5,4)	99	(0,7) △	76	(4,6) ▲	74	(5,1) ▲	47	(7,4) ▲
Servië	35	(3,9)	64	(3,9) ▼	93	(2,1)	31	(4,1) ▼	76	(3,7) ▲	36	(3,7)
Sleeswijk-Holstein	18	(4,9)	73	(5,8)	73	(5,8)	69	(5,6)	57	(5,8)	34	(6,1)
Slovenië	44	(3,7)	70	(3,5)	95	(1,5)	43	(3,9) ▼	46	(4,0) ▼	56	(4,0) ▲
Slowakije	31	(4,1) ▽	74	(3,1)	93	(2,1)	65	(3,9)	69	(3,6) △	22	(3,0) ▼
Spanje	47	(4,2)	86	(3,2) △	94	(1,9)	70	(3,5)	61	(4,5)	28	(4,1)
Taiwan	77	(3,6) ▲	89	(2,4) ▲	99	(0,7) △	87	(2,2) ▲	85	(2,9) ▲	34	(3,5)
Gemiddelde ICCS 2022	41	(1,1)	76	(1,0)	92	(0,7)	66	(0,9)	62	(1,0)	34	(1,0)

Noot. * (bijvoorbeeld gastsprekers die minderheden vertegenwoordigen, experts vanuit verschillende landen of culturen, bezoeken aan culturele centra). ** (bijvoorbeeld klimaatverandering, wereldwijde armoede, internationale conflicten, kinderarbeid). *** (bijvoorbeeld migratie, handel, aantasting van het milieu).

4.6 Verschillen tussen en binnen scholen in burgerschapskennis van leerlingen

In deze paragraaf gaan we dieper in op de verschillen in burgerschapscompetenties tussen en binnen scholen, en vergelijken we deze verschillen met andere landen. In hoeverre verschillen Nederlandse scholen wat betreft de burgerschapskennis, -houdingen, -vaardigheden en gedrag van leerlingen? En, in hoeverre verschillen leerlingen *binnen* scholen in Nederland? Hangen deze verschillen tussen en binnen scholen samen met kenmerken van de leerlingenpopulatie (zoals sociaaleconomische achtergrond) en met kenmerken van de school (zoals aandacht voor burgerschapsonderwijs)?

In deze paragraaf wordt een stapsgewijze analyse beschreven. Eerst wordt een overzicht gegeven van de totale verschillen tussen en binnen scholen, en worden deze verschillen vergeleken met die in de vergelijkingslanden. Vervolgens wordt nagegaan in hoeverre de verschillen in burgerschapskennis tussen en binnen scholen samenhangen met persoonlijke en sociale achtergrondkenmerken van de leerlingen en met schoolkenmerken (t.w. de burgerschapsleerprocessen binnen en buiten de school). Hiermee wordt inzicht gegeven in de mate waarin specifieke onderwijsleerprocessen kunnen bijdragen aan de ontwikkeling van burgerschapscompetenties (zie Tabel 4.6.1).

Tabel 4.6.1 Kenmerken van leerlingen en scholen in de analyses met burgerschapskennis

Persoonlijke en sociale achtergrond (model 1 en 3)
Geslacht (0 = jongen, 1 = meisje)
Spreekt thuis (1) Nederlands of (0) een andere taal
Wel (1) of geen (0) verwachte opleiding in hbo of wo
Interesse in politieke en sociale kwesties
Sociaaleconomische achtergrond*
Sociaaleconomische achtergrond (schoolgemiddelde**)
Burgerschapsleerprocessen buiten de school (model 2 en 3)
Discussies over politieke en sociale kwesties
Mediagebruik met betrekking tot politieke en sociale kwesties
Individuele burgerschapsleerprocessen binnen de school (model 2 en 3)
Leren over burgerschap op school
Open klasklimaat voor discussie
Ervaring met stemmen op school
Burgerschapsleerprocessen in de schoolcontext (model 2 en 3)
Leren over burgerschap op school (schoolgemiddelde**)
Open klasklimaat voor discussie (schoolgemiddelde**)
Deelname aan burgerschapsactiviteiten op school (schoolgemiddelde**)

* Sociaaleconomische achtergrond betreft, anders dan in hoofdstuk 3, hier de samengestelde index van het hoogste opleidingsniveau van de ouders, hoogste beroep van de ouders, en geletterdheid thuis (gemeten aan de hand van het aantal boeken thuis). ** Schoolgemiddelde is hier hetzelfde als het klasgemiddelde, omdat er in de ICCS opzet steeds één klas per school geselecteerd is.

4.6.1 Verschillen tussen en binnen scholen

Om verschillen tussen en binnen scholen in kaart te brengen, wordt eerst gekeken naar de totale variantie in burgerschapskennis. Een grote variantie duidt op grote verschillen tussen leerlingen, en een kleine variantie duidt erop dat de verschillen tussen leerlingen klein zijn. De totale verschillen tussen leerlingen in een land kunnen worden uitgesplitst in verschillen binnen scholen en verschillen tussen scholen. Deze uitsplitsing geeft antwoord op de vraag in welke mate de gevonden verschillen tussen leerlingen mede systematisch samenhangen met verschillen tussen scholen. Wanneer er verschillen tussen leerlingen op verschillende scholen bestaan, kan dat het resultaat zijn van de inspanning van de school als ook het gevolg zijn van verschillen in instroom. Daarom worden in de modellen achtergrondkenmerken en burgerschapsleerprocessen in samenhang beschouwd. In Tabel 4.6.2 is weergegeven in welke mate verschillen tussen leerlingen binnen landen bestaan, en in hoeverre die samenhangen met verschillen tussen scholen. De donkere kleuren geven vervolgens weer in hoeverre deze verschillen verklaard worden door de kenmerken die in de modellen zijn opgenomen.

De totale verschillen tussen leerlingen in Nederland zijn over het algemeen vergelijkbaar met de situatie in andere deelnemende landen. Ten opzichte van de vergelijkingslanden zijn de verschillen tussen leerlingen in Nederland kleiner. Kijkend naar de relatieve verschillen tussen scholen binnen de deelnemende landen, zijn in Nederland de verschillen tussen scholen relatief groter dan in de andere deelnemende landen. Ook ten opzichte van de vergelijkingslanden zijn de verschillen tussen scholen relatief groter in Nederland. Binnen de groep vergelijkingslanden valt op dat scholen met een opdeling in onderwijsniveaus (Nederland en Noordrijn-Westfalen) de verschillen tussen scholen aanzienlijk groter zijn dan in landen zonder opdeling in onderwijsniveaus (Denemarken, Noorwegen en Zweden). De verschillen tussen scholen in Nederland zijn stabiel gebleven ten opzichte van 2016. Toen was 55 procent van de verschillen toe te wijzen aan verschillen tussen scholen, in 2022 is dat 52 procent.

Als we kijken naar de samenhang tussen burgerschapskennis en de achtergrondkenmerken van leerlingen (Model 1) valt op dat vooral deze achtergrondkenmerken de verschillen tussen scholen verklaren (57%). Net als in 2016 hangen achtergrondkenmerken van leerlingen, zoals sociaaleconomische status, de taal die thuis wordt gesproken en een verwachte opleiding op hbo- of universitair niveau, sterk samen met de school waarnaar leerlingen gaan, en verklaren zo voor een aanzienlijk deel de verschillen tussen scholen. De mate waarin die achtergrondkenmerken van leerlingen de gevonden

verschillen tussen scholen verklaren, is echter geringer dan in 2016 (57%; in 2016 was dat 74%). Achtergrondkenmerken van leerlingen verklaren, net als in 2016, maar weinig van de verschillen in burgerschapskennis van leerlingen binnen scholen (5%; in 2016 was dat 7%).

Als we enkel naar burgerschapsleerprocessen kijken zonder daarbij de achtergrondkenmerken van leerlingen te betrekken (Model 2), dan verklaren deze een minder groot deel van de verschillen tussen scholen. In 2022 is dit 37 procent; in 2016 was dat 44 procent. Burgerschapsleerprocessen verklaren weinig individuele verschillen in burgerschapskennis (3%; in 2016 was dat 5%).

In Model 3 zijn zowel de achtergrondkenmerken van leerlingen als burgerschapsleerprocessen meegenomen. Te zien is dat onderwijsleerprocessen aanvullend (naast achtergrondkenmerken) 6 procent van de verschillen tussen scholen verklaren. In 2016 was dat 4 procent. In de volgende paragraaf wordt verder ingegaan op de resultaten.

4.6.2 Verklarende analyses

In Tabel 4.6.3 zijn de regressiecoëfficiënten weergegeven van de achtergrondkenmerken van leerlingen in relatie tot hun burgerschapskennis. De resultaten laten zien dat leerlingen in Nederland niet hoger of lager scoren naar gelang hun geslacht (zie ook §3.2.1). In drie van de vier vergelijkingslanden scoren meisjes wel hoger dan jongens. Leerlingen die thuis Nederlands spreken scoren hoger op burgerschapskennis. Dit beeld komt overeen met de vergelijkingslanden, waar dit ook het geval is. Wanneer leerlingen verwachten later een opleiding in het hoger onderwijs af te ronden, scoren zij hoger op burgerschapskennis; ook dat is het geval in zowel Nederland als in de vergelijkingslanden. Nederlandse leerlingen die aangeven meer interesse te hebben in politieke en sociale thema's scoren niet hoger dan leerlingen voor wie dat niet geldt. Daarmee wijken Nederlandse leerlingen af van hun leeftijdsgenoten in de vergelijkingslanden. Tot slot zien we dat een hogere sociaaleconomische achtergrond van leerlingen zowel op individueel niveau als wat betreft het schoolgemiddelde, samenhangt met een hoger niveau van burgerschapskennis. Op individueel niveau geldt dat ook in de vergelijkingslanden; op schoolniveau zien we dat in twee van de vier vergelijkingslanden ook terug (t.w. Noordrijn-Westfalen en Zweden). De sociaaleconomische achtergrond speelt in Nederland dus een belangrijke rol bij de verwerving van burgerschapskennis, meer dan in de vergelijkingslanden het geval is. Voor andere achtergrondkenmerken geldt over het algemeen juist het omgekeerde.

In Tabel 4.6.4 zijn de regressiecoëfficiënten weergegeven voor factoren die betrekking hebben op het opdoen van burgerschapskennis. Net als in de vergelijkingslanden scoren leerlingen die aangeven dat er op school een meer open klasklimaat voor discussie bestaat hoger op burgerschapskennis. Nederlandse leerlingen die aangeven regelmatig discussies over politieke en sociale kwesties te hebben, scoren net als in de meeste vergelijkingslanden niet hoger op burgerschapskennis. Ook net als in drie van de vier vergelijkingslanden, scoren Nederlandse leerlingen die aangeven vaker internet of sociale media te gebruiken rond een politiek of sociaal thema, niet hoger op burgerschapskennis. Dat geldt ook voor leerlingen die aangeven meer te leren over burgerschap op school. In tegenstelling tot de vergelijkingslanden, scoren Nederlandse leerlingen die meedoen met verkiezingen op school niet hoger op burgerschapskennis; in de vergelijkingslanden is dat wel het geval.

In Tabel 4.6.5 zijn de regressiecoëfficiënten weergegeven voor de schoolcontext in relatie tot burgerschapskennis. De resultaten laten zien dat er kenmerken van de schoolcontext zijn die samenhangen met de burgerschapskennis van leerlingen, maar dat die samenhang verdwijnt wanneer er rekening gehouden wordt met verschillen in de achtergrondkenmerken van leerlingen. Ook in de meeste vergelijkingslanden hebben leerlingen, wanneer gecontroleerd wordt voor achtergrondkenmerken, niet meer burgerschapskennis naar gelang zij vaker aangeven over burgerschap te leren op school of een meer open klasklimaat voor discussie te ervaren. In twee van de vier vergelijkingslanden scoren leerlingen wel hoger op burgerschapskennis op scholen waar gemiddeld meer leerlingen aan burgerschapsactiviteiten deelnemen.

Tabel 4.6.2 Varianties burgerschapskennis tussen en binnen scholen

Land	Totale variantie (Model 0)				Percentage verklaarde variantie door:						Variantie binnen scholen / Variantie tussen scholen
					Model 1		Model 2		Model 3		
	Totale variantie	*Binnen scholen*	*Tussen scholen*	Procent tussen scholen	*Binnen scholen*	*Tussen scholen*	*Binnen scholen*	*Tussen scholen*	*Binnen scholen*	*Tussen scholen*	
Nederland	8653	4141	4512	52	5	57	3	37	7	63	
Denemarken	10415	9157	1259	12	15	43	7	43	18	55	
Noordrijn-Westfalen	10443	6277	4166	40	12	73	6	62	17	85	
Noorwegen	9300	8658	642	7	22	62	8	34	25	72	
Zweden	11565	10027	1538	13	26	71	8	19	28	81	
Brazilië	11318	6476	4842	43	11	79	4	39	13	84	
Bulgarije	9140	4737	4402	48	5	60	4	52	8	79	
Colombia	7910	5205	2705	34	3	56	8	61	11	83	
Cyprus	9517	7372	2144	23	19	73	8	55	23	82	
Estland	8793	7084	1709	19	17	57	4	23	18	64	
Frankrijk	7784	6614	1170	15	18	87	5	19	21	91	
Italië	7652	6554	1098	14	25	58	9	20	28	60	
Kroatië	6603	6034	569	9	22	52	8	31	26	63	
Letland	6867	5216	1650	24	19	53	7	29	22	68	
Litouwen	9287	6991	2296	25	26	74	4	17	28	80	
Polen	8193	7087	1106	14	23	77	7	39	27	88	
Roemenië	8785	6059	2726	31	16	26	5	12	19	39	
Servië	7293	6144	1149	16	19	63	9	23	23	72	
Sleeswijk-Holstein	9946	6928	3017	30	10	65	8	57	14	85	
Slovenië	7085	6572	512	7	20	43	10	38	25	67	
Slowakije	9208	5584	3624	39	19	82	6	21	23	84	
Spanje	7714	6271	1442	19	16	57	7	42	20	82	
Taiwan	7365	6632	733	10	20	75	17	28	30	83	
Gemiddelde ICCS 2022				22	18	62	7	32	22	74	

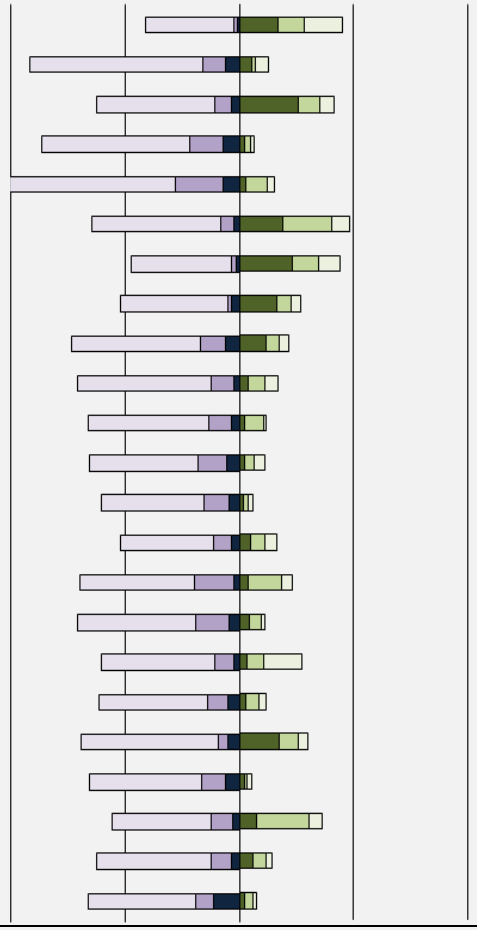

Noot. Legenda bij grafiek: Donkerpaars = Variantie binnen scholen verklaard door model 2 variabelen. Paars = Additionele variantie binnen scholen verklaard door model 3 variabelen. Lichtpaars = Variantie binnen scholen niet verklaard door de variabelen. Donkergroen = Variantie tussen scholen verklaard door model 2 variabelen. Groen = Additionele variantie tussen scholen verklaard door model 3 variabelen. Lichtgroen = Variantie tussen scholen niet verklaard door de variabelen.

Tabel 4.6.3 Resultaten op het niveau van leerlingen: achtergrondkenmerken in relatie tot burgerschapskennis

	Persoonlijke achtergrond								Sociale context			
	Geslacht (meisje)		Spreekt thuis Nederlands of een andere taal		Wel of geen verwachte opleiding in het hoger onderwijs		Interesse in politieke en sociale thema's		Sociaaleconomische achtergrond		Sociaaleconomische achtergrond (schoolgemiddelde)	
Land	Model 1	Model 3	Model 1	Model 3	Model 1	Model 3	Model 1	Model 3	Model 1	Model 3	Model 1	Model 3
Nederland	8,2 (5,3)	5,6 (4,9)	**22,1** (7,5)	**22,1** (7,6)	**20,4** (5,0)	**20,1** (5,0)	**17,6** (6,0)	11,6 (6,1)	**5,9** (2,2)	**5,3** (2,2)	**81,6** (11,8)	**70,7** (18,0)
Denemarken	**27,6** (4,7)	**20,8** (4,8)	**35,4** (8,0)	**35,3** (8,0)	**30,9** (4,8)	**28,2** (4,7)	**30,8** (4,1)	**24,2** (4,6)	**21,2** (2,3)	**20,1** (2,2)	16,4 (10,7)	5,6 (11,2)
Noordrijn-Westfalen	-1,9 (4,0)	-5,5 (3,9)	**45,5** (4,3)	**43,2** (4,3)	**14,0** (5,8)	**12,0** (5,6)	**22,8** (4,4)	**23,0** (4,3)	**15,2** (2,4)	**14,9** (2,3)	**69,7** (9,3)	**40,7** (8,9)
Noorwegen	**21,4** (3,0)	**15,2** (3,1)	**33,0** (5,1)	**35,1** (5,0)	**41,9** (3,3)	**39,7** (3,1)	**30,3** (3,3)	**25,4** (3,7)	**24,5** (1,8)	**22,7** (1,8)	**15,7** (6,1)	9,2 (6,3)
Zweden	**31,9** (4,0)	**27,5** (3,6)	**62,1** (6,7)	**63,8** (6,4)	**40,2** (4,8)	**35,9** (4,7)	**28,5** (4,4)	**22,5** (4,6)	**27,0** (2,9)	**26,1** (2,9)	**23,1** (6,0)	**20,4** (6,0)

Tabel 4.6.4 Resultaten op het niveau van leerlingen: factoren met betrekking tot het opdoen van burgerschapskennis

	Burgerschapsleerprocessen buiten de school				Individuele burgerschapsleerprocessen op school					
	Discussies over politieke en sociale kwesties		Mediagebruik met betrekking tot politieke en sociale kwesties		Leren over burgerschap op school		Open klasklimaat voor discussie		Ervaring met stemmen op school	
Land	Model 2	Model 3	Model 2	Model 3	Model 2	Model 3	Model 2	Model 3	Model 2	Model 3
Nederland	**4,5** (2,3)	2,7 (2,3)	6,8 (4,1)	4,6 (4,1)	-0,8 (2,8)	-0,4 (2,8)	**8,7** (3,0)	**8,4** (2,8)	6,4 (3,5)	5,7 (3,5)
Denemarken	**11,1** (2,1)	1,8 (2,1)	1,8 (4,9)	-2,1 (4,5)	-1,8 (2,4)	-1,6 (2,4)	**20,8** (2,3)	**16,8** (2,3)	**24,2** (5,5)	**18,9** (5,4)
Noordrijn-Westfalen	-0,4 (2,2)	**-4,2** (2,1)	**9,3** (4,2)	1,3 (3,7)	-1,6 (2,3)	-2,2 (2,0)	**9,9** (2,3)	**10,6** (2,2)	**45,4** (5,3)	**39,7** (5,0)
Noorwegen	**7,8** (2,0)	-0,2 (2,0)	3,2 (3,3)	-1,5 (3,1)	**-4,0** (2,0)	-3,4 (1,8)	**20,5** (1,8)	**16,0** (1,7)	**42,8** (4,1)	**30,0** (4,3)
Zweden	**11,1** (2,6)	2,8 (2,6)	-7,7 (4,4)	**-8,6** (4,1)	**10,5** (2,8)	**7,8** (2,5)	**9,8** (2,7)	**7,3** (2,1)	**33,8** (7,6)	**20,9** (6,0)

Tabel 4.6.5 Resultaten op het niveau van de school: de schoolcontext in relatie tot burgerschapskennis

Land	Leren over burgerschap op school (schoolgemiddelde)		Open klasklimaat voor discussie (schoolgemiddelde)		Deelname aan burgerschapsactiviteiten op school (schoolgemiddelde)	
	Model 2	Model 3	Model 2	Model 3	Model 2	Model 3
Nederland	**-46,4** (14,3)	-9,8 (15,5)	**90,6** (22,6)	35,8 (26,8)	1,7 (3,1)	-3,7 (3,5)
Denemarken	8,0 (13,1)	3,7 (11,8)	**28,9** (9,5)	17,4 (10,3)	-1,1 (3,7)	-0,5 (3,8)
Noordrijn-Westfalen	**32,0** (10,1)	27,2 (15,7)	**38,0** (12,4)	15,2 (14,3)	**31,9** (4,6)	**16,8** (5,0)
Noorwegen	1,6 (11,0)	-10,5 (8,8)	6,0 (10,6)	3,7 (8,9)	**9,9** (2,7)	**7,9** (2,5)
Zweden	**27,6** (12,6)	**25,0** (8,3)	-2,9 (13,7)	-4,8 (10,0)	-0,2 (3,7)	0,0 (2,1)

4.7 Verschillen tussen leerlingen in verwacht toekomstig stemgedrag

Behalve voor burgerschapskennis, is ook nagegaan in hoeverre verschillende factoren samenhangen met het verwachte toekomstige stemgedrag van leerlingen. Omdat de verschillen tussen scholen hier veel kleiner zijn dan bij burgerschapskennis, worden verschillen op schoolniveau nu niet apart onderscheiden. Er wordt gekeken hoe verwacht toekomstig stemgedrag samenhangt met:

(1) de achtergrond van de leerling (zie paragraaf 4.6);

(2) informatiebronnen die leerlingen kunnen gebruiken;

(3) ervaringen van leerlingen met maatschappelijke participatie;

(4) percepties van het politieke systeem;

(5) bereidheid tot betrokkenheid van leerlingen.

Tabel 4.7.1 geeft een overzicht van de mate waarin deze factoren samenhangen met verwacht toekomstig stemgedrag. De resultaten laten zien dat in zowel Nederland als internationaal, ruim 35 procent van verschillen tussen leerlingen verklaard wordt door alle factoren samen. Daarbij is ook zichtbaar dat in Nederland, net als in de vergelijkingslanden, verschillen in verwacht toekomstig stemgedrag vooral worden verklaard door twee of meer factoren samen (de oranje balk in de figuur), en dat bereidheid tot betrokkenheid de grootste unieke samenhang hiermee laat zien (de blauwe balk in de figuur).

Anders dan in de vergelijkingslanden zien we, net als in paragraaf 3.1.2, bij Nederlandse leerlingen geen verschillen naar gelang geslacht (zie Tabel 4.7.2). Leerlingen met een hogere sociaaleconomische achtergrond scoren hoger op verwacht toekomstig stemgedrag. Dit is ook in de vergelijkingslanden het geval. Of leerlingen van plan zijn later te gaan stemmen hangt in Nederland, anders dan in de meeste vergelijkingslanden, niet samen met de interesse in politieke en sociale thema's die zij bij hun ouders/verzorgers waarnemen. Voor Nederlandse leerlingen hangen dus minder achtergrondkenmerken samen met verwacht toekomstig stemgedrag dan in de vergelijkingslanden.

Wat betreft het gebruik van informatiebronnen zien we bij Nederlandse leerlingen geen verschil naar gelang leerlingen aangeven vaker discussies te voeren over politieke en sociale kwesties. Voor drie van de vier vergelijkingslanden is dit wel het geval. Voor Nederlandse leerlingen is er geen samenhang met wat zij aangeven op school geleerd te hebben over stemmen bij verkiezingen. Voor twee van de vier vergelijkingslanden is er wel een positieve samenhang met verwacht toekomstig stemgedrag. Verwacht toekomstig stemgedrag van Nederlandse leerlingen is, net als bij drie van de vier vergelijkingslanden,

hoger voor leerlingen die aangeven meer gebruik te maken van media voor informatie. Ook voor het gebruik van informatiebronnen geldt dat we minder samenhang vinden met verwacht toekomstig stemgedrag dan in de vergelijkingslanden.

Kijkend naar eerdere ervaring van leerlingen met participatie hangen zowel maatschappelijke participatie als digitale betrokkenheid met betrekking tot burgerschapsonderwerpen samen met het verwacht toekomstig stemgedrag van Nederlandse leerlingen. Dat geldt niet voor deelname aan activiteiten rond burgerschap op school. In Nederland vinden we meer samenhang op dit onderdeel dan in de meeste vergelijkingslanden.

Tabel 4.7.1 Verklaarde variantie voor verwacht toekomstig stemgedrag

Land	Percentage verklaarde variantie: alleen achtergrondkenmerken van leerlingen	Percentage verklaarde variantie: volledig model
Nederland	21 (2,0)	36 (2,0)
Denemarken	24 (2,0)	41 (2,0)
Noordrijn-Westfalen	23 (2,0)	40 (2,0)
Noorwegen	22 (1,0)	37 (1,0)
Zweden	23 (2,0)	41 (2,0)
Brazilië	14 (1,0)	34 (2,0)
Bulgarije	11 (1,0)	31 (3,0)
Colombia	9 (1,0)	30 (2,0)
Cyprus	13 (2,0)	36 (2,0)
Estland	20 (2,0)	40 (2,0)
Frankrijk	14 (1,0)	29 (2,0)
Italië	18 (2,0)	37 (2,0)
Kroatië	17 (2,0)	33 (2,0)
Letland	19 (2,0)	38 (2,0)
Litouwen	19 (2,0)	39 (2,0)
Malta	10 (1,0)	36 (2,0)
Polen	19 (2,0)	37 (2,0)
Roemenië	9 (2,0)	27 (2,0)
Servië	10 (1,0)	32 (2,0)
Sleeswijk-Holstein	20 (2,0)	38 (3,0)
Slovenië	13 (1,0)	29 (2,0)
Slowakije	13 (2,0)	24 (2,0)
Spanje	16 (1,0)	32 (2,0)
Taiwan	13 (1,0)	33 (2,0)
Gemiddelde ICCS 2022	15 (0,4)	34 (0,3)

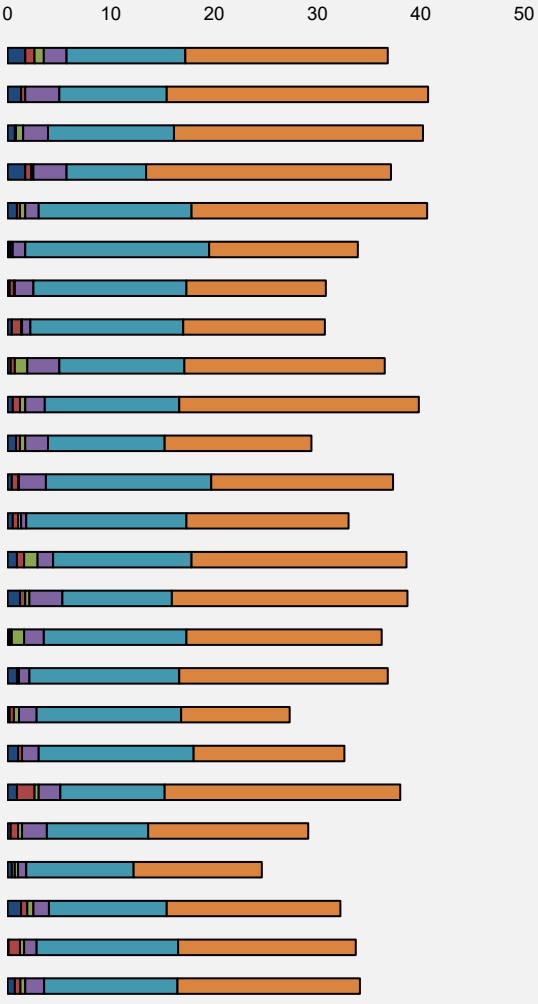

Noot. Legenda bij grafiek; blauw is uniek verklaarde variantie door achtergrondkenmerken leerlingen; rood is uniek verklaarde variantie door informatiebronnen; groen is uniek verklaarde variantie door ervaring met participatie; paars is uniek verklaarde variantie door percepties van het politieke systeem; turquoise is uniek verklaarde variantie door bereidheid tot betrokkenheid; oranje is variantie verklaard door twee of meer variabelen.

Tabel 4.7.2 Resultaten multipele regressiemodel voor verwacht toekomstig stemgedrag

	Achtergrondkenmerken leerlingen			Informatiebronnen			Ervaring met participatie		
Land	Geslacht (meisje)	Sociaal-economische achtergrond	Interesse ouders in politieke en sociale thema's	Discussies over politieke en sociale kwesties	Gebruik van media voor informatie (tenminste wekelijks)	Een beetje of veel geleerd over stemmen bij verkiezingen	Maatschappelijke participatie	Deelname aan activiteiten m.b.t. burgerschap op school	Digitale betrokkenheid in burgerschap gerelateerde onderwerpen
Nederland	-0,2 (0,4)	**1,1** (0,2)	1,0 (0,6)	0,3 (0,2)	**1,1** (0,4)	0,3 (0,5)	**0,4** (0,2)	0,2 (0,2)	**0,5** (0,2)
Denemarken	**1,4** (0,3)	**0,5** (0,2)	**1,2** (0,3)	**0,6** (0,2)	0,4 (0,3)	**0,7** (0,3)	-0,1 (0,1)	0,2 (0,2)	0,2 (0,1)
Noordrijn-Westfalen	**0,9** (0,4)	**0,8** (0,2)	**0,8** (0,4)	0,2 (0,2)	**0,8** (0,4)	0,6 (0,4)	**1,0** (0,2)	0,1 (0,2)	0,1 (0,2)
Noorwegen	**2,0** (0,2)	**0,9** (0,1)	0,1 (0,3)	**0,6** (0,2)	**0,7** (0,3)	**0,8** (0,3)	0,1 (0,1)	**0,6** (0,2)	0,0 (0,1)
Zweden	**1,1** (0,3)	**0,6** (0,2)	**1,1** (0,4)	**0,4** (0,2)	**0,6** (0,3)	-0,2 (0,3)	0,0 (0,1)	**0,6** (0,2)	**0,3** (0,2)

Tabel 4.7.3 Resultaten multipele regressiemodel voor verwacht toekomstig stemgedrag (vervolg)

	Percepties van het politieke systeem			Bereidheid tot betrokkenheid			
Land	Mee eens dat democratie de beste bestuursvorm is	Tevredenheid met het politieke systeem	Vertrouwen in maatschappelijke instituties	Interesse in politieke en sociale kwesties	zelfinschatting burgerschaps-vaardigheden	Belang van conventionele aspecten van burgerschap	Burgerschaps-kennis
Nederland	0,3 (0,6)	-0,1 (0,3)	**1,5** (0,3)	0,8 (0,5)	**1,4** (0,3)	**1,8** (0,2)	**3,1** (0,3)
Denemarken	**2,0** (0,5)	-0,3 (0,2)	**1,5** (0,2)	**1,4** (0,4)	**1,1** (0,2)	**1,2** (0,2)	**2,3** (0,2)
Noordrijn-Westfalen	0,7 (0,5)	-0,3 (0,3)	**1,8** (0,2)	**1,8** (0,4)	**1,6** (0,2)	**1,4** (0,2)	**3,3** (0,3)
Noorwegen	**2,4** (0,6)	0,0 (0,1)	**1,7** (0,2)	**1,4** (0,3)	**1,0** (0,2)	**1,2** (0,2)	**2,7** (0,2)
Zweden	0,3 (0,5)	-0,2 (0,2)	**1,1** (0,2)	**1,7** (0,4)	**1,6** (0,2)	**1,7** (0,2)	**3,0** (0,2)

Tabel 4.7.3 beschrijft de mate waarin verwacht toekomstig stemgedrag van leerlingen samenhangt met percepties van het politieke systeem en bereidheid tot betrokkenheid. De tabel laat allereerst zien dat vertrouwen in maatschappelijke instituties samenhangt met verwacht stemgedrag. De mate waarin Nederlandse leerlingen democratie de beste bestuursvorm vinden, of tevreden zijn met het politieke systeem, hangt niet samen met hun verwacht toekomstig stemgedrag. Dit beeld komt grotendeels overeen met de vergelijkingslanden.

Voor zowel Nederland als de vergelijkingslanden vinden we de meeste samenhang met factoren rond de bereidheid tot betrokkenheid. Net als in de vergelijkingslanden hangt verwacht toekomstig stemgedrag samen met zelfinschatting van burgerschapsvaardigheden, belang dat leerlingen hechten aan conventionele aspecten van burgerschap en niveau van burgerschapskennis. In tegenstelling tot de vergelijkingslanden vinden we voor Nederlandse leerlingen geen samenhang met hun interesse in politieke en sociale kwesties.

4.8 Samenvatting

In dit hoofdstuk stond de rol van de school in burgerschapsvorming van hun leerlingen centraal. Vergeleken met de meeste andere landen ontstaat het beeld dat op school volgens Nederlandse leerlingen relatief weinig aan burgerschapsonderwijs wordt gedaan. Het meest geven zij aan te leren over hoe je het milieu kunt beschermen en hoe je kunt nagaan of online-informatie betrouwbaar is. Veel minder aandacht is ervoor onderwerpen die verbonden zijn met politiek en democratie. Ook nemen Nederlandse leerlingen relatief weinig deel aan democratische activiteiten op school, zoals stemmen voor een klassenvertegenwoordiger, schoolparlement of leerlingenraad en meebeslissen hoe zaken op school geregeld worden. De bereidheid van Nederlandse leerlingen om aan burgerschapsactiviteiten op school deel te nemen, is eveneens lager dan in andere landen.

Leerlingen in Nederland hebben – evenals in de eerdere metingen in 2009 en 2016 – minder dan in andere landen het gevoel dat er een open klasklimaat voor discussie is. Ten opzichte van 2016 en 2009 is dit verder gedaald. Nederlandse leerlingen hebben minder het gevoel dat ze aangemoedigd worden om een eigen mening te vormen, dat leerlingen voor hun eigen (afwijkende) mening uit kunnen komen, en dat leraren verschillende kanten van kwesties belichten.

Nederlandse leraren voelen zich over het algemeen goed voorbereid om burgerschapsonderwijs te geven, maar minder dan in andere landen. Dit geldt met name voor

onderwerpen die zijn verbonden met democratie, rechtsstaat, politiek en diversiteit. Volgens Nederlandse leraren leren leerlingen over deze onderwerpen ook minder op school dan in vergelijkingslanden. Leerlingen leren volgens hen vooral kritisch en zelfstandig te denken. Met betrekking tot het lesgeven over burgerschap worden door Nederlandse leraren weinig verschillende aanpakken voor burgerschapsonderwijs gebruikt. Meestal worden hiervoor schoolboeken gebruikt. Het doen van rollenspellen, voorstellen van onderwerpen door leerlingen voor de volgende les en het werken aan projecten waarvoor leerlingen buiten school informatie moeten verzamelen, komt weinig voor. Ook ondernemen Nederlandse leraren minder dan hun collega's in andere landen activiteiten tijdens de les om verschillen te behandelen. Scholingsactiviteiten voor leraren gericht op het lesgeven aan leerlingen met verschillende achtergronden en het bevorderen van tolerantie blijven in internationaal perspectief achter. In vergelijking met het ICCS-gemiddelde zijn er op Nederlandse scholen wel meer mogelijkheden om deel te nemen aan optionele taallessen voor leerlingen met een andere thuistaal en aan optionele lessen over genderkwesties.

Volgens afdelings-/schoolleiders nemen Nederlandse leerlingen in vergelijking met hun leeftijdsgenoten in andere landen weinig deel aan burgerschapsactiviteiten buiten school; het aanbod van dergelijke extra-curriculaire activiteiten is relatief gering. Er zijn enkele uitzonderingen: deelname aan culturele activiteiten en sportevenementen komen in Nederland juist meer voor in vergelijking met het internationale gemiddelde.

Ook werd in dit hoofdstuk ingegaan op verschillen tussen scholen. Burgerschapskennis verschilt in Nederland sterk tussen scholen. Dit hangt voor een belangrijk deel samen met het feit dat leerlingen in Nederland (net als in Noordrijn-Westfalen) al op relatief jonge leeftijd voor verschillende schooltypen worden geselecteerd. Een groot deel van de verschillen tussen Nederlandse scholen wordt verklaard door persoonlijke en sociale achtergrondkenmerken van leerlingen.

Wat betreft de relatie tussen burgerschapskennis en burgerschapsleerprocessen, werd voor Nederlandse leerlingen alleen een relatie met klasklimaat gevonden: in klassen waar leerlingen het klasklimaat als meer open ervaren, is de burgerschapskennis hoger. Ten slotte kwam het verwachte toekomstige stemgedrag van leerlingen aan de orde. De verwachting van Nederlandse leerlingen om in de toekomst te gaan stemmen bij verkiezingen blijkt positief samen te hangen met het tenminste wekelijks gebruiken van media voor informatie, ervaring met maatschappelijke participatie, vertrouwen in maatschappelijke instituties en bereidheid tot betrokkenheid.

5. Conclusies en discussie

5.1 Introductie

Doel van deze studie is het geven van inzicht in de stand van zaken rond de bevordering van burgerschap in het voortgezet onderwijs anno 2022. In de voorgaande hoofdstukken is een beschrijving gegeven van de resultaten van het onderzoek dat in Nederland in het kader van de *International Civic and Citizenship Education Study* (ICCS) is uitgevoerd. In dit slothoofdstuk maken we de balans op. Wat zijn de burgerschapscompetenties waarover jongeren in het voortgezet onderwijs beschikken? Hoe ziet het burgerschapsonderwijs van scholen eruit? En, in hoeverre zien we een relatie tussen de burgerschapscompetenties van jongeren en het burgerschapsonderwijs van de school? In paragraaf 5.2 vatten we allereerst de belangrijkste bevindingen samen. We geven een beeld van de kennis, houdingen en vaardigheden van veertienjarigen en de verschillen tussen groepen scholieren, en tekenen de contouren van de manieren waarop scholen werken aan bevordering van burgerschap. We vullen dat beeld nader in door een vergelijking in de tijd te maken (2009, 2016 en 2022), een vergelijking van de Nederlandse situatie met die van een groep vergelijkingslanden die op Nederland lijken (Denemarken, Noorwegen, Noordrijn-Westfalen en Zweden, zie §1.4.5) en een vergelijking met het internationaal gemiddelde van alle landen in het ICCS-onderzoek. Vervolgens plaatsen we de resultaten in paragraaf 5.3 in breder perspectief en gaan we nog kort in op de implicaties van ICCS 2022 voor beleid en praktijk.

5.2 Samenvatting en conclusies

5.2.1 *ICCS*

De *International Civic and Citizenship Education Study* (ICCS) is een periodiek internationaal vergelijkend onderzoek naar de kennis, houdingen en vaardigheden rond burgerschap (kort aangeduid als ‘burgerschapscompetenties’) van veertienjarige jongeren. In Nederland gaat het daarbij om leerlingen in het tweede leerjaar van het voortgezet onderwijs. Burgerschapscompetenties gaan over het vermogen en de bereidheid vreedzaam met anderen samen te leven, volgens de democratische spelregels en waarden die daaraan ten grondslag liggen, en naar eigen inzicht mee vorm te geven aan een democratische samenleving. Hoewel burgerschap op allerlei plaatsen geleerd wordt, dragen ook scholen bij aan de bevordering daarvan. ICCS heeft tevens tot doel de invulling van het burgerschapsonderwijs door scholen voor voortgezet onderwijs in kaart te brengen.

In het voorjaar van 2022 vond het meest recente ICCS-onderzoek plaats. De met eerdere jaren vergelijkbare opzet maakt het mogelijk ontwikkelingen in de tijd zichtbaar te maken. Met de strikte eisen die vanuit het internationale design aan validiteit, betrouwbaarheid en representativiteit worden gesteld, is ook een betekenisvolle vergelijking van Nederland met andere landen mogelijk. De gegevens zijn verzameld met schriftelijke vragenlijsten, hebben betrekking op de kennis, houdingen en vaardigheden van jongeren, en (gebaseerd op door leraren en schoolleiders ingevulde vragenlijsten) op de inrichting van het burgerschapsonderwijs van de school. De dataverzameling vond plaats op een voor Nederland representatieve steekproef, binnen vmbo, havo en vwo. Aan de studie namen 124 scholen met in totaal 2609 leerlingen, 1062 leraren en 87 schoolleiders deel.

5.2.2 *Burgerschaps*competenties

Burgerschapscompetenties van Nederlandse jongeren blijven op veel punten achter bij die in andere landen. Dat zullen we in deze paragraaf toelichten. Evenals elders is sprake van grote verschillen in burgerschapscompetenties tussen leerlingen met een verschillende achtergrondkenmerken, zoals migratieachtergrond, opleidingsniveau ouders en sociaaleconomische achtergrond. De verschillen in burgerschapskennis tussen jongeren op verschillende scholen zijn in Nederland relatief groot. De verschillen in burgerschapscompetenties tussen leerlingen in vmbo, havo en vwo zijn in de afgelopen jaren niet wezenlijk veranderd. We zien daarbij vooral tussen vwo en vmbo wezenlijke verschillen.

Burgerschapskennis

In het ICCS-onderzoek wordt met burgerschapskennis verwezen naar de kennis over, het begrip van en het kunnen werken met voor burgerschap belangrijke aspecten, zoals de inrichting van de samenleving (bijv. democratische instituties), democratische waarden (bijv. steun voor gelijke rechten), deelname aan de samenleving (bijv. het volgen van nieuws) en de binding met de samenleving. De scores op de kennistoets leiden tot een indeling in vier beheersingsniveaus, variërend van beheersing van basale tot complexe kennis. De scores worden ook gebruikt om een gemiddelde score voor groepen jongeren (met verschillende kenmerken), voor scholen en voor landen te bepalen.

Het gemiddelde kennisniveau van jongeren in Nederland is laag in vergelijking met andere landen; beduidend lager dan de groep vergelijkingslanden, en ligt ook onder het internationaal gemiddelde. Bijna twee derde van de jongeren scoort binnen een van de twee

hoogste kenniscategorieën en beschikt daarmee over specifieke en geïntegreerde kennis en begrip van burgerschap. Eén op de zeven jongeren scoort daarentegen op of zelfs onder het laagste niveau. Deze groep laagst scorende leerlingen is in Nederland in vergelijking met de groep landen die veel op Nederland lijken groter. De groep jongeren met burgerschapskennis in de twee hoogste kennisniveaus is juist kleiner dan in de vergelijkingslanden.

Ook de trend binnen Nederland is niet positief. De gemiddelde burgerschapskennis op scholen in Nederland in 2022 ligt lager dan in de meting zes jaar eerder. Hoewel we tussen de twee eerdere metingen (in 2009 en 2016) groei zagen (die zich toen ook internationaal voordeed) is na 2016 in Nederland ongeveer de helft daarvan weer verdwenen (en ook die trend doet zich in andere landen voor). Dat betekent dus dat gemiddelde burgerschapskennis in Nederland in zowel 2022 als 2016 gelijk is aan het internationale gemiddelde, en op en neer gaat met het internationale patroon. Ook in de vergelijkingslanden zien we dat patroon, maar liggen de gemiddelde scores in zowel 2016 als 2022 boven het Nederlandse gemiddelde.

De verschillen tussen jongeren met ouders met een hbo of wetenschappelijke opleiding en ouders met een andere opleiding (bijv. mbo of voortgezet onderwijs), en tussen leerlingen met en zonder migratieachtergrond zijn in Nederland relatief groot. Deze ongelijkheid in burgerschapskennis, die ook in 2009 en 2016 is vastgesteld, is blijven bestaan. Tussen meisjes en jongens zien we (anders dan in 2016 toen meisjes blijk gaven van meer burgerschapskennis) geen verschillen. Tussen leerlingen in vmbo, havo en vwo zijn er aanzienlijke verschillen in kennis, waarbij leerlingen in het vwo het hoogst scoren, gevolgd door de havo. Deze verschillen zijn substantieel, en sinds 2016 niet kleiner geworden.

Burgerschapshoudingen

Nederlandse tweedeklassers hechten waarde aan zogeheten conventioneel burgerschap dat onder meer verwijst naar stemmen bij verkiezingen, het volgen van politiek nieuws en politieke discussie. Zo geeft bijna driekwart van de jongeren aan te zullen gaan stemmen bij verkiezingen wanneer zij stemrecht hebben en vindt een derde het van belang om zich te mengen in politieke discussies. Toch ligt het belang dat ze aan conventioneel burgerschap hechten onder het internationale gemiddelde en is het aanmerkelijk lager dan in de vergelijkingslanden. Dit geldt ook voor sociaal bewogen burgerschap. Het belang dat jongeren daaraan hechten is groot. Tegelijkertijd zien we dat een derde van de jongeren in Nederland het ‘deelnemen aan vreedzame protesten tegen wetten die als onrechtvaardig

worden beschouwd' belangrijk vindt voor goed burgerschap. In de vergelijkingslanden ligt dit aanmerkelijk hoger, net als in alle andere deelnemende landen.

Nederlandse jongeren geven brede steun aan gelijkheid van mannen en vrouwen (gelijk aan het internationale gemiddelde) maar minder dan jongeren in de vergelijkingslanden. Dat was ook in eerdere metingen het geval. Dit verschil is sinds 2016 niet groter of kleiner geworden. Wat betreft steun voor gelijke rechten voor alle etnische groepen, scoren Nederlandse jongeren eveneens lager dan de vergelijkingslanden, en ook onder het internationale gemiddelde. Ook voor de houding ten opzichte van immigranten geldt dat de die van Nederlandse jongeren minder positief is dan die in de vergelijkslanden én onder het internationale gemiddelde.

Het ICCS-onderzoek heeft ook houdingen ten opzichte van democratie en politiek gemeten. Het vertrouwen dat jongeren in Nederland stellen in rechtspraak, media, parlement en overheid is hoger dan het internationaal gemiddelde. Het vertrouwen in de media en rechtspraak is toegenomen ten opzichte van 2016. Ten opzichte van de vergelijkingslanden, ligt het vertrouwen van jongeren in Nederland echter lager. Nederlandse jongeren denken positief over het politieke systeem in Nederland, en hebben relatief weinig kritiek op dat systeem. Veel jongeren zijn bereid om aan de politiek deel te nemen, onder andere door te gaan stemmen. Deze stembereidheid ligt echter wel lager dan in de meeste vergelijkingslanden. Ook bestaan er grote verschillen in de stembereidheid die vooral samenhangen met de opleiding van de ouders, opleidingstype van jongeren en migratieachtergrond. Internationaal maakt bijna de helft van de jongeren zich zorgen over bedreigingen als gewelddadige conflicten, besmettelijke ziekten, wereldwijde financiële crisis, armoede of werkloosheid. Jongeren in Nederland zijn daar over het algemeen minder bezorgd over en ook minder dan hun leeftijdsgenoten in de vergelijkingslanden. Sinds de vorige meting is de zorg voor klimaatverandering en watertekorten onder jongeren wereldwijd sterk toegenomen. Dit geldt ook voor Nederlandse jongeren (in 2022 ruim zes op de tien jongeren).

Burgerschapsvaardigheden en -activiteiten

Als het gaat over vertrouwen in de eigen burgerschapsvaardigheden, ligt het vertrouwen daarin van Nederlandse jongeren over het algemeen lager dan in de vergelijkingslanden, waar het vertrouwen op het niveau van het internationaal gemiddelde ligt. Zo vindt bijvoorbeeld circa twee derde van de jongeren in Nederland dat ze hun eigen mening over een omstreden

politieke of maatschappelijke kwestie kunnen beargumenteren. In andere landen is dit vertrouwen doorgaans hoger. Het gemiddelde vertrouwen van Nederlandse jongeren in de eigen burgerschapsvaardigheden is niet veranderd sinds 2016.

Het belang dat jongeren hechten aan burgerschapsactiviteiten ligt in Nederland lager dan elders. Een kwart van de tweedeklassers geeft aan regelmatig (wekelijks of vaker) deel te nemen aan een activiteit als het zoeken van informatie over maatschappelijke en politieke kwesties op internet, of via krant of televisie. Het internationale gemiddelde ligt hoger. Evenzo praten jongeren in Nederland in vergelijking met andere leeftijdsgenoten minder vaak met vrienden en ouders over maatschappelijke of politieke onderwerpen. Een hedendaagse burgerschapsactiviteit is ook het *liken* van een bericht met een maatschappelijke of politieke strekking op sociale media. Er is, net als in veel andere landen, een kleine groep jongeren (circa een kwart) die dat regelmatig doet. Het zelf plaatsen van een dergelijk bericht of het delen daarvan komt (in bijna alle landen) in zeer geringe mate voor.

Ook als het gaat om toekomstige politieke participatie hebben jongeren in Nederland een relatief lage verwachting. Of het nu gaat om het lid worden van een organisatie die zich inzet voor maatschappelijke kwesties (bijvoorbeeld milieu), lid worden van een politieke partij, meelopen in een (protest)mars, meedoen aan (online) discussies of meewerken aan een petitie of het bezetten van een gebouw: ongeveer de helft van de jongeren in Nederland zou dat doen om hun eigen mening te uiten. Het aandeel jongeren in vergelijkingslanden dat dit verwacht te doen is gemiddeld hoger en ook in alle deelnemende landen is dat het geval.

5.2.3 *Burgerschapsonderwijs* op scholen voor voortgezet onderwijs

Het beeld dat leerlingen, leraren en schoolleiders geven van de aandacht van de school voor burgerschapsonderwijs laat zien dat dit achterblijft bij scholen in de vergelijkingslanden, evenals bij het internationale gemiddelde. Evenals in 2016 is er op scholen in Nederland minder aandacht voor bevordering van burgerschapscompetenties dan elders. Ook zijn de verschillen tussen scholen wat betreft de (gemiddelde) burgerschapscompetenties van leerlingen (en in het bijzonder burgerschapskennis) in Nederland relatief groot. Dat is niet veranderd ten opzichte van het beeld uit eerdere ICCS-studies. Alhoewel ook andere factoren (zoals de achtergrondkenmerken van leerlingen) een grote rol spelen, laten de analyses een relatie zien tussen hoe leerlingen het burgerschapsonderwijs op scholen ervaren, en hun burgerschapscompetenties.

Onderwijsaanbod

Over politieke en maatschappelijke onderwerpen kan verschillend worden gedacht. In vergelijking met andere landen geven leraren in Nederland minder aan dat ze aandacht besteden aan die verschillende perspectieven. Diversiteit en inclusie neemt ruim de helft van de leraren expliciet als burgerschapsonderwerp ter hand. Ook dit thema krijgt echter relatief minder aandacht dan elders. In de vergelijkingslanden en internationaal geldt dat ongeveer vier vijfde van de leraren activiteiten rond diversiteit onderneemt. Ongeveer negen op de tien leraren geeft aan leerlingen te leren over kritisch en zelfstandig denken. Andere onderwerpen en vaardigheden krijgen gemiddeld volgens twee derde van Nederlandse leraren aandacht. Dat is minder dan hun collega's internationaal en in de vergelijkingslanden. Ook extra-curriculaire activiteiten (bijv. activiteiten in de buurt) krijgen relatief weinig aandacht, met uitzondering van meedoen aan culturele en sportactiviteiten. De meest gebruikte manieren om aandacht aan burgerschap te geven zijn tekstboeken.

Betrekkelijk veel leraren in Nederland voelen zich (goed) voorbereid om les te geven over allerlei burgerschapsonderwerpen. Leraren in andere landen en in de vergelijkingslanden zich veelal even goed of beter voorbereid. Dit laatste geldt met name voor onderwerpen die zijn verbonden met mensenrechten, democratie, rechtsstaat, politiek en met diversiteit en inclusie. Blijkbaar zijn dit onderwerpen die voor Nederlandse leraren relatief lastig zijn.

In het algemeen springt in het oog dat leerlingen in Nederland in vergelijking met leeftijdsgenoten in andere landen doorgaans zeggen minder over burgerschap op school te hebben geleerd. Thema's die relatief hoog scoren, zijn het milieu, het beoordelen van online-informatie en leren hoe de economie werkt. Leerlingen geven veel minder vaak aan dat ze geleerd hebben over bescherming van burgerrechten, de invoering en wijziging van wetten, kandidaat stellen voor lokale verkiezingen en bijdragen aan de oplossing van problemen in de lokale gemeenschap. Een vergelijkbaar beeld kwam ook uit de eerdere ICCS-onderzoeken naar voren. Wanneer we afgaan op dit beeld, moet de conclusie zijn dat – volgens leerlingen – je in Nederland op school relatief weinig leert over burgerschap.

In vergelijking met leeftijdsgenoten elders doen leerlingen in Nederland minder vaak mee aan activiteiten die aan burgerschap gerelateerd zijn (zoals stemmen voor klassenvertegenwoordiger, schoolparlement of leerlingenraad), ook al zien zij de waarde van bijvoorbeeld betrokkenheid van leerlingen bij besluitvorming op school of het rekening houden met wat leerlingen belangrijk vinden. De waarde die leerlingen hechten aan inspraak

en bereid daartoe is net als in (een deel van) de vergelijkingslanden onder het internationaal gemiddelde.

Een klasklimaat dat prettig en veilig is en uitnodigt tot uitwisseling en meningsvorming draagt bij aan leren over burgerschap. Nederlandse leerlingen oordelen daarover in het algemeen positief. Zo vindt ongeveer twee derde van de leerlingen dat de leraren op de school het vormen van een eigen mening bevordert en ook zelf verschillende invalshoeken laat zien. Toch ervaren Nederlandse leerlingen in vergelijking met andere landen het schoolklimaat als minder open. Ook nam die score sinds 2016 af. Nederlandse leerlingen zijn ook minder positief over de relatie met de leraar dan het internationaal gemiddelde en ten opzichte van de vergelijkingslanden. Dat was ook in 2016 het geval.

Verschillen tussen scholen

In Nederland zijn de verschillen tussen scholen relatief groot. Sinds 2016 zijn deze verschillen niet veel groter of kleiner geworden. In Nederland doet het er dus meer toe op welke school een leerling zit, dan in bijvoorbeeld de vergelijkingslanden. Dat hangt samen met de gedifferentieerde opzet van het Nederlandse schoolsysteem. Waar leerlingen in andere landen vaker samen naar dezelfde school gaan, zitten leerlingen met vergelijkbare prestatieniveaus én met een vergelijkbare sociaaleconomische positie van ouders hier vaker in verschillende schooltypen.

De resultaten van ICCS 2022 laten zien dat verschillen tussen scholen met betrekking tot burgerschapskennis van leerlingen vooral samenhangen met de achtergrondkenmerken van leerlingen. Toch doen scholen ertoe. Op scholen waar leerlingen aangeven dat er op school een meer open klasklimaat voor discussie is, scoren leerlingen hoger op burgerschapskennis. Voor andere leerprocessen binnen en buiten de school geldt dat niet. Zo laten de analyses zien dat bijvoorbeeld interesse in maatschappelijke thema's of het daarover praten niet bijdraagt aan de verklaring van verschillen in uitkomsten. Dat geldt ook voor leerlingen die, meer dan anderen, zeggen dat ze op school veel over burgerschap leren. De beleving van het onderwijs hangt dus, zo lijkt, niet samen met de burgerschapskennis die leerlingen hebben opgedaan.

Voor burgerschapshoudingen en spelen verschillen tussen scholen veel minder een rol. Een illustratie daarvan is het voornemen van leerlingen om later, als ze achttien zijn, te gaan stemmen. Daarbij maakt de school waarop de leerling zit weinig uit. Wel spelen kenmerken van leerlingen een rol, zoals de sociaaleconomische achtergrond, burgerschapskennis, de beleving van de eigen vaardigheden, het belang dat zij hechten aan conventioneel

burgerschap, maatschappelijke interesse en participatie en de eigen informatiepositie via gebruik van traditionele en sociale media.

5.3 **Burgerschap leren: hoe verder?**

Het Nederlandse ICCS 2022 onderzoek stelt leraren, schoolleiders, beleidsmakers, onderzoekers en andere geïnteresseerden in staat zich een beeld te vormen van de burgerschapscompetenties van jongeren en het burgerschapsonderwijs op scholen voor voortgezet onderwijs. Een robuust empirisch beeld van de actuele stand van zaken is nodig om geïnformeerd het gesprek over de burgerschapstaak van scholen en eventueel wenselijke verbeteringen te voeren. Om bij te dragen aan reflectie op de bevindingen, blikken we eerst kort terug op de uitvoering van het onderzoek, en op de beperkingen van het onderzoek waarmee bij de duiding van de resultaten rekening gehouden moet worden. Vervolgens presenteren we enkele overwegingen die bij de interpretatie van de conclusies betrokken kunnen worden.

5.3.1 Terugblik

Hoewel de comparatieve opzet van het ICCS-onderzoek veel voordelen biedt, zijn er ook beperkingen. Eén daarvan vloeit voort uit het beschrijvende karakter van de ICCS-onderzoeken. Er wordt inzicht geboden in de stand van zaken, maar niet in de mechanismen van ‘effectief burgerschapsonderwijs’, de ontwikkeling van burgerschapscompetenties of de overwegingen van leerlingen ‘achter’ hun opvattingen.

Een andere beperking hangt samen met de gegevensverzameling in het tweede leerjaar van het voortgezet onderwijs. Het ontwerp van het ICCS-onderzoek richt zich op veertienjarige leerlingen vanwege de eis van internationale vergelijkbaarheid. Het is de leeftijd waarop jongeren doorgaans nog funderend – in de meeste landen zelfs in een heterogene, niet naar onderwijsniveau gedifferentieerde samenstelling – onderwijs volgen. Die keuze betekent voor Nederland evenwel dat de rol van het vak maatschappijleer (pas onderdeel van het curriculum in het derde of vierde leerjaar voor alle onderwijsniveaus) buiten beeld blijft. Hoewel het verleidelijk is de weinig rooskleurige resultaten te relativeren met verwijzing naar een ‘te vroeg’ gekozen meetmoment, laat longitudinaal onderzoek onder Nederlandse middelbare scholieren weliswaar zien dat er sprake is van toenemende kennis en gehechtheid aan democratie in het derde leerjaar, maar ook van afnemend vertrouwen en een grote mate van stabiliteit in ongelijkheid in burgerschapsuitkomsten (Mulder et al., 2022).

Ook is de relatie tussen curriculumkenmerken en -uitkomsten (zoals effecten van meer aanbod of een specifiek vak, afgezet tegen de invloed van algemene kenmerken zoals schoolklimaat) nog weinig inzichtelijk. Onduidelijk is of verdiscontering van een mogelijk effect van een vak als maatschappijleer vergelijkbaar is met de overall-curriculum-effecten in andere landen.

Hoewel de op beschrijving van overeenkomsten en verschillen gerichte landenvergelijking de rode draad in het ICCS-onderzoek vormt, is terughoudendheid geboden bij het geven van verklaringen voor de gevonden verschillen. Zo zijn kenmerken van bijvoorbeeld het schoolsysteem van invloed op de inrichting van het burgerschapsonderwijs (denk voor Nederland aan onder meer de grote mate van schoolautonomie of de externe differentiatie in het voortgezet onderwijs; zie Witschge & Van de Werfhorst, 2015; Dijkstra et al., 2021; Mennes et al., 2023). De situatie in andere landen is niet zonder meer maatgevend en evenmin zijn daaruit eenvoudige 'lessen' voor Nederland te trekken.

Een en ander laat de in het eerste hoofdstuk genoemde sterke punten van het ICCS-onderzoek onverlet. Afgezien van de robuuste kwaliteit van de gegevens als basis voor een kwantitatief georiënteerde beschrijving van de burgerschapscompetenties van jongeren en het burgerschapsonderwijs van scholen, is het vergelijkend perspectief van grote waarde. Omdat Nederland, net als een deel van de andere landen, voor de derde keer aan het ICCS-onderzoek deelneemt, zijn zowel vergelijking tussen landen als trends in de tijd mogelijk. Bij gebrek aan een eenduidige norm (zie hoofdstuk 1) geven beide invalshoeken houvast bij beantwoording van de vraag in hoeverre de burgerschapscompetenties van Nederlandse leerlingen en het burgerschapsonderwijs in Nederland aan de verwachtingen voldoen.

5.3.2 Aanhoudende aandacht vereist

Jongeren groeien op in een complexe tijd. Er zijn zorgen over de toekomst, bijvoorbeeld als het gaat om de leefbaarheid van de aarde, of over hardnekkige sociale ongelijkheid. Er is strijd om identiteit en cultuur. We zien polarisatie en een verhardend maatschappelijk klimaat. Er is twijfel over het functioneren van de democratie. Internationale conflicten nemen toe. Jongeren ervaren druk en machteloosheid en hun welbevinden neemt af. Er is sprake van dalend vertrouwen in de overheid, ook vanwege het (on)vermogen van de overheid om problemen op te lossen, of die als overheid zelfs zelf veroorzaakt (bijv. Adviescommissie VWDR, 2023; OECD, 2015; SER, 2022; Vrooman et al., 2023). Vertrouwen in anderen, in de veerkracht van de democratie en in democratische waarden en spelregels zijn dan meer ooit

van belang. De zorgen over sociale cohesie en de democratische gezindheid leiden in 2006 tot de wettelijke opdracht aan scholen om burgerschap te bevorderen en in 2021 tot een nadere specificering daarvan.

Van scholen vragen een rol te spelen bij de aanpak van maatschappelijke problemen, betekent niet dat knelpunten in de samenleving door scholen kunnen worden opgelost. Hoewel versterking van sociale en maatschappelijke competenties van jongeren belangrijk is, zijn maatschappelijke problemen doorgaans het resultaat van een complex samenspel van (structurele) factoren, die zich niet maar zo laten oplossen. De school is geen duizend-dingen-doekje; grote maatschappelijke kwesties – zoals eroderend sociale cohesie – kunnen niet alleen door onderwijs worden gerepareerd. Wat scholen wél kunnen doen is bijdragen aan de competenties van jongeren die hen in staat stellen om burgerschap, nu en later, in de praktijk te brengen. Dat helpt democratische waarden te bevorderen als leidraad in het sociale verkeer, draagt bij aan democratie en samenleving, en nodigt jongeren uit een eigen, persoonlijke invulling aan burgerschap te geven. Dan is er, zo laat deze studie zien, werk te doen.

Een positieve en belangrijke bevinding van deze studie is dat leerlingen in het tweede leerjaar van het voortgezet onderwijs, net als in de vorige meting uit 2016, in meerderheid positief oordelen over de democratie en het belang daarvan en principes als gelijkheid in hoge mate onderschrijven. Dat resultaat weerspiegelt de resultaten van andere onderzoek onder Nederlandse jongeren (Mulder et al., 2022). Nederlandse jongeren hebben net als leeftijdsgenoten in de vergelijkingslanden een hoge mate van vertrouwen in het politieke systeem en instituties. Toch dwingt een nadere beschouwing van Nederlandse jongeren in vergelijking met andere landen tot een belangrijke nuance. De steun voor gelijkheid blijft in Nederland achter bij de vergelijkingslanden, jongeren schatten hun burgerschapsvaardigheden lager in dan leeftijdsgenoten in vergelijkingslanden en hoewel veel jongeren willen gaan stemmen, is ook dat lager dan in andere landen. Ook op het belang dat leerlingen aan conventioneel of sociaal bewogen burgerschap hechten, scoren leerlingen in Nederland lager dan leeftijdsgenoten in de vergelijkingslanden en het internationale gemiddelde. Dat leidt tot de conclusie dat Nederland net als in 2016 achterblijft bij de vergelijkingslanden. Bovendien geldt voor zowel Nederland als de vergelijkingslanden dat de resultaten in het algemeen genomen minder gunstig zijn dan die van ICCS 2016. Ook de verschillen tussen leerlingen in vwo, havo en vmbo, evenals in relatie tot achtergrondkenmerken van leerlingen, zoals

migratieachtergrond, opleidingsniveau ouders en sociaaleconomische achtergrond, blijven bestaan. Ook dat wijst op het belang van aanhoudende aandacht.

We illustreren dat aan de hand van de bevindingen voor kennis. In paragraaf 5.2 werd geconcludeerd dat de burgerschapskennis van jongeren in Nederland lager ligt dan die van jongeren in de vergelijkingslanden. Dat was ook bij de vorige meting het geval. Die bevinding leidde tot de wens tot verbetering en was mede aanleiding tot aanscherping van de wettelijke opdracht voor scholen. De burgerschapskennis in Nederland in 2022 is sinds 2016 evenwel niet toegenomen. Integendeel, er is sprake van een lichte daling. Hoewel de verschillen iets kleiner zijn geworden, laten Nederlandse jongeren nog steeds minder burgerschapskennis zien dan in de vergelijkingslanden. De destijds geuite zorgen (Munniksma et al., 2017) zijn zes jaar later dus niet verdwenen.

Het thema burgerschap stond de afgelopen jaren, ook in het onderwijs, onverminderd in de belangstelling. Gebeurtenissen in de samenleving – denk ter illustratie aan de moord op de Franse geschiedenisdocent Samuel Patty in 2021, uitingen van antisemitisme en islamofobie in eigen land, verdiepende sociale scheidslijnen, en afnemend vertrouwen in de overheid naar aanleiding van schandalen – onderstrepen met grote regelmaat het maatschappelijk belang van bevordering van burgerschap. Het debat voorafgaand aan de aanscherping van de burgerschapsopdracht in 2021 gaf het thema momentum, en veel scholen werkten aan ontwikkeling van hun onderwijs gericht op burgerschap. Een gestage kwaliteitsverbetering zou in dat licht te verwachten zijn.

Ook trok de Covid-pandemie gedurende ruim twee jaar (begin 2020 tot voorjaar 2022) diepe sporen. De pandemie leidde tot onder meer maatschappelijke spanningen vanwege opvattingen over de wenselijkheid van overheidsmaatregelen (zoals vaccinatie en herhaalde *lock downs),* sociale isolatie en verminderd welbevinden onder jongeren; factoren waarvan doorwerking in het denken over burgerschap niet denkbeeldig is. De pandemie leidde in schooljaar 2019/20 en 2020/21 ook tot tijdelijke sluitingen van scholen en onderwijs op afstand. Dit had negatieve effecten op onderwijs en leren, en op de sociale ontwikkeling van jongeren (Bosman et al., 2022). Hoewel we daarover alleen kunnen speculeren, is het niet denkbeeldig dat dergelijke ontwikkelingen invloed hebben gehad op opvattingen over burgerschap, op de kwaliteit van burgerschapsonderwijs en op de ontwikkeling van burgerschapscompetenties van jongeren. Ook onze schoolbezoeken tijdens de uitvoering van het onderzoek maakten duidelijk hoezeer scholen hier nog de effecten van merkten. Hoewel

dat niet te zeggen valt, zou de algehele terugval in burgerschapskennis in de landen die aan ICCS 2022 hebben meegedaan, zo begrepen kunnen worden.

Of van dergelijke effecten sprake is geweest, en of deze nog doorwerken, is niet goed te zeggen. Dat geldt ook voor de relatie tussen de aanpassing van de burgerschapswet en de hier gerapporteerde bevindingen. Enerzijds is aannemelijk dat die tot hernieuwde inspanningen van scholen leidt, met ontwikkeling van onderwijs en verbeterde uitkomsten als gevolg. De hoge bereidheid die wij bij scholen ervaarden om aan dit onderzoek mee te doen lijkt voorzichtig die kant op te wijzen. Onderwijsverbetering vraagt echter een lange adem. De korte periode tussen inwerkingtreding van de nieuwe wet (augustus 2021) en het moment waarop de gegevens voor dit ICCS-onderzoek verzameld zijn (voorjaar 2022) maakt substantiële groei minder waarschijnlijk. Als van de aangescherpte wettelijke opdracht effecten te verwachten zijn, zal dat waarschijnlijk pas over enige tijd zichtbaar worden.

De wettelijke eisen zoals die sinds 2021 gelden, vragen van scholen om een versterking van de doelgerichtheid van het burgerschapsonderwijs. Dat vraagt goed toegeruste leraren, schoolleiders en een op bevordering van burgerschap gerichte schoolorganisatie en -cultuur. Als dat onvoldoende het geval is, zou dit ertoe kunnen leiden dat in komende (internationale) metingen van burgerschapscompetenties (zoals ICCS 2027), meer nog dan nu, grote verschillen tussen scholen blijken. Alleen al daarom is het nodig dat er voldoende tijd en middelen zijn voor schoolontwikkeling, een toereikend aanbod voor krachtige ondersteuning van onderwijsverbetering, en dat voorzien is in de nodige randvoorwaarden, zoals wetenschappelijke kennis die scholen kan helpen bij het maken van keuzes, gedegen lesmateriaal waarvan effect verwacht mag worden en instrumenten waarmee scholen de leerresultaten van leerlingen in kaart kunnen brengen. Ook een adequaat professionaliseringsaanbod binnen de initiële opleidingen en voor nascholing is onmisbaar. Periodieke monitoring, tenslotte, is nodig om de resultaten van die inspanningen systematisch te volgen, en (ook in internationaal en tijd vergelijkend perspectief) te kunnen beoordelen of de burgerschapscompetenties van leerlingen en het burgerschapsonderwijs op scholen zich in de gewenste richting ontwikkelen.

Referenties

Adviescommissie Versterken Weerbaarheid Democratische Rechtsorde. (2023). *Koester de democratie!* Adviescommissie VWDR.

Bosmans, M., Marra, E., Alblas, E., Baliatsas, C., de Vetten, M., van Gameren, R., Schulpen, S., Moleman, Y., Bhattathiri, G., Gerbecks, J., Ditchev, L., & Dückers, M. (2022). *De gevolgen van de coronapandemie voor de gezondheid en het welzijn van de jeugd: een systematische literatuurstudie.* Nivel, RIVM.

Campbell, D. (2019). What social scientists have learned about civic education: A review of the Literature. *Peabody Journal of Education*, *94*(1), 32-47.

Coopmans, M., ten Dam, G., Dijkstra, A.B., & van der Veen, I. (2020). Towards a comprehensive school effectiveness model of citizenship education: An empirical analysis of secondary schools in the Netherlands. *Social Sciences, 9*(9), 157.

de Groot, I., Daas, R., & Nieuwelink, H. (2022). Education for democratic citizenship in Dutch schools: a bumpy road. *Journal of Social Science Education, 21*(4).

den Boer, P., & Leest, B. (2021). *Evaluatie Burgerschapsagenda mbo 2017-2021.* KBA Nijmegen.

Dijkstra, A.B., ten Dam, G., & Munniksma, A. (2021). Inequality in citizenship competences. Citizenship education and policy in the Netherlands In B. Malak-Minkiewicz & J. Torney-Purta (Eds.), *Influences of the IEA Civic and Citizenship Education Studies: Practice, policy, and research across countries and regions* (pp.135-146). Springer.

Dijkstra, A.B., ten Dam, G., & Waslander, S. (2019). Sturing van burgerschapsvorming door de overheid? Tussen staatspedagogiek en persoonlijkheidspedagogiek. *Pedagogische Studiën, 95*, 315-328.

Donbavand, S., & Hoskins, B. (2021). Citizenship education for political engagement: A systematic review of controlled trials. *Social Sciences, 10*(5), 151.

Economist Intelligence Unit. (2023). *Democracy Index 2022. Frontline democracy and the battle for Ukraine*. Economist Intelligence.

Etzioni, A. (2005). *De nieuwe gulden regel: gemeenschap en moraal in een democratische samenleving*. Ten Have.

Freedom House (2023). *Freedom in the world 2023. Marking 50 years in the struggle for democracy*. Freedom House.

Geijsel, F., Ledoux, G., Reumerman, R., & ten Dam, G. (2012). Citizenship in young people's daily lives. Differences in citizenship competences of adolescents in the Netherlands. *Journal of Youth Studies, 15*(6), 711-729.

Holman, C.G.W., Dijkstra, A.B., & Daas, R. (2021). Meting van burgerschapscompetenties van jongeren in het middelbaar beroepsonderwijs. *Pedagogische Studiën, 98*(4), 303-319

Hoskins, B., & Janmaat, J.G. (2019). *Education, democracy and inequality: Political engagement and citizenship education in Europe*. Springer.

IDEA. (2022). *The global state of democracy 2022. Forging social contracts in a time of discontent*. International Institute for Democracy and Electoral Assistance.

Inspectie van het Onderwijs (2011). *De Staat van het Onderwijs 2009/2010*. Inspectie van het Onderwijs.

Inspectie van het Onderwijs (2013). *De Staat van het Onderwijs 2011/2012*. Inspectie van het Onderwijs.

Inspectie van het Onderwijs (2017). *Burgerschap op school*. Inspectie van het Onderwijs.

Inspectie van het Onderwijs (2020). *Burgerschapsonderwijs en het omgaan met verschil in morele opvattingen.* Inspectie van het Onderwijs.

Inspectie van het Onderwijs (2022). *De Staat van het Onderwijs 2020/2021*. Inspectie van het Onderwijs.

Janmaat, J.G., Hoskins, B., & Pensiero, N. (2022). *The development of social and gender disparities in political engagement during adolescence and early adulthood: what role does education play?'* Report for the Nuffield Foundation.

Loobuyck, P. (2022). *Burgerschap. Politiek filosofische perspectieven*. Boom.

Maslowski, R., van der Werf, M., Oonk, G.H., Naayer, H.M., & Isac, M.M. (2012). *Burgerschapscompetenties van leerlingen in de onderbouw van het voortgezet onderwijs: Eindrapport van de International Civic and Citizenship Education Study (ICCS) in Nederland*. GION.

Mennes, H. I., van de Werfhorst, H. G., Dijkstra, A. B., & Munniksma, A. (2023). Are schools' qualification and civic outcomes related? The role of schools' student composition and tracking. *Education, Citizenship and Social Justice*, *18*(3), 263-279.

Mulder, L., La Roi, C., Mennes, H., van Alebeek, C., ten Dam, G., van der Meer, T., & van de Werfhorst, H. (2022). *Democratische kernwaarden in het voortgezet onderwijs: Jaar 3*. ADKS.

Munniksma, A., Dijkstra, A.B., van der Veen, I., Ledoux, G., van de Werfhorst, H., & ten Dam, G. (2017). *Burgerschap in het voortgezet onderwijs. Nederland in vergelijkend perspectief*. Amsterdam University Press.

Nieuwelink, H., Dekker, P., & ten Dam, G. (2019a). Compensating or reproducing? Students in different educational tracks about the role of school in experiencing democracy. *Cambridge Journal of Education, 49*(3), 275-292.

Nieuwelink, H., ten Dam, G., & Dekker, P. (2019b). Adolescent citizenship and educational track: A qualitative study on the development of views on the common good. *Research Papers in Education*, 34(3), 373-388.

OECD. (2015). *In it together: Why less inequality benefits all*. OECD Publishing.

Papada, E., Altman, D., Angiolillo, F., Gastaldi, L., Köhler, T., Lundstedt, M., Natsika, N., Nord, M., Sato, Y., Wiebrecht, F., & Lindberg, S.I. (2023). *Defiance in the face of autocratization: Democracy report 2023*. University of Gothenburg.

Rasch, G. (1960). *Probabilistic models for some intelligence and attainment tests*. Nielsen & Lydiche.

Sampermans, D., Claes, E., & Janmaat, J.G. (2021). Back on track? How civic learning opportunities widen the political knowledge gap in a tracked education system. *School Effectiveness and School Improvement, 32*(2), 241-259.

Schulz, W., Ainley, J., & Fraillon, J. (2011). *ICCS 2009 Technical Report.* IEA.

Schulz, W., Ainley, J., Fraillon, J., Kerr, D., & Losito, B. (2010). *Initial findings from the IEA international civic and citizenship education study*. IEA.

Schulz, W., Ainley, A., Fraillon, J, Losito, B., & Agrusti, G. (2016). *IEA International Civic and Citizenship Education Study 2016 Assessment Framework.* IEA.

Schulz, W., J. Fraillon, J., Agrusti, G., Ainley, J., Losito, B., & Friedman, T. (2018). *Becoming citizens in a changing world. IEA International Civic and Citizenship Education Study 2016 international report*. IEA.

Schulz, W., Fraillon, J., Losito, B., Agrusti, G., Ainley, J., Damiani, V., & Friedman, T. (2023a). *IEA International Civic and Citizenship Education Study 2022. Assessment framework*. Springer Cham.

Schulz W., Ainley, J., Fraillon, J., Losito, B., Agrusti, G., Friedman, T., & Damiani, V. (2023b). *Education for citizenship in times of global challenge: IEA international civic and citizenship education study 2022 international report*. IEA.

SER. (2022). *Veelbelovend. Kansen en belemmeringen voor jongeren in 2021*. SER.

Slijkhuis, E.G.J., van der Veen, I., de Boer, H., & Dijkstra, A.B. (2023). Burgerschap in het basisonderwijs. Kenmerken van scholen en competenties van leerlingen. *Pedagogische Studiën*, *100*(3).

Teegelbeckers, J. Y., Nieuwelink, H., & Oostdam, R. J. (2023). School-based teaching for democracy: A systematic review of teaching methods in quantitative intervention studies. *Educational Research Review, 39*, 1-22.

ten Dam, G., & Volman, M. (2003). A life jacket or an art of living. Inequality in social competence education. *Curriculum Inquiry, 33*(2), 117-137.

Torney-Purta, J., Lehmann, R., Oswald, H., & Schulz, W. (2001). *Citizenship and education in twenty-eight countries: Civic knowledge and engagement at age fourteen.* IEA.

United Nations Development Programme. (2022). *Human development report 2021-22. Uncertain times, unsettled lives: Shaping our future in a transforming world*. United Nations Development Programme.

Vrooman, C., Boelhouwer, J., Iedema,J., & van der Torre, A. (2023*). Eigentijdse ongelijkheid De postindustriële klassenstructuur op basis van vier typen kapitaal. Verschil in Nederland 2023*. SCP.

Wagenaar, H., van der Schoot, F., & Hemker, B. (2011). *Balans Actief burgerschap en sociale integratie. Uitkomsten van de peiling in 2009.* PPON-reeks 45. Cito.

Westheimer, J., & Kahne, J. (2004). What kind of citizen? The politics of educating for democracy. *American Educational Research Journal, 41,* 237-269.

Witschge, J., & van de Werfhorst, H.G. (2015). Standardization of lower secondary civic education and inequality of the civic and political engagement of students. *School Effectiveness and School Improvement, 27*, 367–84.

Bijlage A. Overzicht respondenten van ICCS 2022 per land

Land	Scholen			Leerlingen		Docenten		
	Totaal aantal scholen	Percentage 1e keuze scholen*	Percentage totaal aantal scholen**	Totaal aantal geteste leerlingen	Percentage deelname leerlingen*	Totaal aantal deelname docenten	Respons percentage docenten***	
Nederland	124	58,4	83,2	2609	89,2	1062	46,9	#
Denemarken	134	30,3	62,0	4769	89,4	237	25,2	#
Noordrijn-Westfalen	145	89,3	95,4	3267	89,2	2916	71,3	
Noorwegen	142	98,1	96,6	5687	88,6	1355	73,8	
Zweden	149	93,9	96,8	3263	90,0	1559	65,0	#
Brazilië	190	74,6	86,8	5997	80,8	1716	65,5	#
Bulgarije	144	84,7	96,6	3113	91,3	1806	82,5	
Colombia	148	92,7	98,7	4193	92,8	1202	66,2	#
Cyprus	95	97,4	96,9	3136	91,5	1147	64,3	#
Estland	166	83,4	83,4	2685	89,5	1721	58,4	#
Frankrijk	147	97,3	98,0	3533	93,3	1091	45,4	#
Italië	158	97,5	98,8	2945	92,2	2121	90,7	
Kroatië	141	92,5	94,0	2766	86,6	2290	90,2	
Letland	147	93,8	96,7	2876	88,6	1638	66,5	#
Litouwen	177	97,8	98,3	3560	91,0	2611	87,9	
Malta	29	100,0	100,0	2720	89,4	415	82,3	
Polen	169	90,8	99,4	4437	91,3	2259	93,6	
Roemenië	154	83,6	97,5	2768	92,6	2242	95,3	
Servië	138	88,9	92,0	2659	88,5	2257	98,8	
Sleeswijk-Holstein	84	57,6	73,7	1487	80,3	–	–	
Slovenië	168	90,3	96,6	3466	94,9	2461	93,1	
Slowakije	154	93,5	96,2	3202	93,5	1907	89,2	
Spanje	157	96,8	98,1	3487	90,3	1954	86,6	
Taiwan	148	97,4	98,7	3852	93,8	2307	97,0	
ICCS 2022 Totaal	**3408**			**82477**		**40274**		

Noot. * gewogen, ** ongewogen, inclusief reservescholen, *** gewogen, inclusief reservescholen. # Land heeft niet voldaan aan steekproefeisen m.b.t aantal docenten. NB: Voor bijna alle landen geldt dat er meer scholen aan ICCS hebben deelgenomen dan dat er schoolvragenlijsten zijn ingevuld.

Over de auteurs

Dr. Remmert Daas is verbonden aan de Afdeling Pedagogische en Onderwijswetenschappen van de Universiteit van Amsterdam, en projectleider van het ICCS2022-onderzoek in Nederland.

Prof. dr. Geert ten Dam is verbonden aan de Universiteit van Amsterdam.

Prof. dr. Anne Bert Dijkstra is verbonden aan de Afdeling Pedagogische en Onderwijswetenschappen van de Universiteit van Amsterdam, en programmaleider van het ICCS2022-onderzoek in Nederland. Hij is tevens verbonden aan de Inspectie van het Onderwijs.

Esther Karkdijk MsC is verbonden aan de Afdeling Pedagogische en Onderwijswetenschappen van de Universiteit van Amsterdam.

Drs. Harm Naayer is verbonden aan GION onderwijs/onderzoek aan de Faculteit Gedrags- & Maatschappijwetenschappen van de Rijksuniversiteit Groningen.

Dr. Hessel Nieuwelink is als lector Burgerschapsonderwijs verbonden aan de Hogeschool van Amsterdam.

Dr. Ineke van der Veen is verbonden aan het Kohnstamm Instituut van de Universiteit van Amsterdam.